

UNIwersYTET W BIAŁYMSTOKU

BIAŁORUTENISTYKA BIAŁOSTOCKA

TOM 17

BIAŁYSTOK
2025

UNIwersytet w Białymstoku
Wydział Filologiczny
Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód”
Pracownia Białorutenistyki

BIAŁORUTENISTYKA BIAŁOSTOCKA

TOM 17

BIAŁYSTOK 2025

Jan Czykwin
(1940–2022)

*Нумар прысвечаны памяці
Прафесара Яна Чыквіна
ў 85-ю гадавіну Яго нараджэння*

Rada Naukowa

Monika Bednarczuk (Białystok), Hermann Bieder (Salzburg)
Mariya Bracka (Kijów), Lilia Citko (Białystok), Jarosław Ławski (Białystok)
Arnold McMillin (Londyn), Jarosław Poliszczuk (Poznań)
Beata Siwek (Lublin), Wanda Supa (Białystok)
Halina Twaranowicz (Białystok)

Redaktor naczelny

Anna Alsztyński

Sekretarz Redakcji

Anna Sakowicz

Redakcja językowa i korekta

Dominika Skreczko (język polski), Ludmiła Segen (język białoruski)
Jolanta Chomko (język rosyjski), Monika Gierak (język angielski)

Redakcja techniczna, skład i opracowanie graficzne

Krzysztof Rutkowski

Wszystkie artykuły są recenzowane

© Copyright by Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2025

ISSN 2957-2088

Wydanie publikacji sfinansowano ze środków
Wydziału Filologicznego Uniwersytetu w Białymstoku

Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku
ul. Ciołkowskiego 1M, 15-245 Białystok
tel. 85 745 71 20 | 85 745 70 59
wydawnictwo@uwb.edu.pl
<https://wydawnictwo.uwb.edu.pl>

SPIS TREŚCI

LITERATUROZNAWSTWO

- Agnieszka Baczevska-Murdzek** — Strach wyglądający spod
świętecznej choinki. Niepokój egzystencjalny i codzienne lęki
radzieckiego człowieka w antydramacie Aleksandra Wwiedzińskiego
Choinka u Iwanowów..... 10
- Magdalena Dąbrowska** — O literaturze rosyjskiej w „Dzienniku
Wileńskim” (ogłoszenia wydawnicze i artykuły przeglądowe
z lat 1818–1825)..... 29
- Mariusz Kaliciński** — Tropu *sacrum* w poezji Jana Czykwina 48
- Vratislav Karpíšek** — Ностальгия по ушедшему времени в подляшской
литературе – на примере книги Яна Максимюка *Trava zabytia*..... 65
- Artur Zachar** — Паміж позіркамі і словам: інтэрпрэтацыя гameraўскага
сюжэту ў вершы Яна Чыквіна *Адысей і Наўзіка*..... 80

JĘZYKOZNAWSTWO

- Michał Mordań** — Прозвішча *Чыквін*: да паходжання і прэзентацыі
ў метрыкальных кнігах праваслаўнага прыхода
ў Дубічах Царкоўных (1843–1914)..... 93

HISTORIA

- Сцяпан Захаркевіч** — Вытворчасць ведаў аб этнічнасці беларусаў
як інструмент кантроля беларускай этнаграфіі: прыклад
вызначэння заходняй мяжы пражывання беларусаў
у 1943–1944 гг. па загаду Генштаба Чырвонай Арміі..... 132
- Сяргей Харэўскі** — Стылістычныя асаблівасці рэлігійнае
архітэктуры ў Заходняй Беларусі 1918–1939 гг. 175

IN MEMORIAM

Nina Raczkiewicz — In memoriam. Prof. dr hab. Michał Kondratiuk (1934–2025).....	200
--	-----

RECENZJE

Anna Sakowicz — „Inność” jako wartość i paperek lakmusowy dla naszej moralności (rec.: Motyw inności w literaturach i kulturach słowiańskich, red. E. Pańkowska, J. Dziedzic, A. Alsztyński, Lublin 2022).....	206
--	-----

SPRAWOZDANIA

Joanna Dziedzic — III Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Literatura i konteksty. Polsko-białorusko-rosyjskie związki literackie, językowe i kulturowe”.....	212
---	-----

NOTY O AUTORACH.....	216
----------------------	-----

TABLE OF CONTENTS

LITERARY STUDY

Agnieszka Baczevska-Murdzek — Fear Peeking from Under the Christmas Tree: Existential Anxiety and the Everyday Fears of the Soviet Man in Alexander Vvedensky's Antidrama, <i>The Ivanovs' Christmas Tree</i>	10
Magdalena Dąbrowska — On the Russian Literature in "Dziennik Wileński" (Publishing Announcements and Review Articles from the Years 1818–1825)	29
Mariusz Kaliciński — Traces of the <i>Sacred</i> in the Works of Jan Czykwin .	48
Vratislav Karpíšek — Nostalgia for a Bygone Era in Podlachian Literature: On Jan Maksimjuk's <i>Trava zabytia</i>	65
Artur Zachar — Between the Gaze and the Word: An Interpretation of the Homeric Plot in Jan Chykin's Poem <i>Odysseus and Nausicaa</i> ..	80

LINGUISTICS

Michał Mordań — The Surname <i>Czykwin</i> : Notes on its Origin and Presence in the Registers of the Orthodox Parish in Dubicze Cerkiewne (1843–1914)	93
---	----

HISTORY STUDY

Сцяпан Захаркевіч — Production of Knowledge About the Ethnicity of Belarusians as a Tool for Controlling Belarusian Ethnography: An Example of Determining the Western Border of Belarusian Residence in 1943–1944 by Order of the General Staff of the Red Army	132
Сяргей Харэўскі — Features of the Stylistics of Religious Architecture in Western Belarus 1918–1939	175

IN MEMORIAM

Nina Raczkiewicz — In memoriam. Prof. dr hab. Michał Kondratiuk (1934–2025).....	200
--	-----

REVIEWS

Anna Sakowicz — “Otherness” as a Value and a Litmus Test for Our Morality (rev.: <i>The Theme of Otherness in Slavic Literature and Cultures</i> , ed. by E. Pańkowska, J. Dziedzic, A. Alsztyński, Lublin 2022).....	206
--	-----

REPORTS

Joanna Dziedzic — 3rd International Scientific Conference “Literature and Contexts. Polish-Belarusian-Russian Literary, Linguistic, and Cultural Relations”.....	212
---	-----

NOTES ABOUT AUTHORS	216
---------------------------	-----

LITERATUROZNAWSTWO

Agnieszka Baczevska-Murdzek

Uniwersytet w Białymstoku

email: a.baczevska@uwb.edu.pl

ORCID: 0000-0002-2216-1732

**Strach wyglądający spod świątecznej choinki.
Niepokój egzystencjalny i codzienne lęki radzieckiego
człowieka w antydramacie Aleksandra Wwiedzińskiego
*Choinka u Iwanowów***

**Fear Peeking from Under the Christmas Tree:
Existential Anxiety and the Everyday Fears of the Soviet Man
in Alexander Vvedensky's Antidrama, *The Ivanovs' Christmas Tree***

ABSTRACT

Among the emotions and processes that regulate human behavior, fear is undoubtedly the most crucial for human existence. The theme of fear and existential uncertainty resonates particularly strongly in the works of *fin de siècle* authors, including the Russian absurdist writer Alexander Vvedensky, especially in his play *The Christmas Tree at the Ivanovs'*, created in the poetics of the theater of the absurd. Its characters are puppet figures trapped in an absurd world full of fear, anxiety, and terror.

Contrary to the title, Vvedensky's play, which is a perfect example of modernist playfulness with the viewer and reader, tells a story about dying, which in the Russian artist's work also takes the form of a grotesque execution. This world is therefore "frightening" primarily because of the inevitability of death. Vvedensky's drama expresses the existential fear and despair resulting from the human awareness that life is meaningless because sooner or later, it must end in annihilation.

In the play *The Christmas Tree at the Ivanovs*, fear transforms from an individual experience into a universal phenomenon revealing the absurd of existence, the violation of time and space, and the loss of sanity in the Soviet reality of the post-revolutionary period.

Keywords: Alexander Vvedensky, *The Christmas Tree at the Ivanovs*, Russian Theatre of the Absurd, existential anxiety, everyday fear

Spośród emocji i procesów regulujących zachowanie człowieka najistotniejszym dla jego istnienia jest niewątpliwie strach¹. Strach jest jednocześnie jednym z najważniejszych czynników kształtujących i pozwalających zrozumieć zasady rozwoju społecznego. Towarzysząc ludzkości na przestrzeni dziejów, zmienia się on z jednej strony diachronicznie (w następstwie czasowym przekształceniu ulegają jego źródła i charakter), z drugiej jednak strach² obecny jest w życiu człowieka niezmiennie, co pozwala mówić o odwiecznych lękach uniwersalnych³, właściwych osobie ludzkiej.

Badania nad szeroko pojętym lękiem⁴ oraz neurozami stanowią istotną część wielostronnego dyskursu antropologicznego. Zagadnienie to jest

¹ Stanowi on bowiem, wraz z odczuwaniem bólu – jak podkreśla Antoni Kępiński, jeden z najwybitniejszych polskich psychiatrów i filozofów współczesności – ludzki „system alarmowy”. Patrz: A. Kępiński, *Lęk*, Warszawa 1987, s. 33. Na strach jako podstawową emocjonalną reakcję człowieka wskazuje m.in. amerykański badacz ludzkich emocji Carroll Izard. К. Изард, *Психология эмоций*, Санкт-Петербург 2007, c. 210.

² R. Peckham, *Strach. Inna historia świata*, przeł. A. Ożarowska, Kraków 2024.

³ Słownik języka polskiego definiuje „lęk” jako „uczucie trwogi, obawy przed czymś”, z kolei „strach” opisuje jako „niepokój wywołany przez grożące niebezpieczeństwo lub rzecz nieznaną, która wydaje się groźna, przez myśl o czymś grożącym; lęk, obawa, przerażenie, trwoga”. *Słownik języka polskiego PWN*, red. nauk. M. Szymczak, Warszawa 1988–1989. Na poziomie językowym zatem lęk, strach, obawa, przerażenie, trwoga traktowane są jako synonimy. W podobny sposób, a więc zamiennie, wszystkie powyższe terminy stosowane będą w niniejszym artykule.

⁴ Pojęcia takie jak „lęk” i „strach” opisują podstawową reakcję człowieka na grożące mu niebezpieczeństwo, które jednak, zdaniem niektórych badaczy, w doznaniu strachu jest widoczne i obiektywne, w lęku zaś ukryte i subiektywne. Patrz np. К. Изард, *Психология эмоций...*, s. 210. Por. Р. Мэй, *Смысл тревоги*, Москва 2001. s. 59. Lęk zatem to stan emocjonalny bardzo przypominający strach. Jeśli jednak strach jest reakcją na realne zagrożenie, to lęk stanowi rezultat poczucia zagrożenia i braku pewności, które towarzyszą naszemu życiu w dynamicznie zmieniającym się świecie. To właśnie uczucie lęku, jako naczelną towarzyszącą człowiekowi emocję, opisują teorie egzystencjalistyczne. Jednym z pierwszych filozofów, który zwrócił uwagę na zjawisko lęku egzystencjalnego, stanowiącego jeden z koniecznych

przedmiotem zainteresowania licznych dyscyplin, m.in. filozofii, teologii, psychologii, socjologii, historii czy wreszcie literaturoznawstwa⁵, a refleksja nad lękiem, niepokojem i strachem ujawnia się szeroko w sztuce i literaturze⁶.

Temat strachu i niepewności istnienia w sposób szczególny wybrzmiewa w dziełach twórców *fin de siècle*, w tym przedstawicieli literatury rosyjskiego wieku srebrnego, która „bazując na założeniach swojego czasu, dotyka strachu egzystencjalnego, strachu jako rewolucyjnego oręża, strachu przed śmiercią, strachu sakralnego, itd.”⁷.

Wśród rosyjskich twórców pierwszej połowy XX wieku, osadzonych głęboko w eksperymencie lat dwudziestych⁸, autorów wyrażających prze-

i nieuchronnych warunków ludzkiej egzystencji, był Søren Kierkegaard – duński myśliciel i teolog, uznawany za jednego z prekursorów filozofii egzystencjalistycznej, zwłaszcza jej chrześcijańskiego nurtu. Niepokój natury egzystencjalnej, w interpretacji Sørena Kierkegaarda, opisany został w jego filozoficznych traktatach. Zob. S. Kierkegaard, *Bojaźń i drżenie. Choroba na śmierć*, przeł. J. Iwaszkiewicz, Warszawa 1969. Por. S. Kierkegaard, *Pojęcie lęku. Proste rozważania o charakterze psychologicznym, odniesione do dogmatycznego problemu grzechu pierworodnego autorstwa Vigiliusa Haufniensisa*, tłum. A. Szwed, Kęty 2000.

Neurozami nazywa się stany, których podstawą jest silny lęk, ale które nie zaburzają postrzegania świata. K. Horney, *Neurotyczna osobowość naszych czasów*, przeł. H. Grzegówska, Poznań 2022, s. 36.

⁵ Różne aspekty problemu lęku rozważali na przestrzeni dziejów filozofowie, tacy jak m.in.: Arystoteles, Epikur, Tomasz z Akwinu, Zygmunt. Freud, Jose Ortega y Gasset, Leonid Lipawski, Erich Fromm, Michaił Bachtin. Patrz np.: Аристотель, *Этика*, пер. на рус. Э. Радлов, Т. Миллер, Москва 2020; Epikur, *List do Menoikeusa*, przeł. K. Leśniak, [w:] Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy sławnych filozofów*, przeł. I. Krońska, Warszawa 1988, s. 643–650; Фома Аквинский, *Сумма теологии*, т. 7, В 12, пер. с лат., ред. и примечания С. Еремеев, Киев 2006; З. Фрейд, *Введение в психоанализ. Лекции*, пер. с нем. Г. Барышниковой, Москва 2018; Х. Ортега-и-Гассет, *Дегуманизация искусства*, пер. С. Воробьева, Москва 1991; Л. Липавский, *Исследование ужаса*, 2024; Э. Фромм, *Иметь или быть*, пер. с нем. Э. Телятникова, Москва 2016; М. Бахтин, *Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса*, Москва 1990.

Rozważania dotyczące pojęć „strach” i „lęk”, rozpatrywanych z perspektywy wybranych nauk humanistycznych, omawia szerzej Małgorzata Szatan: M. Szatan, *Strach a lęk w ujęciu nauk humanistycznych*, „Studia Gdańskie” 2012, nr 31, s. 325–342.

⁶ Więcej na ten temat patrz: *Anatomia strachu. Strach, lęk i ich oblicza we współczesnej kulturze*, red. B. Bodzioch-Bryła, L. Dorak-Wojakowska, Kraków 2017. Por. *Śmiech i strach w literaturze i sztuce przełomu XIX i XX wieku*, red. H. Ratuszna, M. Kaźmierkiewicz, A. Łazicka, Toruń 2019.

⁷ M. Zolina, *Феномен страха в русской литературе*, Brno 2015, s. 86. Jeśli nie wskazano inaczej tu i w kolejnych przytoczeniach, tłumaczenie moje.

⁸ O kondycji dramatu w legendarnych (ze względu na awangardowe poczynania twórców) latach 20. XX wieku czytaj np. S. Żak, *Teatr i dramat w latach 20. w Rosji*, „Gazeta Teatralna” 2008, nr 8, s. 6. Szerzej na temat eksperymentu w teatrze rosyjskim początku

konanie, że współczesny im człowiek nie zdoła uciec przed strachem, miejsce szczególne zajmuje poeta i dramaturg Aleksandr Wwiedenski (1904–1941). Na czym owa wyjątkowość polega? Nie na tym przecież, że jego twórczość trafia w zasadzie do rosyjskiego widza i czytelnika około pół wieku po tym, jak autor *Szarej księgi* (*Серая тетрадь*, 1932–1933)⁹ nadaje swym „wyrwywającym się z sowieckiego kontekstu”¹⁰ dziełom formę ostateczną. Zwalczanie literatury awangardowej w Rosji Radzieckiej na przełomie lat 20. i 30. minionego wieku było bowiem zjawiskiem powszechnym¹¹.

Miejsce wyjątkowe jako przedstawiciel rosyjskiej literackiej moderny zapewnia sobie Wwiedenski dzięki artystycznemu eksperymentowi, który pozwala uznać go za jednego z kreatorów literatury absurdu w Rosji¹².

XX stulecia patrz: J. Gracla, *Dramaturgia rosyjska przełom u XIX i XX wieku w świetle przemian teatru w Europie*, Katowice 2001.

⁹ Oryginał utworu miał postać szkolnego zeszytu z szarą okładką bez tytułu. Na początku lat 30. XX wieku Wwiedenski podarował go swojemu przyjacielowi Jakowowi Druskinowi, undergroundowemu filozofowi i krytykowi literackiemu, w owym czasie członkowi stowarzyszenia poetów, pisarzy i filozofów „Czinari”. Dzięki Druskinowi zachował się nie tylko ten, ale też liczne inne utwory „czinarij” i „oberiutów”; dzieła, które na długo po śmierci ich twórców, często również dzięki Druskinowi, zostały wydane. Sam Wwiedenski, żyjąc chwilą, nie bardzo, jak twierdził Druskin, kłopotał się losem swoich wcześniejszych utworów: „Введенский жил сейчас (по его собственному слову) последним написанным им стихотворением. Все предыдущие его стихи были для него тогда уже безразличны. Поэтому он их или терял или отдавал кому-нибудь, а потом забывал взять. Так пропали все его стихи 1934–35 г., находившиеся у Л. С. И. С 1936 года он перестал бывать у нее, а стихи оставил. Они лежали у нее несколько лет, а потом она сожгла их. Трудно сказать, какая часть его вещей сохранилась, в самом лучшем случае, я думаю, не больше четверти”. Я. Друскин, *Материалы к поэтике Введенского*, [в:] А. Введенский, *Полное собрание произведений в двух томах*, т. 2., сост. и подгот. текста М. Мейлаха и В. Эрля, Москва 1993, с. 165.

¹⁰ A. Drawicz, *Oberiu, czyli taniec na gzymsie*, [w:] *Tragiczna zabawa. OBERIU, czyli inna Rosja poetycka*, wybór i oprac. A. Drawicz, tłum. zbiorowe, Kraków 1991, s. 5.

¹¹ Podobnym represjom podlegali też pozostali oberiuci – „grupa rosyjskich artystów skazanych przez totalitarny system na niebyt za życia i artystyczną niepamięć po śmierci”. T. Kireńczuk, *Do teatru nie wchodzi się bezkarnie*, „Gazeta Teatralna” 2008, nr 8, s. 3.

¹² «С 1925 до 1926 или 1927 года Введенский подписывал свои стихи: «Чинарь АВТО-ритет бессмыслицы». (...) По мнению Якова Друскина, слово «чинарь» было придумано Введенским. Произведено оно, видимо, от слова «чин», и имеется в виду духовный ранг». Св. Маслинская, *Путеводитель по ОБЭРИУ. Кто такие обэриуты и за что их любят: их стихи, выходы и вклад в литературу*, [в:] *Русская литература XX века. Курс лекций. Сезон 6*, <https://arzamas.academy/materials/1492> [dostęp: 12.07.2024].

Należy przy tym podkreślić, iż jego twórczość jest niewątpliwie fenomenem przekraczającym granice srebrnego wieku i radzieckiej ojczyzny, „osadzonym w kontekście szerszym, światowym, na dowód tego, że nawet tam i wtedy nie można się było odgrodzić od dwudziestego wieku”¹³.

Spuścizna pisarza, jak słusznie zauważa Andrzej Drawicz, „jest jakby przesłem, które spina i pociąga ku sobie kilka ważnych kierunków sztuki współczesnej, natomiast w Rosji tamtych czasów zamyka historię miejscowej awangardy akcentem dramatycznego szyderstwa”¹⁴. To właśnie ów sarkazm, nawiązujący do egzystencjalistycznego poczucia absurdalności świata¹⁵, pozwala uznać Wwiedienskiego za jednego z prekursorów teatru absurdu¹⁶, fenomenowi jaki „wyraża strach i rozpacz, które biorą się z uświadomienia sobie, że człowiek otoczony jest obszarem nieprzeniknionych ciemności, że nigdy nie może poznać swej prawdziwej natury i celu i że nikt nie dostarczy mu gotowych zasad postępowania”¹⁷.

Mowa tu o zjawisku, którego nazwa po raz pierwszy wybrzmiewa dopiero w pracy Martina Esslina *The Theatre of the Absurd* (1961)¹⁸ w odniesieniu do sztuk powstałych w teatrze zachodnioeuropejskim u schyłku

¹³ A. Drawicz, *Oberiu, czyli taniec na gzymsie...*, s. 5.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Więcej na ten temat: М. Янкелевич, «Среди зараженного логикой мира». Егор Летов и Александр Введенский, [в:] *Поэт Александр Введенский. Сборник материалов конференции «Александр Введенский в контексте мирового авангарда»*, сост. и общая ред. К. Ичин, С. Кудрявцев, Белград – Москва 2006, s. 238–259.

¹⁶ Jak słusznie zauważa Wiktor Woroszyński: „Obecnie uważa się oberiutów za prekursorów europejskiego teatru absurdu (przykładem – sztuka Charmsa *Elżbieta Bam*, grana i opublikowana w Polsce wcześniej niż w Rosji, gdzie autor za życia i długo po śmierci objęty był kategorycznym zakazem druku)”. Zob. W. Woroszyński, *Z teki przekładów (G. Iwanow, D. Charms, N. Gorbaniewska, S. Awierincew)*, „Kwartalnik artystyczny” 1994, nr 1, s. 25. Fakt ten po 1980 roku podkreślają również slawiści zachodni. Por. W. Koschmal, *Mythos, Folklore und Theater der Avantgarde. A.I. Vvedenskijs Elka u Ivanovyh*, „Wiener Slavistischer Almanach” 1986, Sonderband 18, s. 83–106; Ж.-Ф. Жаккар, *Даниил Хармс и конец русского авангарда*, пер. с фр. Ф.А. Перовской, Санкт-Петербург 1995.

¹⁷ M. Esslin, *Znaczenie absurdu*, „Pamiętnik Literacki” 1976, t. 67, nr 3, s. 261–283.

¹⁸ M. Esslin, *The Theatre of the Absurd*, New York 1969. Martin Esslin, urodzony w Budapeszcie, wychowany w Wiedniu, w 1938 roku wyemigrował do Anglii. Brytyjski teatrolog, krytyk, dyrektor wydziału słuchowisk w British Broadcasting Corporation, gdzie pisze scenariusze i reżyseruje sztuki. Jest autorem monografii *Brecht: The Man and His Work* oraz głośnej, wielokrotnie wznawianej i tłumaczonej na wiele języków, wspomnianej tu książki na temat absurdu i absurdalności w dramacie.

pierwszej połowy wieku XX¹⁹. Pamiętać jednak należy, iż fenomen ten daje o sobie znać już kilka dziesięcioleci wcześniej, w twórczości rosyjskich oberiutów – duchowych braci zachodnioeuropejskich dadaistów i surrealistów, kojarzonych z europejską tradycją literatury absurdu i czystego nonsensu²⁰. Zwraca na to uwagę m.in. wybitny oberiutolog Michaił Meilach, który w przedmowie do drugiego tomu dzieł zebranych Wwiedenskigo podkreśla, iż: «Пьеса *Елка у Ивановых* может считаться предвосхищением западного театра абсурда, который она опередила на десятилетие»²¹.

Aleksandr Kobrynski z kolei konstatuje słusznie, że Wwiedenski, podobnie jak Daniłł Charms²², jego przyjaciel z awangardowej grupy literackiej OBERIU, „стал родоначальником литературы абсурда, которая представляет собой не тотальное отсутствие смысла, а наоборот – иной,

¹⁹ Chodzi tu o *Łysą śpiewaczkę* Eugene Ionesco (prapremiera – rok 1950, publikacja 1952 rok) i *Czekając na Godota* Samuela Becketa (którego pierwsze wystawienie i publikacja miały miejsce w roku 1953). Oba utwory powstały w 1949 roku. „Pierwsze wydanie *The Theatre of the Absurd* Martina Esslina ukazało się w 1961 roku, a więc jego praca miała w dużym stopniu charakter rekonesansu, intuicyjnego niemal rozpoznania obcego terenu na podstawie najbardziej rzucających się w oczy i niekiedy dość chaotycznie notowanych cech”. Zob. A. Krajewska, *Dramat i teatr absurdu w Polsce*, Poznań 1996; [recenzja:] M. Sugiera, „Pamiętnik Literacki” 1999, nr 90/1, s. 226. Za czas pojawienia się fenomenu antyteatru przez lata przyjęło się zatem uważać lata 50. ubiegłego wieku – moment wystawienia wspomnianych wyżej sztuk, które stały się przykładem szczególnej realizacji literatury wy-czerpania i nowego typu „zachowań mowy” w dramacie XX wieku. Warto jednak pamiętać, że z podobnym sposobem scenicznego opowiadania świata i nowatorskiego uwypuklania absurdałnej niespoistości ludzkiego postrzegania w takich dziedzinach jak czas, przestrzeń i pamięć spotykamy się w dwudziestowiecznym dramacie europejskim wiele lat wcześniej w dziełach twórców z kręgu OBERIU.

²⁰ *Ci szaleni Oberiuci*, „Encyklopedia teatru polskiego”, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/261937/ci-szaleni-oberiuci> [dostęp: 4.10.2025].

²¹ М. Мейлах, *Что такое есть Потец?*, [в:] А. Введенский, *Полное собрание произведений в двух томах*, Москва 1993, с. 40.

²² Dorobek twórczy Wwiedenskigo jest zwykle badany w powiązaniu z twórczością Charmsa. Decydują o tym chociażby wspólne dla obu autorów, nowoczesne zasady organizacji tekstu. Podobne odejście od tradycyjnych konwencji i sprzeciwianie się przyjętym wcześniej schematom uwidacznia się również w działalności literackiej pozostałych „czinarij” – filozofów Jakowa Druskina i Leonida Lipawskiego. Pisz o tym np. Igor Wiszniowiecki, podkreślając związki estetyki teatralnej Charmsa i Wwiedenskigo z ogólnym systemem ich wyobrażeń o świecie, opracowanym i formułowanym przez nich w procesie twórczym. Zob. И. Вишневецкий, *О “Комедии города Петербурга”*, „Театр” 1991, № 11, с. 58–62.

не укладывающийся в обыденную логику смысл, разрушающий, как правило, устоявшиеся логические связи”²³.

Fascynację tak rozumianym – epatującym grozą, drażniącym niepokojem i zdolnym napawać lękiem – absurdem daje się zauważyć się w większości dzieł Wwiedenskigo adresowanych do dorosłego czytelnika²⁴, czemu od końca lat 80. XX wieku coraz więcej uwagi poświęcać zaczyna krytyka literacka i teatralna²⁵.

²³ А. Кобринский, *Даниил Хармс*, Москва 2009, с. 416–417.

²⁴ К. Ичин, *Космогонический ужас в поэзии Александра Введенского*, „Russian Literature” 2019, т. 107–108, с. 31–48.

Odrzucenie sowieckiego utopizmu i ironicznie zabarwiona krytyka wszelkich prawd i ideologii nadanych spowodowały, iż Wwiedenski, podobnie jak pozostali Oberiuci, szybko doświadczył efektów działalności cenzury i ataków ideologicznych ze strony pozostałych organów sowieckiego państwa. Warto nadmienić, że ze względu na urzędową kontrolę przekazów publicznych w ZSRR Wwiedenski przez długie dziesięciolecia istniał w świadomości czytelnika rosyjskiego wyłącznie jako autor literatury dziecięcej o zacięciu pedagogicznym, zgodnie z założeniami socjalistycznego realizmu przypisującego literaturze jedynie funkcje ideologiczno-dydaktyczne (А. Гугнин, *Эмпирические размышления о том, как мы „перегнали” мировую литературу*, „Литературное обозрение” 1989, № 8, с. 34). Od 1928 roku na zaproszenie Samuela Marszaka publikował on w czasopiśmie dla dzieci „Jeż” (Еж) i „Czyżyк” (Чиж), a także wydawał swe utwory pod postacią oddzielnych woluminów tworzonych z myślą o dzieciach i przez nie czytanych. Jako poeta, pisarz i dramaturg brał także udział w adaptacji baśni braci Grimm. W sumie za jego życia ukazało się ponad czterdzieści książek dla dzieci jego autorstwa. Jedynym źródłem utrzymania Wwiedenskigo była bowiem praca nad literaturą dla najmłodszych. Dzieła dla dorosłych, z kilkoma wyjątkami, nie były publikowane za życia autora *Choinki u Iwanowów*. Twórczość Wwiedenskigo, przede wszystkim poetycka, w oficjalnym obiegu ukazywała się wówczas drukiem sporadycznie i miało to miejsce jedynie w latach 20. Po rozwiązaniu w 1930 roku OBERIU, piszący dla dorosłych Wwiedenski skazany został przez władzę na całkowite zamilknięcie. „Из-за отказа от советского утопизма и иронически окрашенной критики любых законченных идеологий обэриуты довольно быстро столкнулись с цензурными ограничениями и идеологическими нападками. Хармс, Введенский и Олейников могли печататься только как детские поэты. Из «взрослых» стихотворений Хармсу удалось при жизни опубликовать два, Введенскому – одно, Олейникову – одну небольшую журнальную подборку (...) В 1930-е обэриуты (кроме Заболоцкого) писали, не рассчитывая на публикацию, и таким образом оказались одними из основателей русской неподцензурной литературы XX века”. И. Кукулин, *Обэриуты и русский авангард. Теория и история*, [в:] *Энциклопедия русского авангарда*, Москва 2012–2018, <https://rusavangard.ru/online/history/oberiuty-i-russkiy-avangard> [dostęp: 1.07.2024].

²⁵ „Jego dorobek literacki – w większości poezje i dramaty – stał się obiektem badań literackich dopiero pod koniec okresu »pieriestrojki«: wcześniej był wyłączony z obiegu czytelniczego na ponad pół wieku, a sam twórca został zrehabilitowany dopiero jako jeden z ostatnich”. Cz. Andruszko, *Przedmowa*, [w:] А. Распаров, *Александр Введенский и традиция абсурда*, Poznań 2016, s. 7.

Najpełniej realizuje się owo upodobanie twórcy do kreowania budzących przerażenie, pełnych alogizmów światów w skrzącej się owymi niedorzecznościami, programowej dla jego koncepcji teorii absurdu sztuce *Choinka u Iwanowów* (Ёлка у Ивановых, 1938)²⁶. Bohaterami stworzonej piórem rosyjskiego poety tragicomedii są marionetkowe wyłącznie postaci²⁷, uwiecznione w absurdalnym świecie pełnym strachu, lęku i grozy.

²⁶ Traktująca o irracjonalnym morderstwie w Wigilię Bożego Narodzenia czteroaktówka to utwór, który powstał w Leningradzie w 1938 roku, a zatem w okresie propagowania przez władzę radziecką „jedynie słusznej” drogi rozwoju sztuki, jaką był socrealizm. W efekcie zapowiadająca pojawienie się teatru absurdu realizacja była wówczas rozpowszechniana w ZSRR wyłącznie w samizdacie, w którym istniała szerzej nawet niż inne dzieła Wwiedieńskiego. Wyjątkowo wysoko sztuka Wwiedieńskiego oceniana była na Zachodzie. Pierwszej oficjalnej publikacji *Choinki...*, w oparciu o wadliwą jeszcze wersję tekstu z samizdatu, dokonał Michaił Arndt w wydawanym we Frankfurcie nad Menem rosyjskim czasopiśmie literackim „Grani” (А. Введенский, *Ёлка у Ивановых. Пьеса*, „Грани” 1971, № 81, s. 84–110). W 1974 roku ten sam tekst Wwiedieńskiego przedrukowano w tomie wydanym przez Wolfganga Kasacka w Monachium (А. Введенский, *Избранное*, München 1974). Pierwszą poprawną tekstowo wersją była jednak dopiero publikacja w wydawnictwie Ardis – oficynie, która regularnie drukowała zakazaną w Związku Radzieckim literaturę rosyjską (А. Введенский, *Полное собрание сочинений*, Анн Арбор 1980–1984). W Rosji, w oficjalnym obiegu, *Choinka u Iwanowów* opublikowana została dopiero w 1990 roku przez Jegora Radowa w wydanym w Jakucku piśmie „Полярная звезда” (А. Введенский, *Ёлка у Ивановых*, „Полярная звезда” 1990, № 3, s. 66–77). W tym samym roku miała miejsce jej publikacja w almanachu „Ново-Басманная, 19” (А. Введенский, *Ёлка у Ивановых*, „Ново-Басманная, 19” 1990, s. 356–365). Tym razem jednak dramat ukazał się już ze wstępem wybitnego oberiutologa Michaiła Meilacha. Pierwsza inscenizacja sztuki w ojczyźnie jej autora miała natomiast miejsce dopiero w roku 2013. Co prawda, już po pierwszej publikacji dzieł Wwiedieńskiego w Rosji Radzieckiej pod koniec lat 80. reżyser Roman Kozak wykorzystał kilka scen z *Choinki...* w zrealizowanym w oparciu o utwory Charmsa i Wwiedieńskiego spektaklu *Елизавета Бам на елке у Ивановых*, jednak jako dzieło kompletne sztuka Wwiedieńskiego stała się faktem praktyki teatralnej w ojczyźnie jej autora dopiero w wieku XXI (mimo iż wielokrotnie pojawiała się do tego czasu w licznych realizacjach na scenach zagranicznych teatrów). O znaczeniu tego wydarzenia w życiu teatralnym Moskwy tamtego czasu świadczyć mogą liczne recenzje spektaklu, które ukazywały się wówczas nie tylko w literackiej prasie. Patrz np.: Р. Должанский, *Сообщающиеся абсурды. В «Гоголь-центре» поставили «Ёлку у Ивановых»*, „Коммерсантъ” 2013, № 61, s. 15; А. Банасюкевич, *«Ёлка у Ивановых»: мир после убийства*, „РИА Новости” 2013, http://www.smotr.ru/2012/2012_gogol_elka.htm [dostęp: 24.07.2024]; М. Шимадина, *Гоголь-центр сделал ставку на молодежь и стариков. Два поколения театра Серебrenникова сумели договориться и поверить друг в друга*, „Известия” 2013, № 61, http://www.smotr.ru/2012/2012_gogol_elka.htm [dostęp: 24.07.2024].

²⁷ „Соборный театр символиста В. Иванова, основанный на дионисийском миропонимании и «ритуальной» драме и у футуриста В. Хлебникова явленный как «Всемирная Космограма», А. Введенским превращен в театр марионеток. Его «театр мироздания»

Wbrew tytułowi sztuka Wwiedienskiego, będąca przykładem modernistycznej gry z widzem i czytelnikiem, to rzecz o umieraniu. „*Choinka u Iwanowów* to pełna grozy groteska, tekst o zagładzie świata i przyzwoleniu na nią: świat ginie i ja za chwilę podzielę jego losy, stanę się ofiarą”²⁸ – mówi Maria Spiss, reżyserka spektaklu wystawionego na polskiej scenie teatralnej na podstawie intrygującego dzieła rosyjskiego absurdysty.

W antydramacie rosyjskiego twórcy umieranie przyjmuje nawet formę egzekucji, co sugerować może zbrodnie popełniane na obywatelach radzieckich przez przedstawicieli opresyjnego państwa chłopów i robotników. Zwłaszcza, że aktu dekapitacji dokonuje w utworze przedstawicielka klasy robotniczej:

Н я н ь к а (хватает топор и отрубает ей голову).
Ты заслужила эту смерть²⁹.

W tym kontekście pamiętać należy, że życie Wwiedienskiego toczyło się w okresie wielkich i brutalnych przemian w Rosji, a prześladowania, wszechobecny terror i strach dotknęły poetę osobiście. Rosnące napięcie polityczne wokół ugrupowania absurdystów-czinarij i własne, związane z naciskami oraz szykanami ze strony władzy demony poety przyczyniły się w rezultacie do ukształtowania koncepcji strachu w twórczości autora *Choinki u Iwanowów*, w tym również jego artystycznej wizji lęków egzystencjalnych.

Z natury apolityczny Wwiediencki w tym przypadku „otwiera jednak drzwi swej twórczości uczuciom wyzwalanym przez okoliczności zewnętrzne”³⁰. Niepokój egzystencjalny, będący doświadczeniem każdego człowieka, jest w jego dziele potęgowany przez sytuację polityczną w Rosji Radziec-

свободно умещается в коробе из-под кукол, отдаленно напоминающей ибсеновский «Кукольный дом», сжатый, скомканный, свернутый, – Введенский доводит до предела еврейновский метод симплификации”. Е. Шевченко, «*Ёлка у Ивановых*» А. Введенского: «буффонное» vs. «трагедийное», „Вестник Самарской гуманитарной академии” 2011, № 2(10), с. 180.

²⁸ Aleksander Wwiediencki „*Choinka u Iwanowów*”. Spektakl w reżyserii Marii Spiss, premiera w Teatrze im. Żeromskiego w Kielcach 17 maja 2008, <https://culture.pl/pl/dzielo/aleksander-wwiediencki-choinka-u-ivanowow> [dostęp: 2.10.2025].

²⁹ А. Введенский, *Ёлка у Ивановых*, <https://batya27.livejournal.com/109776.html> [dostęp: 2.10.2025].

³⁰ А. Распаров, *Александр Введенский и традиция абсурда*, <https://md-eksperiment.org/ru/post/20180703-tradiciya-absurda> [dostęp: 2.10.2025].

kiej, która ostatecznie doprowadziła do śmierci poety³¹. Ma zatem rację Dmitrij Bykow, stwierdzając, iż: „Ёлка у Ивановых» – это и есть вся картина русской жизни XX века – страшное Рождество, превратившееся в оргию; всё казалось Рождеством, а оказалось кровавым буйством”³².

Utwór Wwiedińskiego od początku do końca przepełniony jest grozą. By potęgować strach, w omawianej sztuce pojawiają się nawet rozczłonkowane ludzkie zwłoki – korpus pozbawiony głowy i oddzielona od niego sama głowa, które wykreowane w poetyce dramatu absurdu, podejmują ze sobą dialog:

Г о л о в а.

Тело ты все слышало?

Т е л о.

Я голова ничего не слышала. У меня ушей нет. Но я все переживало³³.

Z jednej strony martwemu ciału przyznawane są w utworze atrybuty ludzi żywych, jednak z drugiej staje się ono rzeczą pogrążającą się w niebycie, co może budzić uzasadniony niepokój. Przemiana żywego człowieka w szczątki powoduje, iż upodabnia się on do głuchych przedmiotów leżących wokół, a jego pojawienie się wywołuje przerażenie zarówno w pozostałych bohaterach dramatu, jak i w czytelniku, prowokując i potęgując strach przed śmiercią.

Ten świat na opak zdąża od początku do samozagłady, której apogeum następuje, kiedy w finałowej scenie umierają wszyscy (wszyscy przecież umrzemy, zdaje się przypominać czytelnikom rosyjski dramaturg). *Choinka u Iwanowów* „straszy” zatem przede wszystkim nieuchronnością śmierci, która w ujęciu egzystencjalistycznym staje się tym samym główną bohaterką utworu.

Analizowana opowieść o umieraniu wydaje się tym straszniejsza, że staje się ono doświadczeniem i udziałem dzieci, o czym dowiadujemy się

³¹ Aleksandr Wwiediński zmarł najprawdopodobniej w drodze na zesłanie 20 grudnia 1941 roku.

³² Д. Быков, *Как вы трактуете «Ёлку у Ивановых» Александра Введенского? Видите ли в нем связь с «Вальпургиевой ночью» Венедикта Ерофеева*, <https://bykovfm.ru/kak-vy-traktуетe-yolku-u-ivanovyh-aleksandra-vvedenskogo-vidite-li-v-nem-svyaz-s-35d242> [dostęp: 2.10.2025].

³³ А. Введенский, *Елка у Ивановых...* [dostęp: 2.10.2025].

już w akcie pierwszym, na długo przed krwawą i okrutną egzekucją. Oto w nieskażonej jeszcze przelewem krwi przestrzeni rodzinnego domu niewinne niemowlę zaczyna w swym umyśle rozważać kwestie ostateczne, stawiając pytania o sens – czy raczej bezsens – ludzkiego istnienia:

Годовалый мальчик П е т я П е р о в.

Будет елка? Будет. А вдруг не будет. Вдруг я умру³⁴.

Sztuka Wwiedińskiego wyraża zatem egzystencjalny lęk i rozpacz, które rodzą się ze świadomości istoty ludzkiej, że życie jej pozbawione jest sensu, gdyż wcześniej czy później, być może nawet wcześniej, musi się ono zakończyć.

Umieszczając kluczowe dla wymowy utworu pytanie o nagłą śmierć w scenie otwierającej sztukę i potęgując jego wydźwięk drastycznym epizodem morderstwa, Wwiediński zdaje się sugerować odbiorcom dzieła, iż największym i najważniejszym rodzajem lęku jest dla każdego człowieka strach przed umieraniem, a „doświadczenie tego normalnego niepokoju skończoności i śmierci może być nawet najbardziej skutecznym bodźcem działającym przez większość miesięcy czy lat życia ludzkiego, zanim przyjdzie śmierć”³⁵.

Awangardowy twórca wpisuje się tym samym w założenia filozofii egzystencjalizmu, w której po raz pierwszy strach zróżnicowano na metafizyczny (niem. *Angst*³⁶ – ‘lęk, trwoga, niepokój’) i empiryczny (niem. *Furcht* – ‘bojaźń’). U Wwiedińskiego bowiem, podobnie jak u egzystencjalistów, strach metafizyczny rodzi się w chwili, kiedy człowiek pojmuje, że nie jest wieczny. Taki rodzaj lęku różni się od empirycznego brakiem konkretnego obiektu³⁷, a w utworze doświadcza go roczny chłopiec niemający realnych

³⁴ Tamże.

³⁵ J. Makselon, *Między lękiem a nadzieją*, „Psychoonkologia” 2018, s. 18–22.

³⁶ Pojęciem *angst* posługiwał się m.in. Martin Heidegger, który używał go, aby opisać egzystencjalne odczucie niepokoju związane z ludzką egzystencją, w tym świadomością śmierci, wolności i odpowiedzialności. Według Martina Heideggera, *angst* jest nierozzerwalnie związany z odczuciem **nicości** i nicości śmierci (bycia ku śmierci). Lęk ten ukazuje egzystencjalną sytuację Dasein (bycia-tu-istniejącego), który w obliczu skończoności i swojego przeznaczenia odkrywa nicość i kruchość własnego istnienia. M. Heidegger, *Bycie i czas*, przeł. B. Baran, Warszawa 1994.

³⁷ Współcześnie zjawisko strachu od kompleksu lękowego oddziela na przykład amerykański psycholog Carroll Izard w swojej teorii emocji różnicowych. К. Изард, *Психология*

powodów, by się bać umierania. Bojaźń z kolei staje się udziałem jego rodziców w chwili, gdy ci dowiadują się o tragicznej śmierci jednej z córek. Doświadczenie empirycznego strachu staje się dla nich paradoksalnie początkiem umierania, prowadząc nieuchronnie do duchowego unicestwienia małżeństwa Puzyriowych (ich nazwisko jest w tym kontekście znaczące).

Matkę i ojca dziewięciorga dzieci poznajemy jako osoby zdolne do uczuć wyższych, jako wrażliwych na sztukę przedstawicieli XIX-wiecznej rosyjskiej inteligencji (obserwujemy ich wizytę w teatrze), którzy na naszych oczach ulegają dehumanizacji. Jak delikatne, pękające bańki mydlane, przepełnieni trwogą i poczuciem winy, rozpływają się oni w duchowym niebycie, podlegając procesowi zezwierzecenia³⁸:

Пузырев-отец, «кончив свое дело, плачет» и говорит:
«Господи у нас умерла дочь, а мы тут как звери».³⁹

Próbując uśmierzyć swoje przerażenie i ból, małżonkowie poddają się bowiem specyficznemu rytuałowi przywoływania własnej śmierci. Przy trumnie córki dokonują aktu kopulacji, która w tych okolicznościach oznacza dla nich śmierć moralną – duchową zagładę. Ucieczka oparta na strachu przed tym, co ów strach wyzwała, staje się oto działaniem destrukcyjnym.

Rozważając sytuację strachu w obliczu śmierci, rosyjski dramaturg zwraca również uwagę na fakt, iż niepokój i lęk przed nieistnieniem potęgują w człowieku niepewność i tajemnica związane z kresem ludzkiego życia. Lęk ten w rezultacie opiera się często nie tyle na rzeczywistym doświadczaniu własnej śmierci, ile na jej prawdopodobieństwie. „А jeżeli умрѣ?”⁴⁰ pyta przecież najmłodsze w rodzinie Iwanowych dziecko, obawiając się tego, co stanie się z nim jutro.

эмocyи..., s. 210. Zgadza się z powyższym różnicowaniem, niektórzy badacze ludzkich emocji wywodzą nieobiektywny lęk z obiektywnego strachu, inni wręcz odwrotnie. Prawie wszyscy jednak zauważają, że mogą się one wzajemnie przenikać i w siebie przeradzać. Patrz np.: Р. Мэй, *Смысл тревоги...*, s. 59. Por. П. Тиллих, *Избранное. Теология культуры*, Москва 1995, с. 32.

³⁸ W sztuce Wwiedzińskiego, podobnie jak w teatralnych dokonaniach Witkacego, z niezwykłą intensywnością zarysowuje się przerażenie pogłębiającą się dehumanizacją społeczeństwa. U obu twórców zauważalne są dwa oblicza tego lęku – egzystencjalnego niepokoju przed bezsensownością istnienia, jak i strachu przed pospolitością i zagładą cywilizacji.

³⁹ A. Wwiedziński, *Choinka u Iwanowów*, przeł. N. i W. Woroszyłscy, Warszawa 1984, s. 85.

⁴⁰ Tamże, s. 82.

W takim ujęciu tematu strachu w artystycznej wizji jednego z najbardziej wyrazistych twórców awangardowej grupy OBERIU daje się zauważyć odniesienia do koncepcji zjawiska grozy w filozofii Martina Heideggera⁴¹. Zdaniem myśliciela przytłaczająca natura strachu tkwi w niepewności. Niepewność ogarnia świadomość, a każda interpretacja pogrążona jest w beznadziejnej wątpliwości i niejednoznaczności. Świat, jak pisze Heidegger⁴², „nie ma wówczas nic do zaoferowania, człowiek zaś doświadczać zaczyna przerażającej samotności i porzucenia, a w takim stanie nawet najbardziej błaha sytuacja może wydawać się mu przerażającą”.

To dlatego uczucie strachu, powszechne w domu tytułowych Iwanowych, potęguje w stworzonych piórem Wwiedienskiego postaciach doświadczenie samotności. Ukazując oczom widzów i czytelników ten rodzaj niepokoju, który można nazwać strachem porzucenia, rosyjski poeta-dramaturg posługuje się zabiegiem modernistycznej hiperbolizacji⁴³. Sytuację szczególnego zagrożenia, w jakiej bezbronni dzieci zostają pozostawione same sobie, kreuje w efekcie jako scenę brutalnego morderstwa:

Дети кричат: Убийца, она убийца. Спасите нас. Прекратите купанье.

Повара перестают резать кур и резать поросят.

Удаленная на два шага от тела лежит на полу кровавая отчаянная голова. За дверями воет собака Вера. Входит П о л и ц и я.

П о л и ц и я.

Где же родители?

Д е т и (хором).

Они и театре⁴⁴.

Porzucone przez rodziców dzieci nie są gotowe na spotkanie twarzą w twarz z okrutną prawdą o ludzkiej skończoności. Nieuchronność śmierci wydaje się dla nich czymś nowym i jednocześnie przerażającym, napędlającym je szczególnym lękiem i trwogą w obliczu ich osamotnienia.

⁴¹ T. Kalaga, *Groza i przerażenie. „Obce” w ontologii Bycia i czasu Martina Heideggera*, „ER(R)GO. Teoria – Literatura – Kultura” 2014, nr 2(29), s. 25–32.

⁴² M. Heidegger, *Bycie i czas...*, s. 199–201.

⁴³ Z. Kloch, *O hiperboli w poezji wojennej (1914–1918)*, „Pamiętnik Literacki” 1983, z. 3, s. 209–239.

⁴⁴ А. Введенский, *Елка у Ивановых...* [dostęp: 2.10.2025].

Poczucie opuszczenia, którego doświadczają dzieci w przeddzień Wigilii Bożego Narodzenia, pozostawione przez rodziców w rękach niebezpiecznej Niańki-skunksa, przypominać może doświadczenie osamotnienia, przepełniające lękiem pozbawionych kontaktu z Absolutem obywateli ateistycznej, radzieckiej rzeczywistości:

С престола смотрит Бог
И улыбаясь кротко
Вздыхает тихо ох,
Народ ты мой сиротка⁴⁵.

Tragedię, która dotknęła postaci dramatu, odczytać można zatem jako metaforę losu ogarniętego strachem narodu rosyjskiego pozbawionego, z woli radzieckiej władzy, opieki boskiej, dręczonego zbrodniami okresu porewolucyjnego. To przerażające doświadczenie, będące również udziałem samego Wwiedzińskiego, prowadzi poetę ku zgłębieniu tajemnicy życia i śmierci drogą od *Furcht* do *Angst*⁴⁶.

Oczekiwanie bohaterów sztuki Wozniesińskiego na tytułową „choinkę”, która się nigdy im nie przydarzy, podobnie jak wyczekiwanie Godota, który również nie zjawi się nigdy w napisanej dekadę później sztuce Samuela Becketta, bardziej niż przygotowanie do radosnego świętowania przypomina zatem napawające lękiem trwanie w samotnym oczekiwaniu na śmierć⁴⁷.

Rosyjski przedstawiciel literatury absurdu, podobnie jak irlandzki dramaturg, kreśli opowieść o utracie nadziei, o budzącym niepokój rozpadzie świata, o upadku rządzących nim zasad, dokonujących się w bezosobowej i bezimiennej masie, gdzie jedno przechodzi w drugie, a wszystko jest niepewne i chwiejne. Groźba zagłady świata, kiedy ten przestanie istnieć również w wymiarze indywidualnym w wyniku unicestwienia każdego pojedynczego człowieka, to prawdziwy horror, apogeum strachu.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ Mowa tu o przejściu od konkretnego, uzasadnionego działaniami opresyjnej władzy strachu przed namacalnym zagrożeniem do egzystencjalnego lęku, niepokoju i niepewności.

⁴⁷ W utworach absurdystów – Wwiedzińskiego, Becketta, ale też Ionesco – istotną oś fabuły stanowi właśnie oczekiwanie na spełnienie się tajemniczego wydarzenia, które nigdy się nie dokona, co tylko podkreśla absurd ludzkiego istnienia. Antybohaterowie dramatów wspomnianych twórców zmuszeni są bezowocnie wyczekiwać – na bożonarodzeniową choinkę (u Wwiedzińskiego), łysą śpiewaczkę (u Ionesco) czy na Godota (u Becketta) – przez co sytuacja, w którą są uwikłani, staje się niedorzeczna, a ich działanie pozbawione jest sensu.

Fundamentalny niepokój związany z nurtującymi bohaterów obu dramatów egzystencjalnymi pytaniami o sens życia, śmierć, wolność, miejsce osoby ludzkiej w świecie potęgowany jest przez wszechobecne w zestawionych powyżej sztukach doświadczenie samotności.

Temat strachu w *Choince u Iwanowych* – jeden z głównych motywów w twórczości Wwiedzińskiego – wyraża się w zainteresowaniu postacią człowieka, który mierzy się z traumatycznym doświadczeniem świata ogarniętego kryzysem. Obecne w omawianym dziele literackim rozważania na temat miejsca strachu w życiu człowieka stanowią punkt wyjścia do konceptualizacji jego egzystencjalnego wymiaru i znaczenia.

Podsumowując, należy stwierdzić, iż w *Choince u Iwanowych* Wwiedzińskiego strach z poziomu przeżycia indywidualnego przeradza się w ogólnoludzki fenomen ujawniający absurd istnienia, naruszenie czasu i przestrzeni, ale też utratę zmysłów w radzieckiej rzeczywistości okresu porewolucyjnego. W rezultacie strach w omawianym utworze to nie zwyczajna emocja, a fundamentalny stan ducha nie tylko pojedynczego człowieka, lecz także całych społeczności i społeczeństw.

LITERATURA

- Akvinskij Foma, *Summa teologii*, t. 7, V 12, per. s lat., red. i primečaniâ S. Eremeev, Kiev 2006 [Аквинский Фома, *Сумма теологии*, т. 7, В 12, пер. с лат., ред. и примечания С. Еремеев, Киев 2006].
- Aleksander Wwiedenski „*Choinka u Iwanowów*”. *Spektakl w reżyserii Marii Spiss, premiera w Teatrze im. Żeromskiego w Kielcach 17 maja 2008*, <https://culture.pl/pl/dzielo/aleksander-wwiedenski-choinka-u-ivanowow> [dostęp: 2.10.2025].
- Anatomia strachu. Strach, lęk i ich oblicza we współczesnej kulturze*, red. nauk. Bogusława Bodzioch-Bryła, Lilianna Dorak-Wojakowska, Kraków 2017.
- Andruszko Czesław, *Przedmowa*, [w:] Aliaksandr Rasapou, *Aleksandr Vvedenskij i tradiciâ absurda*, Poznań 2016, s. 7–9 [Andruszko Czesław, *Przedmowa*, [w:] Aliaksandr Rasapou, *Александр Введенский и традиция абсурда*, Poznań 2016, s. 7–9].
- Aristotel', *Ėtika*, per. na rus. Ėrnest Radlov, Tat'âna Miller, Moskva 2020 [Аристотель, *Этика*, пер. на рус. Эрнест Радлов, Татьяна Миллер, Москва 2020].
- Bahtin Mihail, *Tvorčestvo Fransua Rable i narodnaâkultura Srednevekov'â i Renesansa*, Moskva 1990 [Бахтин Михаил, *Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса*, Москва 1990].

- Banasúkevič Anna, *„Elka u Ivanovyh”: mir posle ubijstva*, „RIA Novosti” 2013 [Банасюкевич Анна, *„Елка у Ивановых”: мир после убийства*, „РИА Новости” 2013], http://www.smotr.ru/2012/2012_gogol_elka.htm [dostęp: 24.07.2024].
- Bykov Dmitrij, *Kak vy traktujete «Ėlku u Ivanovyh» Aleksandra Vvedenskogo? Vidite li v nem svâz’ s «Val’purgievoj noč’û» Venedikta Erofeeva?* [Быков Дмитрий, *Как вы трактуете «Ёлку у Ивановых» Александра Введенского? Видите ли в нем связь с «Вальпургиевой ночью» Венедикта Ерофеева?*], <https://bykovfm.ru/kak-vy-traktujete-yolku-u-ivanovyh-aleksandra-vvedenskogo-vidite-li-v-nem-svyaz-s-35d242> [dostęp: 2.10.2025].
- Ci szaleni Oberiuci, Encyklopedia teatru polskiego, <https://encyklopediateatru.pl/artykuly/261937/ci-szaleni-oberiuci> [dostęp: 4.10.2025].
- Dolžanskij Roman, *Soobšaûšiesâ absurdy. V “Gogol’-centre” postavili “Elku u Ivanovyh”*, „Kommersant” 2013, № 61, s. 15 [Должанский Роман, *Сообщающиеся абсурды. В „Гоголь-центре” поставили „Елку у Ивановых”*, „Коммерсантъ” 2013, № 61, с. 15].
- Drawicz Andrzej, *Oberiu, czyli taniec na gzymsie*, [w:] *Tragiczna zabawa OBERIU, czyli inna Rosja poetycka*, wybór i oprac. Andrzej Drawicz, tłum. zbiorowe, Kraków 1991.
- Druskin Âkov, *Materialy k poëtike Vvedenskogo*, [w:] Aleksandr Vvedenskij, *Polnoe sobranie proizvedenij v dveh tomah*, t. 2., sost. i podgot. teksta Mihaila Mejlahi i Vladimira Ėrlâ, Moskva 1993, s. 165 [Друскин Яков, *Материалы к поэтике Введенского*, [w:] Александр Введенский, *Полное собрание произведений в двух томах*, т. 2., сост. и подгот. текста Михаила Мейлаха и Владимира Ёрля, Москва 1993, с. 165].
- Epikur, *List do Menoikeusa*, przeł. Kazimierz Leśniak, [w:] Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy sławnych filozofów*, przeł. Irena Krońska, Warszawa 1988, s. 643–650.
- Esslin Martin, *Znaczenie absurdu*, „Pamiętnik Literacki” 1976, t. 67, s. 261–283.
- Eslin Martin, *The Theatre of the Absurd*, New York 1969.
- Frejd Zigmund, *Vvedenie v psihoanaliz. Lekcii*, per. s nem. Galina Baryšnikova, Moskva 2018 [Фрейд Зигмунд, *Введение в психоанализ. Лекции*, пер. с нем. Галина Барышникова, Москва 2018].
- Fromm Ėrih, *Imet’ ili byt’*, per. s nem. Ėmiliâ Telâtnikova, Moskva 2016 [Фромм Эрих, *Иметь или быть*, пер. с нем. Эмилия Телятникова, Москва 2016].
- Gracla Jadwiga, *Dramaturgia rosyjska przełomu XIX i XX wieku w świetle przemian teatru w Europie*, Katowice 2001.
- Gugin Aleksandr, *Ėmpiričeskie razmyšleniâ o tom, kak my „peregnali” mirovuû literaturu*, „Literaturnoe obozrenie” 1989, № 8, s. 34–39 [Гугнин Александр, *Эмпирические размышления о том, как мы „перегнали” мировую литературу*, „Литературное обозрение” 1989, № 8, с. 34–39].

- Heidegger Martin, *Bycie i czas*, przeł. Bogdan Baran, Warszawa 1994.
- Horney Karen, *Neurotyczna osobowość naszych czasów*, przeł. Helena Grzegółowska, Poznań 2022.
- Ičin Korneliâ, *Kosmogoničeskij užas v poëzii Aleksandra Vvedenskogo*, „Russian Literature” 2019, Vol. 107–108, s. 31–48 [Ичин Корнелия, *Космогонический ужас в поэзии Александра Введенского*, „Russian Literature” 2019, т. 107–108, с. 31–48].
- Izard Kêrroll, *Psihologiâ èmocij*, Sankt-Peterburg [Изард Кэрролл, *Психология эмоций*, Санкт-Петербург 2007].
- Ânkelevič Matvej, «*Sredi zaražennogo logikoj mira*»: Egor Letov i Aleksandr Vvedenskij, [v:] *Poët Aleksandr Vvedenskij. Sbornik materialov konferencii «Aleksandr Vvedenskij v kontekste mirovogo avangarda*», sost. i obšaâ red. Korneliâ Ičin, Sergej Kudrâvcev, Belgrad–Moskva 2006, s. 238–259 [Янкелевич Матвей, «*Среди зараженного логикой мира*»: Егор Летов и Александр Введенский, [в:] *Поэт Александр Введенский. Сборник материалов конференции «Александр Введенский в контексте мирового авангарда*», сост. и общая ред. Корнелия Ичин, Сергей Кудрявцев, Белград–Москва 2006, с. 238–259].
- Kalaga Tomasz, *Groza i przerażenie. „Obce” w ontologii Bycia i czasu Martina Heideggera*, „ER(R)GO. Teoria – Literatura – Kultura” 2014, nr 2(29), s. 25–32.
- Kępiński Antoni, *Lęk*, Warszawa 1987.
- Kierkegaard Søren, *Bojaźń i drżenie. Choroba na śmierć*, przeł. Jarosław Iwaszkiewicz, Warszawa 1969.
- Kierkegaard Søren, *Pojęcie lęku. Proste rozważania o charakterze psychologicznym, odniesione do dogmatycznego problemu grzechu pierwotnego autorstwa Vigiliusa Haufniensisa*, przeł. Antoni Szwed, Kęty 2000.
- Kireńczuk Tomasz, *Do teatru nie wchodzi się bezkarnie*, „Gazeta Teatralna” 2008, nr 8, s. 3.
- Kiselev Aleksandr, *Oni vseravno vse umerli*, „Krot” [Киселев Александр, *Они все равно все умерли*, „Krot”], https://krot.me/articles/vse_umerli [dostęp: 31.07.2024].
- Kloch Zbigniew, *O hiperboli w poezji wojennej (1914–1918)*, „Pamiętnik Literacki” 1983, z. 3, s. 209–239.
- Kobriniskij Aleksandr, *Daniil Harms*, Moskva 2009, s. 416–417 [Кобринский Александр, *Даниил Хармс*, Москва 2009, с. 416–417].
- Koschmal Walter, *Mythos, Folklore und Theater der Avangarde. A.I. Vvedenskij's Elka u Ivanovych*, „Wiener Slavistischer Almanach” 1986, bd. 18, s. 83–106.
- Krajewska Anna, *Dramat i teatr absurdu w Polsce*, Poznań 1996, [recenzja:] Małgorzata Sugiera, „Pamiętnik literacki” 1999, nr 90/1, s. 226.

- Kukulin Il'â, *Obèriuty i russkij avangard. Teoriâ i istoriâ*, [v:] *Ènciklopediâ russkogo avangarda*, avtory-sostaviteli Vasilijrakitin i Andrej Sarab'ânov, Moskva 2012–2018 [Кукулин Илья, *Обэриуты и русский авангард. Теория и история*, [в:] *Энциклопедия русского авангарда*, авторы-составители Василий Ракитин и Андрей Сарабьянов, Москва 2012–2018], <https://rusavangard.ru/online/history/oberiuty-i-russkiy-avangard> [dostęp: 18.07.2024].
- Lipavskij Leonid, *Issledovanie užasa*, Moskva 2024 [Липавский Леонид, *Исследование ужаса*, Москва 2024].
- Makselon Józef Jan, *Między lękiem a nadzieją*, „Psychoonkologia” 2018, nr 22(1), s. 18–22.
- Maslinskaâ Svetlana, *Putevoditel' po OBÈRIU. Kto takie obèriuty i za čto ih lûbât: ih stihi, vyhodki i vklad v literaturu*, [v:] *Russkaâliteratura XX veka. Kurs lekcij. Sezon 6* [Маслинская Светлана, *Путеводитель по ОБЭРИУ. Кто такие обэриуты и за что их любят: их стихи, выходки и вклад в литературу*, [в:] *Русская литература XX века. Курс лекций. Сезон 6*], <https://arzamas.academy/materials/1492> [dostęp: 12.07.2024].
- Ortega-i-Gasset Hose, *Degumanizaciâ iskusstva*, per. Sergeâ Vorob'eva, Moskva 1991 [Ортега-и-Гассет Хосе, *Дегуманизация искусства*, пер. Сергея Воробьева, Москва 1991].
- Rollo Mèj, *Smysl trevogi*, Moskva 2001 [Ролло Мэй, *Смысл тревоги*, Москва 2001].
- Mejlah Mihail, *Čtotakoe est' Potec?*, [v:] Aleksandr Vvedenskij, *Polnoe sobranie proizvedenij v dveh tomah*, Moskva 1993, s. 6–43 [Мейлах Михаил, *Что такое есть Потец?*, [в:] Александр Введенский, *Полное собрание произведений в двух томах*, Москва 1993, с. 6–43].
- Peckham Robert, *Strach. Inna historia świata*, przeł. Aleksandra Ożarowska, Kraków 2024.
- Rasrapou Aliaksandr, *Aleksandr Vvedenskij i tradiciâ absurda*, Poznań 2016 [Aliaksandr Rasrapou, *Александр Введенский и традиция абсурда*, Poznań 2016].
- Szatan Małgorzata, *Strach a lęk w ujęciu nauk humanistycznych*, „Studia Gdańskie” 2012, nr 31, s. 325–342.
- Śmiech i strach w literaturze i sztuce przełomu XIX i XX wieku, red. Hanny Ratuszna, Maciej Kaźmierkiewicz, Agnieszka Łazicka, Toruń 2019.
- Ševčenko Ekaterina, *«Ėlka u Ivanovyh» A. Vvedenskogo: «buffonnoe» vs. «tragedijnoe»*, „Vestnik Samarskoj gumanitarnoj akademii” 2011, № 2(10), s. 170–181 [Шевченко Екатерина, *«Ёлка у Ивановых» А. Введенского: «буффонное» vs. «трагедийное»*, „Вестник Самарской гуманитарной академии” 2011, № 2(10), с. 170–181].
- Šubinskij Valerij, *Kommentarij*, [v:] Aleksandr Vvedenskij, *Ėlka u Ivanovyh*, [Шубинский Валерий, *Комментарий*, [в:] Александр Введенский, *Ёлка у Ивановых*], <https://polka.academy/articles/499> [dostęp: 26.07.2024].

- Šimadina Marina, *Gogol'-centr sdelal stavku na molodež' i starikov. Dva pokoleniâ teatra Serebrennik Serebrennikova sumeli dogovorit'sâ i poverit' drug v druga*, „Izvestiâ” 2013, № 61 [Шимадина Марина, *Гоголь-центр сделал ставку на молодежь и стариков. Два поколения театра Серебренникова сумели договориться и поверить друг в друга*, „Известия” 2013, № 61], http://www.smotr.ru/2012/2012_gogol_elka.htm [dostęp: 24.07.2024].
- Paul' Tilih, *Izbrannoe. Teologiâ kul'tury*, Moskva 1995 [Пауль Тиллих, *Избранное. Теология культуры*, Москва 1995].
- Višneveckij Igor', *O "Komediigoroda Peterburga*, „Teatr” 1991, № 11, s. 58–62 [Вишневецкий Игорь, *О „Комедии города Петербурга*, „Театр” 1991, № 11, s. 58–62].
- Vizgin Viktor, *Martin Buber i Gabriël' Marsel'*, „Istoriko-filosofskij ežegodnik” 2010, t. 24, s. 156–161 [Визгин Виктор, *Мартин Бубер и Габриэль Марсель*, „Историко-философский ежегодник” 2010, т. 24, s. 156–161].
- Woroszyński Wiktor, *Z teki przekładów (G. Iwanow, D. Charms, N. Gorbaniewska, S. Awierincew)*, „Kwartalnik Artystyczny” 1994, nr 1, s. 25.
- Wwiedziński Aleksandr, *Choinka u Iwanowów*, przeł. Natalia i Wiktor Woroszyńscy, Warszawa 1984.
- Vvedenskij Aleksandr, *Izbrannoe*, München 1974 [Введенский Александр, *Избранное*, München 1974].
- Vvedenskij Aleksandr, *Elka u Ivanovyh. P'esa*, „Grani” 1971, № 81, s. 84–110 [Введенский Александр, *Елка у Ивановых. Пьеса*, „Грани” 1971, № 81, s. 84–110].
- Vvedenskij Aleksandr, *Elka u Ivanovyh* [Введенский Александр, *Елка у Ивановых*], <https://batya27.livejournal.com/109776.html> [dostęp: 2.10.2025].
- Vvedenskij Aleksandr, *Polnoe sobranie sočinenij*, Ann Arbor 1980–1984 [Введенский Александр, *Полное собрание сочинений*, Анн Арбор 1980–1984].
- Zolina Polina, *Fenomen straha v rusckoj literature*, Brno 2015 [Zolina Polina, *Феномен страха в русской литературе*, Brno 2015].
- Żak Stanisław, *Teatr i dramat w latach 20. w Rosji*, „Gazeta Teatralna” 2008, nr 8, s. 6.
- Žakkar Žan-Filipp, *Daniil Harms i konec russkogo avangarda*, per. s fr. F.A. Perovskoj, Sankt-Peterburg 1995 [Жаккар Жан-Филипп, *Даниил Хармс и конец русского авангарда*, пер. с фр. Ф.А. Перовской, Санкт-Петербург 1995].

Magdalena Dąbrowska

Uniwersytet Warszawski

e-mail: m.dabrowska@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-4014-4725

**O literaturze rosyjskiej w „Dzienniku Wileńskim”
(ogłoszenia wydawnicze i artykuły przeglądowe
z lat 1818–1825)**

**On the Russian Literature in “Dziennik Wileński”
(Publishing Announcements and Review Articles
from the Years 1818–1825)**

ABSTRACT

“Dziennik Wileński” is a scholarly and literary monthly periodical, published in Vilnius during the years 1805–1806, 1815–1830. The programme of the periodical includes the article *Preface to Dziennik Wileński with a Description of the Geographical Location and Temperature of the City of Vilnius* (1815). The paper explores the reception of Russian literature (from the Enlightenment and Romanticism periods) in “Dziennik Wileński” between 1818 and 1825. It consists of four parts: 1. *Opening Remarks* (a discussion of the history and aims of the periodical, the research of Jolanta Kowal), 2. *Publishing Announcements* (information on the Russian literature in the biographical section, concerning e.g. Nikolay Karamzin, Vasily Zhukovsky, Alexander Pushkin), 3. *Review Articles* (outlines of the history of Russian literature, e.g. translations of the articles by Nikolay Gretch and Alexander Bestuzhev), 4. *Conclusions* (an analysis of the reception of new publications representing various literary trends). The paper takes a comparative approach and includes both literary-historical and press-historical commentary.

Keywords: reception, Russian literature, “Dziennik Wileński”, publishing announcement, article

Uwagi wstępne

„Nie znamy [...] prawie zupełnie prasy z lat 1800–1830, a bez jej znajomości [...] trudno się kusić o pełną i w miarę wierną rekonstrukcję myśli estetycznoliterackiej tamtych lat” – pisał Piotr Żbikowski w książce o klasycyzmie postaniśławowskim¹. W ciągu ponad ćwierćwiecza, które minęło od sformułowania tej opinii, udało się poczynić wiele ustaleń na temat wydawnictw periodycznych, zarówno o charakterze bibliograficznym i prasohistorycznym, jak i historycznoliterackim. W dużym stopniu słowa badacza stały się nieaktualne w odniesieniu do „Dziennika Wileńskiego” z lat 1805–1806 i 1815–1830, którego literackie oblicze doczekało się opracowania w monografii Jolanty Kowal; ta obszerna praca zawiera – poza samym komentarzem historycznoliterackim – liczącą ponad sto pozycji bibliografię zawartości wileńskiego czasopisma, opartą na podziale na poezję, prozę i (w wyborze) publicystykę literacką, krytykę, syntezę oraz przeglądy². Odpowiedzi na pytanie o zasadność prowadzenia tak sprofilowanych badań najpełniej udzielił Wacław Ciechowski:

[...] jeżeli literatura jest zwierciadłem, w którym nie tylko odbija się, ale i utrwała życie narodu, społeczeństwa, w danej epoce, jego poglądy, dążenia, pragnienia, zapatrywania na potrzeby i obowiązki, to prasa periodyczna jest tym samym w stopniu wyższym; dziennik to samo życie, wierna fotografia jego w dniu wczorajszym³.

Jeżeli wskazywać luki w stanie badań nad „Dziennikiem Wileńskim”, to na plan pierwszy wysuwa się nieliteracka zawartość tego periodyku (z zakresu historii i podróżnictwa, rolnictwa, chemii, rzemiosła itp.) oraz – w ramach materiałów literackich – publikacje rzucające światło na literatury zagraniczne: grecką i rzymską oraz angielską, francuską, niemiecką, rosyjską, włoską, hiszpańską i portugalską, węgierską, duńską, holenderską i literatury orientalne. Wybór drugiej perspektywy oznacza, że (jeśli nawiązać do zacytowanych opinii) należy zająć się życiem nie narodu, ale narodów, oraz myślą estetycznoliteracką na więcej niż jednym gruncie narodowym.

¹ P. Żbikowski, *Klasycyzm postaniśławowski. Zarys problematyki*, Warszawa 1999, s. 9.

² J. Kowal, *Literackie oblicze „Dziennika Wileńskiego” (1805–1806 i 1815–1830)*, Rzeszów 2017.

³ W. Ciechowski, *Czasopisma polskie na Litwie*, „Kwartalnik Litewski” 1910, t. 2, s. 39.

Celem niniejszego artykułu, powstałego w ramach projektu mapowania *rossiców* w czasopiśmie polskich pierwszej połowy XIX wieku, jest przegląd dwojakiego rodzaju publikacji na temat literatury rosyjskiej: ogłoszeń wydawniczych oraz artykułów przeglądowych. Trzecią grupę materiałów z tego zakresu, pozostającą tutaj poza polem widzenia, tworzyły przekłady literatury rosyjskiej, by jako przykład wymienić odę *Bóg* Gawriiły Dierżawina, przetłumaczoną przez Ignacego Szydlowskiego. Czwartą zaś – również dalej nieuwzględnianą – spisy wychodzących w danym roku rosyjskich wydawnictw periodycznych oraz przeglądy działalności tamtejszych instytucji oświatowych, literackich i naukowych. Przekładom poświęciła wiele miejsca Eugenia Kucharska w artykule z 1991 roku, wciąż pozostającym jednym z głównych źródeł wiedzy na temat *rossiców* w „Dzienniku Wileńskim”⁴; pozostałe dwie kategorie materiałów dopiero czekają na kompleksowe opracowanie. W niniejszym artykule zostanie wprowadzone jeszcze jedno ograniczenie, tym razem o charakterze czasowym: przedmiotem zainteresowania stanie się wybrana zawartość „Dziennika Wileńskiego” z drugiego okresu wychodzenia, co bynajmniej nie oznacza, że publikacje z przynajmniej jednej ze wskazanych kategorii nie ukazywały się w jego pierwszej, dwuletniej „odsłonie”⁵. O ile w pierwszym okresie literatura rosyjska gościła w czasopiśmie sporadycznie, o tyle w drugim, w szczególności po roku 1818, była traktowana w nim, według słów Kowal, „z wyjątkową estymą”, co miało „uwarunkowania natury politycznej i było też niewątpliwie związane z przejawami orientacji pansławistycznej”⁶. Zawężenie ram czasowych uwzględnionego materiału wynika więc bezpośrednio z dziejów „Dziennika Wileńskiego” (wysunięcie na plan pierwszy drugiego etapu ukazywania się) oraz miejsca i roli w jego zawartości publikacji na temat

⁴ E. Kucharska, *Literatura rosyjska na łamach „Dziennika Wileńskiego”*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Rossica Stetinensia” 1991, nr 2, s. 7–29. Rok 1991 widnieje na stronie tytułowej numeru, w nagłówku artykułu został podany rok wcześniejszy.

⁵ W 1806 roku ukazał się w nim – pod tytułem *Literatura rosyjska* i z przedmową Józefa Kossakowskiego – przekład *Panteonu pisarzy rosyjskich* Nikołaja Karamzina, który doczekał się już omówienia nie tylko w pracy Kucharskiej; zob.: M. Dąbrowska, „Wystawić czytelnikom w rzucie jednym oka literaturę rosyjską”, czyli o przeglądach dziejów literatury rosyjskiej w polskich wydawnictwach periodycznych pierwszej połowy XIX wieku, [w:] *Polska – Rosja w sferze kultury i religii. Wybrane problemy*, red. A. Krzywdzińska, Kraków 2016, s. 185–199.

⁶ J. Kowal, *Literackie oblicze „Dziennika Wileńskiego”...*, s. 331.

literatury rosyjskiej (wyeksponowanie okresu, w którym – jak pokazały badania ilościowe – było ich najwięcej i do tego miały one największą objętość).

Na „stary” oraz początkowe cztery lata „nowego” „Dziennika Wileńskiego” rzucał światło następujący przegląd rodzimych wydawnictw periodycznych, opublikowany w 1820 roku:

Dziennik Wileński, pismo naukowe, pierwsze w Wilnie, zaczął wychodzić w roku 1805. W roku 1806tym wyszło tylko dziewięć numerów [...]. Od początku roku 1815go, nakładem P. Józefa Zawadzkiego, typografa Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego, wznowiony, był utrzymywany do końca roku 1817go. [...] Od początku roku 1818go utrzymuje się nakładem Towarzystwa Typograficznego, które się tegoż roku w Wilnie utworzyło⁷.

Ramy czasowe niniejszego opracowania obejmą ośmioletni odcinek drugiego okresu wydawania wileńskiego czasopisma, trwający w latach 1818–1825, co wynika z jednej strony ze wspomnianego niespotykanego wcześniej nagromadzenia materiałów o literaturze rosyjskiej, z drugiej z przyjętych jednolitych zasad organizacji wewnętrznej czasopisma, różnych od zastosowanych zarówno w latach 1815–1817, jak i przede wszystkim po 1826 roku.

„Dziennik Wileński”, określany mianem czasopisma naukowo-literackiego⁸, ukazywał się co miesiąc. Liczba tomów, które mieściły roczny komplet numerów, rosła z roku na rok: w latach 1815–1818 było ich dwa, w latach 1820–1824 trzy, a w 1825 – aż cztery. Ogłoszenia o nowościach książkowych tworzyły zawartość działu o nazwie „Wiadomość o nowych dziełach” lub „Wiadomości bibliograficzne”, stanowiącego z reguły ostatni segment numeru. Artykuły przeglądowe na temat poszczególnych literatur narodowych były zamieszczane pod ogólną nazwą „Literatura”. Zmiana w strukturze wewnętrznej „Dziennika Wileńskiego”, która nastąpiła w 1826 roku, polegała na rozpoczęciu wydawania go w pięciu równoległych seriach.

⁷ [B.p.], *Pisma periodyczne polskie*, „Dziennik Wileński” 1820, t. 1, nr 1, styczeń, s. 118. O dziejach wydawania czasopisma, w tym osobach z nim związanych, zob. szerzej w: J. Kowal, *Literackie oblicze „Dziennika Wileńskiego”...*, s. 41–69.

⁸ C. Gajkowska, *Czasopiśmiennictwo literackie XIX wieku*, [w:] *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, red. J. Bachórz, A. Kowalczykowa, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 144.

Numery „Dziennika Wileńskiego” z lat 1818–1824 były opatrzone mottem zaczerpniętym ze *Zwierciadła żywota człowieka poczciwego* Mikołaja Reja, które zastąpiło wybrane w 1815 roku łacińskie motto z traktatu Andrzeja Frycza Modrzewskiego *De Republica emendanda*.

Końcowy fragment motta zaczerpniętego z dzieła Reja brzmiał jak zapowiedź wypełnienia periodyku właśnie wiadomościami o literaturze zagranicznej, którą czytelnik mógł poznać bez wychodzenia z domu: „Nie trzeba będzie wielkiego nakładu; zbiegasz wszystek świat lekkim kosztem, tuż na miejscu siedząc, tak, jakobyś tam wszędzie oczywiście był, a jakobyś wszystko słyszał”⁹.

Program czasopisma został przedstawiony w pierwszym numerze z 1815 roku w artykule *Wstęp do Dziennika z opisaniem położenia geograficznego i temperatury miasta Wilna*, a potem był doprecyzowywany w zapowiedziach kontynuowania jego wydawania w kolejnym roku: „Lubo główniejszym zdaje się być pism periodycznych zamiarem, pożyteczne wiadomości upowszechniać i nabywanie ich ułatwić”¹⁰; „Ogłaszać będzie rzeczy najnowsze, a pożytkiem oznaczone, z historii, statystyki, podróży, literatury, osobiłwie kraju własnego, tudzież nauk, sztuk, rzemiosł, rolnictwa i wiejskiego przemysłu”¹¹.

Na zakończenie uwag wstępnych warto dodać, że w podobny sposób i w zbliżonym pod względem szczegółowości zakresie dostawali informacje o polskim życiu literackim czytelnicy rosyjskich periodyków tamtych czasów. Można mówić w tym zakresie o zasadzie wzajemności.

Ogłoszenia wydawnicze

Jolanta Kowal odnotowała ogłoszenia o nowych dziełach rosyjskich w trzynastu numerach „Dziennika Wileńskiego”: siedmiu z 1818 roku, po jednym z lat 1819 i 1820, dwóch z 1823 i po jednym z lat 1824 i 1825¹².

⁹ Zob. strony tytułowe poszczególnych numerów z tego okresu.

¹⁰ [B.p.], *Wstęp do Dziennika z opisaniem położenia geograficznego i temperatury miasta Wilna*, „Dziennik Wileński” 1815, t. 1, nr 1, styczeń, s. 1.

¹¹ [B.p.], *Dziennik Wileński na rok 1820sty*, „Dziennik Wileński” 1819, t. 2, nr 5, maj, s. nłb.

¹² J. Kowal, *Literackie oblicze „Dziennika Wileńskiego”...*, s. 330.

Nie jest to jednak rejestr kompletny z uwagi na pominięcie ich w jednym numerze z 1818, w dwóch z 1820 i w tyluż z 1823 oraz w jednym z 1824 roku¹³.

W 1818 roku ogłoszenia były zamieszczane w rubryce „Dzieła rosyjskie” działu o nazwie „Wiadomość o nowych dziełach”. W 1819 roku rubryka ta nazywała się „Literatura rosyjska” i wchodziła w skład działu „Nowe dzieła”. W 1820 roku w piśmie pojawił się dział „Wiadomości bibliograficzne”, podzielony na bardzo liczne rubryki odpowiadające różnym sferom ludzkiej aktywności (historia, prawo, polityka, moralność, edukacja, poezja, teatr, medycyna, muzyka itp.), w których były zamieszczane także ogłoszenia o rosyjskiej produkcji wydawniczej; w latach 1823–1825 została wyodrębniona w nim osobna rubryka „Nowe dzieła rosyjskie”. Liczba ogłoszeń o nowościach rosyjskich wahała się w poszczególnych numerach od jednego (o „słowniku botanicznym” Iwana Martynowa w tomie drugim z 1820 roku¹⁴) do kilkudziesięciu (ponad trzydzieści w numerze dziewiątym tomu trzeciego z 1824 roku). Z punktu widzenia czytelników oba rozwiązania miały zarówno zalety, jak i wady. Pierwsze z nich – zgrupowanie informacji o książkach rosyjskich w jednym miejscu – pozwalało na jednorazowe zapoznanie się ze wszystkimi, ale zmuszało do samodzielnej selekcji, oddzielenia literatury pięknej od publikacji o innym charakterze. Drugie – odwrotnie – zapewniało bardzo szybkie rozeznanie w nowościach literackich, lecz stwarzało potrzebę odnalezienia pośród nich pozycji rosyjskich.

Sporządzanie spisu nowości wydawniczych bez podziału na dzieła literackie i pozostałe publikacje wynikało z traktowania piśmiennictwa jako jednej całości. Sąsiedowanie „metryczki” bibliograficznej z elementami opisu bibliologicznego i komentarzami historycznoliterackimi należy tłumaczyć dopiero rozpoczynającym się procesem, jak wyraził się Stefan Sawicki, „rozszczepienia trzech różnych, [...] dotychczas związanych ze sobą i zmieszanych

¹³ „Dziennik Wileński” 1818, t. 2, nr 7, s. 102; „Dziennik Wileński” 1820, t. 1, nr 1, styczeń, s. 126–128; „Dziennik Wileński” 1820, t. 2, nr 5, maj, s. 119–121; „Dziennik Wileński” 1823, t. 1, nr 2, luty, s. 245–247; „Dziennik Wileński” 1823, t. 3, nr 11, listopad, s. 366–368; „Dziennik Wileński” 1824, t. 1, nr 2, luty, s. 259–260. W bibliografii niniejszego artykułu nie znajdują się adresy ogłoszeń wydawniczych w poszczególnych numerach. Zamiast nich zostanie zamieszczony ogólny adres czasopisma i wykorzystanych roczników.

¹⁴ Zob.: И. Мартынов, *Техно-ботанический словарь*, Санкт-Петербург 1820.

typów stwierdzeń naukowych, na trzy odrębne nauki: bibliografię, bibliologię i historię literatury”¹⁵.

Ogłoszenia o poszczególnych publikacjach były skonstruowane według schematu: tytuł dzieła, oznaczenie autora i tłumacza (ze wskazaniem języka oryginału), numer wydania, miejsce wydania i nazwa drukarni, rok wydania, format, liczba tomów (części) z liczbą stron.

Oto dwa przykłady, odnoszące się – pierwszy, zawierający bogatsze dane bibliograficzne – do wyboru dzieł pisarza oraz – drugi, z danymi podstawowymi – do pojedynczego utworu:

Стихотворения В. Жуковского. Dzieła poetyczne W. Żukowskiego, wydanie 3cie, poprawione i pomnożone. St. Petersburg. druk. dep. narod. oświec. 8. Cz. I, str. 400; cz. II. 380, cz. III 438 str.¹⁶

Бахчисарайский фонтан. Bachczysarajska fontanna, przez Aleksandra Puszkina. Moskwa, 1824 druk. Semenowa, 8, s. XX i 48¹⁷.

Główna część opisu bibliograficznego była sporządzona w języku polskim lub równoległe po rosyjsku i polsku. Wyłącznie w języku polskim opisy bibliograficzne znalazły się w pierwszym numerze z 1818 roku:

Podróż p. Dupaty we Włoszech w roku 1785, tłumaczył z fran. Martynow. Wyd. 3cie popraw. i dopełn. Cz. 1 w Moskwie w druk. Seliwanowskiego, 1817, 12, str. 265; cz. 2 w Petersburgu w druk. akademii nauk, 12mo, str. 284¹⁸.

Jeśli zaistniała taka potrzeba, opis był uzupełniany o informacje o zaopatrzeniu publikacji w ryciny, mapy, tablice itp. (niekiedy z ich liczbą i charakterystyką) oraz o cenie i warunkach sprzedaży (prenumeraty). Na osobne odnotowanie zasługują notki o wspomnianym słowniku Iwana Martynowa oraz o zbiorze dzieł klasyków greckich w przekładzie rosyjskim tegoż autora¹⁹,

¹⁵ S. Sawicki, *Początki syntezy historycznoliterackiej w Polsce. O sposobach syntetycznego ujmowania literatury w I połowie w. XIX*, Warszawa 1969, s. 89. Por.: T. Mikulski, *Historia literatury wobec zagadnień księgoznawstwa*, [w:] *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*, Wrocław 1951, s. 65–77.

¹⁶ „Dziennik Wileński” 1824, t. 3, nr 9, wrzesień, s. 110.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ „Dziennik Wileński” 1818, t. 1, nr 1, styczeń, s. 107.

¹⁹ Por.: *Греческие классики, переведенные Иваном Мартыновым*, Санкт-Петербург 1823–1829.

które wypełniło zaproszenie do zakupu (wraz z wyszczególnieniem warunków finansowych i adresem korespondencyjnym) wystosowane przez autora do czytelników. W obu notkach Martynow został przedstawiony jako twórca „znakomity” i „zasłużony” w literaturze rosyjskiej²⁰.

Z reguły cel działu bibliograficznego czasopisma stanowiło samo zapoznanie czytelników z nowościami wydawniczymi i pomoc w znalezieniu potrzebnych albo interesujących pozycji; zdarzało się jednak redaktorom odstępianie od suchego tonu sprawozdawczego na rzecz tonu perswazyjnego, zmieniającego opis bibliograficzny w bardzo pochlebną recenzję, albo przynajmniej – o czym dały już wyobrażenie opisy książek Martynowa – dołączanie komentarzy przybliżających z tej czy innej perspektywy daną pozycję albo jej autora czy tłumacza.

Z pierwszą sytuacją mamy do czynienia w notce o *Historii państwa rosyjskiego* Nikołaja Karamzina. Poza pakietem standardowych informacji bibliograficznych zawiera ona ocenę spuścizny autora i zapowiedź publikowania fragmentów jego dzieła w „Dzienniku Wileńskim”:

Autorem dzieła jest znakomity w rosyjskiej literaturze pisarz, P. [tj. Pan – M.D.] Karamzin, tytułem historiografa rosyjskiego zaszczycony, a twórcą nowej prozy od dawna słynący. W późniejszych numerach Dziennika naszego postanawiamy umieścić wyjątki z tego dzieła, od uczonych rosyjskich nazywanego chlubnym pomnikiem panowania N. Cesarza Aleksandra I, i chwały narodu rosyjskiego²¹.

Drugi przypadek dotyczy notki o *Natalii, córce bojarskiej* Aleksandra Mieszczewskiego, wierszowanej przeróbki głośnej opowieści historycznej Karamzina pod takim samym tytułem:

Jest to powieść z prozy na wiersz przerobiona²².

Notki o dziełach literackich zdecydowanie ustępowały pod względem liczebności notkom o publikacjach o innym charakterze, dość dobrze obrazowały jednak złożony pejzaż literatury rosyjskiej pierwszych dziesięcioleci

²⁰ „Dziennik Wileński” 1820, t. 2, nr 1, maj, s. 119–121; „Dziennik Wileński” 1823, t. 1, nr 2, s. 246–247.

²¹ „Dziennik Wileński” 1818, t. 1, nr 2, luty, s. 223. „Twórcą nowej prozy” Karamzin był jako autor opowieści sentymentalnych i preromantycznych oraz *Listów podróżnika rosyjskiego*.

²² „Dziennik Wileński” 1818, t. 1, nr 1, styczeń, s. 109.

XIX wieku. Czasy te jawiły się w niej jako okres spotkania zjawisk „starych” i „nowych”: zakorzenionych w oświeceniu i zwiastujących romantyzm albo już go reprezentujących, tworzących razem wielobarwną, często palimpsestową, mozaikę²³. Jurij Mann pisał, że „trudności w badaniach nad rosyjskim romantyzmem zaczynają się od jego historycznego rozgraniczenia od nurtów poprzednich”²⁴. Bohdan Galster pisał, że „romantyzm stanowił [...] podówczas tylko jedną z możliwości twórczych, bynajmniej nie jedyną”, co przekreślało możliwość wyznaczenia przełomu romantycznego w tym kraju²⁵. Rozpatrywany wycinek dziejów literatury rosyjskiej nazywany jest niekiedy „prześciowym”, a określenie to odnoszone bywa również do ówczesnej krytyki literackiej²⁶.

Wśród nowości wydawniczych znajdujemy więc z jednej strony utwory dramaturgiczne o proveniencji oświeceniowej, odtwórcze i często schlebujące gustom masowej publiczności oczekującej romansowych treści, schematycznych postaci i melodramatycznego zabarwienia, a z drugiej – *Fontannę Bachczysaraju*, jeden z czterech romantycznych poematów południowych Aleksandra Puszkina, oraz tegoż autora „powieść wierszem” pod tytułem *Eugeniusz Oniegin*.

O dramaturgii jako najslabszym ogniwie literatury tamtych czasów pisał Nikołaj Grecz w artykule *O stanie literatury rosyjskiej w roku 1817*²⁷, jednym z trzech artykułów przeglądowych o literaturze rosyjskiej opublikowanych w rozpatrywanym okresie w „Dzienniku Wileńskim”:

Inne ogłoszone drukiem i wystawione w teatrze w roku przeszłym [tj. 1817 – M.D.] komedie nie mogą być uważane za owoc literatury. Są to albo słabe

²³ Por. opinię Tomasza Jędrzejewskiego w książce o prasie polskiej: „Warszawa nie była jednoznacznie ani klasycystyczna, ani romantyczna. Podobnie trudno określić Wilno około 1820 roku jako romantyczne”; T. Jędrzejewski, *Literatura w warszawskiej prasie kulturalnej pogranicza oświecenia i romantyzmu*, Kraków 2016, s. 40.

²⁴ Ю. Манн, *Русская литература XIX века. Эпоха романтизма*. Москва 2001, с. 416. Tu i dalej, o ile nie wskazano inaczej, przekład z języka rosyjskiego własny – M.D.

²⁵ B. Galster, *Paralele romantyczne. Polsko-rosyjskie powinowactwa literackie*, Warszawa 1987, s. 10, 251.

²⁶ В.В. Проэоров, О.О. Милованова, Е.Г. Елина, Е.Е. Захаров, И.А. Книгин, *История русской литературной критики*, ред. В.В. Проэоров, Москва 2002, с. 41–47.

²⁷ Н. Г[реч], *О произведениях русской литературы в 1817 году*, „Сын Отечества” 1818, ч. 43, № 1, с. 3–13. Tytuł tego i pozostałych artykułów przeglądowych będą podawane dalej zgodnie z ich brzmieniem w przekładzie.

kopie rozmaitych oryginałów, maskaradowe z różnych kawałków pozszywane ubiory; albo osobiste satyry, w których ludzie, sprawiedliwie ocenieni głosem krytyki, nieprzyjaciół swoich wystawują na szyderstwo²⁸.

W dwóch pozostałych artykułach przeglądowych, pochodzących już z lat dwudziestych XIX stulecia, utwory Puszkina będą należały do najszerszej opisywanych i najwyżej ocenianych.

W wykazach nowości wydawniczych znalazły się również: piąte wydanie wyboru dzieł Iwana Chemnicera²⁹, czołowego rosyjskiego bajkopisarza przed Iwanem Kryłowem, oraz pierwsza część zbioru poezji Anny Buniny, autorki, której twórczość rozwinęła się już w wieku XIX³⁰. W 1825 roku czytelnicy otrzymali informację o *Wojnarowskim* oraz *Dumach* Kondratija Rylejewa³¹. Jak widać, w dziale tym była mowa o ludziach pióra reprezentujących różne pokolenia i mających rozmaite doświadczenia. Jeszcze raz na osobne odnotowanie zasługuje wzmianka o zbiorze utworów Żukowskiego jako tego autora, którego, jak trafnie zauważył Galster, „uważa się [...] bądź za sentymentalistę, bądź za preromantyka, bądź wreszcie za właściwego twórcę romantyzmu rosyjskiego”³².

Dokonany powyżej przegląd wymaga odpowiedzi na jeszcze jedno pytanie, mianowicie o źródło wiedzy o rosyjskich nowościach książkowych. Czy wileńscy redaktorzy wcielali w życie zasadę *de visu*, czyli sporządzali opisy publikacji po bezpośrednim – naocznym – zapoznaniu się z nimi, czy też powtarzali informacje za działami bibliograficznymi rosyjskich wydawnictw periodycznych? Albo inaczej: czy mieli poszczególne pozycje w ręku, czy przekazywali wiedzę pochodzącą od innych autorów? Bardziej prawdopodobne wydaje się drugie rozwiązanie, co potwierdza przypis redaktorów wileńskiego czasopisma do pierwszego z omówionych dalej artykułów przeglądowych.

²⁸ [N. Grecz], *O stanie literatury rosyjskiej w roku 1817* (z *Dzien. Ros. Syn Ojczyzny*), „Dziennik Wileński” 1818, t. 1, nr 5, maj, s. 465–466.

²⁹ Zob.: И.И. Хемницер, *Басни и сказки. В трех частях*, изд. 5 вновь исправ., Санкт-Петербург 1820.

³⁰ Zob.: А. Бунина, *Собрание стихотворений*, ч. 1, Санкт-Петербург 1819.

³¹ Zob.: К. Рылеев, *Войнаровский*, Москва 1825; К. Рылеев, *Думы*, Москва 1825.

³² B. Galster, *Paralele romantyczne...*, s. 10.

Artykuły przeglądowe

Obecność w „Dzienniku Wileńskim” artykułów przeglądowych na temat poszczególnych literatur narodowych można wyjaśnić za Teresą Kostkiewiczową rozszerzaniem się „horyzontu zainteresowań, obejmującego nie tylko wielkie literatury o powszechnej renomie, lecz także obszary dotychczas mniej popularne”, a także „narastającym krytycyzmem wobec wzorca literatury francuskiej”, wyzwajającym „wrażliwość na różniące się odeń cechy piśmiennictwa oraz na inne wartości niż doskonałe wcielenie norm dobrego smaku”³³. W przypadku literatury rosyjskiej ważną rolę odgrywały porozbiorowy kontekst polityczny i nastroje panslawistyczne.

O ile oddany do rąk czytelników „Dziennika Wileńskiego” w 1806 roku *Panteon autorów rosyjskich* Karamzina stanowił próbę przeglądu dziejów literatury od wczesnego średniowiecza do XVIII wieku ujętą w formułę zbioru biogramów, o tyle artykuły przeglądowe opublikowane w latach 1818–1825 rzucały światło na znacznie krótszy odcinek czasu obejmujący miniony (rzadziej bieżący) rok kalendarzowy. Były to przekłady (z większymi lub mniejszymi skrótami) artykułów: *O stanie literatury rosyjskiej w roku 1817* Nikołaja Grecza³⁴ z czasopisma „Syn Ocieczestwa” z 1818 roku³⁵, *Kilka słów o literaturze rosyjskiej*³⁶ z pisma Tadeusza (Faddieja) Bułharyna „Literaturnyje Listki” z 1824 roku³⁷ i *Rzut oka na literaturę rosyjską w roku*

³³ T. Kostkiewiczowa, *Krytyka literacka w Polsce w epoce oświecenia*, [w:] E. Sarnowska-Temeriusz, T. Kostkiewiczowa, *Krytyka literacka w Polsce w XVI i XVII wieku oraz w epoce oświecenia*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 298.

³⁴ [N. Grecz], *O stanie literatury rosyjskiej w roku 1817...*, s. 461–469.

³⁵ Zob. przypis 27.

³⁶ [B.p.], *Kilka słów o literaturze rosyjskiej*, [przeł.?] L.R., „Dziennik Wileński” 1824, t. 1, nr 1, styczeń, s. 33–36. Inicjały L.R., widniejące pod artykułem, stanowią oznaczenie nie jego autora, lecz tłumacza, którym prawdopodobnie był Leon Rogalski (por. przypis 38).

³⁷ [Б.п.], *Литература*, „Литературные листки” 1824, ч. 1, № 1, январь, с. 25–29. W 1824 roku Bułharyn wspominał, że „był czas, gdy [...] wydawał sam »Literaturnyje Listki« [...] i pisał wszystko własną ręką, bez żadnych współpracowników” (Ф. Булгарин, *Журнальная всякая всячина*, „Северная Пчела” 1842, № 267, с. 1067), co nie oznacza bynajmniej, jak dowodził Abram Rejtblat, że cała zawartość czasopisma była jego autorstwa. Omawianego artykułu badacz nie umieścił w bibliografii publikacji Bułharyna. Zob.: А.И. Рейтблат, *Фаддей Венедиктович Булгарин: идеолог, журналист, консультант секретной полиции. Статьи и материалы*, Москва 2016, с. 93, 516–518.

1824 i w początkach 1825 Aleksandra Bestużewa³⁸ z almanachu „Polarnaja Zwiezda” z 1825 roku³⁹. Oba czasopisma i almanach ukazywały się w Petersburgu, a Grecz, Bułharyn i Bestużew byli ich wydawcami (bądź w różnym czasie współwydawcami). Wszystkie trzy artykuły reprezentowały gatunek „przeglądu rocznego”, rozpowszechnionego w rosyjskich wydawnictwach periodycznych pierwszych dziesięcioleci XIX stulecia. W nawiązaniu do Karamzinowskiego *Panteonu autorów rosyjskich* można dodać, że wcześniejszy artykuł Bestużewa, *Spojrzenie na starą i nową literaturę w Rosji* z 1823 roku, jest nazywany „swego rodzaju *Panteonem autorów rosyjskich* w duchu dekabrystowskim”⁴⁰.

Pośrednią odpowiedź na pytanie o pochodzenie ogłoszeń wydawniczych i komentarzy do nich zawierał drugi przypis redakcji „Dziennika Wileńskiego” do przekładu artykułu Grecza:

W dzienniku p. Grecza jest oddział pod napisem: [W]spółczesna Bibliografia Rosyjska, w którym donosi o dziełach nowo wychodzących w państwie rosyjskim, w różnych językach, przydając często zdanie o wartości dzieła i edycji⁴¹.

Z działu „Współczesna Bibliografia Rosyjska”, powtarzającego się w kolejnych numerach „Syna Ocieczestwa” z 1818 roku, pochodzą w „Dzienniku Wileńskim” z tego samego roku anonse w rubryce „rosyjskiej” działu „Wiadomość o nowych dziełach”. Ogłoszenia o *Duchu generała Kulniewa...* i *Wspomnieniach o Włoszech, Anglii i Ameryce* François-René de Chateaubrianda w przekładzie Piotra Szalikowa znajdowały się w drugim numerze rosyjskiego pisma, o *Historii powszechnej o przemysłach myśliwskim i rybołówskim...*, *Duchownym lekarstwie...* oraz *Rękopismie... z wyspy ś.*

³⁸ A. Bestużew, *Rzut oka na literaturę rosyjską, w roku 1824 i w początkach 1825*, przekł. L. Rogalski, „Dziennik Wileński” 1825, t. 1, nr 4, kwiecień, s. 431–442.

³⁹ Zob. współczesne wydanie: A. Бестужев, *Взгляд на русскую словесность в течение 1824 и начале 1825 годов*, [в:] *Полярная звезда, изданная А. Бестужевым и К. Рылеевым*, изд. подготов. В.А. Архипов, В.Г. Базанов, Я.Л. Левкович, Москва–Ленинград 1960, с. 488–499.

⁴⁰ В.А. Недзвецкий, Г.В. Зыкова, *Русская литературная критика XVIII – XIX веков*, Москва 2008, с. 38.

⁴¹ [N. Grecz], *O stanie literatury rosyjskiej...*, s. 462. Przypisy redakcyjne są opatrzone podpisem „R.” (w odróżnieniu od dwóch przypisów pochodzących od autora, oznaczonych numerami 4 i 5).

Heleny... ukazały się w jego numerze trzecim itd.⁴² W czasopiśmie „Syn Ojczyzny” ogłoszenia wydawnicze były ponumerowane i opatrzone w dłuższe lub krótsze omówienia, do „Dziennika Wileńskiego” trafiały natomiast bez numerów i adnotacji.

Jak widać, redaktorzy wileńskiego periodyku powołali się na autorów rosyjskich nie tylko w próbach oceny bieżącej produkcji wydawniczej, lecz także przy samym rejestrowaniu nowości książkowych. Albo inaczej: bezpośrednio oddali samym Rosjanom głos w tej sprawie, a swoją rolę sprowadzili do informowania o ukazaniu się przekładów dzieł rosyjskich na język polski.

Dwa pozostałe przypisy redakcji „Dziennika Wileńskiego” do artykułu Grecza *O stanie literatury rosyjskiej w roku 1817* miały charakter bibliograficzny: pierwszy zawierał odsyłacz do ogłoszeń wydawniczych w „Dzienniku Wileńskim” w lutym 1818 roku, wśród których znajdowała się notka o Karamzinowskiej *Historii państwa rosyjskiego* (w artykule Grecza dzieło to było dopiero zapowiadane), następny zaś przekazywał informację o zamieszczaniu przekładu urywków dzienników Pawła Swinina w polskich wydawnictwach periodycznych⁴³.

O przekładzie na język polski Puszkina *Fontanny Bachczysaraju*, mającym ukazać się w niedługim czasie w Wilnie, była mowa w przypisie redakcyjnym do artykułu Bestużewa⁴⁴.

Wszystkie wymienione artykuły przeglądowe miały dwudzielną strukturę: pierwsza część rzucała światło na nowości wydawnicze (rozumiane jak w ogłoszeniach wydawniczych szeroko, nie tylko jako literatura piękna) z danego roku czy (w ostatnim) z określonych lat, część druga zawierała przegląd zawartości wydawanych czasopism i almanachów (w tym także zawartości nieliterackiej).

Przegląd dokonań literatury rosyjskiej Grecz zaczął od opracowań teoretycznoliterackich reprezentowanych w 1817 roku przez zarys rosyjskiego rymotwórstwa Aleksandra Wostokowa, po czym przeszedł do krytyki literackiej, w której odnotował „rozbiory” utworów (głównie dramaturgicznych) pisarzy rodzimych pióra Aleksieja Mierzłakowa w „Wiestniku Jewropy”, by następnie skupić się na poezji, prozie i dramacie z tego roku, nie tylko

⁴² „Сын Отечества” 1818, № 2, c. 74, 75; № 3, c. 117, 119.

⁴³ Zob.: [N. Grecz], *O stanie literatury rosyjskiej...*, s. 461, 464.

⁴⁴ Zob.: A. Bestużew, *Rzut oka na literaturę rosyjską...*, s. 434.

oryginalnych, ale też przekładowych. Ten ostatni rodzaj twórczości starał się ująć także z perspektywy teoretycznej (co wyróżnia go z grona autorów artykułów przeglądowych, zwykle pomijających ten aspekt), odnosząc się do upowszechniającej się w kraju praktyki kolektywnej pracy nad przekładami:

Jeżeli tłumaczenie ma być równe z oryginałem, co do liczby wierszy, albo raczej zbiorem dwunasto- lub trzynastozgłoskowych wierszy, przedzielonych średniówką i rymem zakończonych, dokazać tego można bez wielkiej nawet trudności. Lecz, jeśli przekład poematu ma być wiernym i dokładnym oddaniem oryginału, a razem zachować *duch* jego i *łatwość*, w którym utrzymana jedność charakteru w działającej mowie, a różnorodność w wyrażeniu, w którym tłumacz, przeniknąwszy jenuz i właściwe znamiona swego poety, oddaje czytelnikowi i widzowi w wiernym i dokładnym na swój język przelewie, mającym we wszystkich częściach, jedność, godność i piękność oryginału; w takim razie we czterech lepiej tylko grać w bostona⁴⁵.

Artykuł z czasopisma „Literaturnyje Listki” rozpoczął się od przeglądu dzieł planowanych do wydania w 1824 roku: ukazanie się *Fontanny Bachczysaraju* Puszkina oraz *Wojnarowskiego* Rylejewa zapowiada, w opinii autora, „obfite żniwo” literackie⁴⁶. Sprawozdaniem z tego, co już znalazło się w rękach czytelników, stała się dopiero druga część artykułu wypełniona omówieniem almanachu Aleksandra Bestużewa i Kondratija Rylejewa „Polarnaja Zwiezda”.

W przeciągu piętnastu miesięcy, które w pracy *Rzut oka na literaturę rosyjską w roku 1824 i w początkach 1825* objął przeglądem Bestużew, literatura rosyjska wzbogaciła się o więcej dzieł poetyckich niż prozatorskich. Można dodać, że ta obserwacja autora okaże się trafna w odniesieniu do całych lat dwudziestych XIX wieku, upływających przede wszystkim pod znakiem poezji, w odróżnieniu od następnego dziesięciolecia, w którym zaznaczy się względna równowaga między poezją a prozą. Wspomniany stan „zubożenia”, w który znalazła się dramaturgia, zaczął poprawiać się za sprawą Aleksandra Szachowskiego i Aleksandra Gribojedowa. Komedia Gribojedowa *Mądremu biada* (tutaj: *Nieszczęście od rozumu*) pozostawała jeszcze w rękopisie. Za największe osobowości poetyckie krytyk uznał Żukowskiego i Puszkina, wyróżnił Rylejewa i Iwana Kozłowa oraz zapowiedział

⁴⁵ [N. Grecz], *O stanie literatury rosyjskiej...*, s. 466.

⁴⁶ [B.a.], *Kilka słów o literaturze rosyjskiej...*, s. 33.

ukazanie się zbioru poetyckiego Kryłowa. Powściągliwie odniósł się do zbioru *Wschodnia lutnia* Aleksandra Szyszkowa, chwalać w nim „dźwięczność wierszy i gładkość języka”, ale tylko po to, aby „cokolwiek pochwalić”⁴⁷. Drugą część artykułu Bestużew wypełnił omówieniem almanachów powstających, w jego opinii, pod wpływem „Polarnej Zwiezdy” i stanowiących odpowiedź na zapotrzebowanie współczesnych czytelników na „literaturę kieszonkową”, w której jest „pisanie mało i czytanie mało”⁴⁸, oraz gazet i czasopism, zarówno wychodzących od jakiegoś czasu, jak i dopiero założonych. Ogólna ocena rynku prasowego w Rosji była pozytywna. Bestużew wyraził opinię, że „dzienniki nasze nie tak są nikczemne, jak niektórzy mędrkowie utrzymują, i ledwie ustępują zagranicznym”⁴⁹, jednocześnie zgłaszając zastrzeżenia pod adresem poszczególnych redaktorów i praktyk edytorskich. Krytyka spadła więc na Bułharyna, któremu, zdaniem Bestużewa, „brakuje czasu do wypracowania pism swoich”⁵⁰, a także na rozpowszechniony w dziennikach „nałóg umieszczania cudzych pism bez pytania”⁵¹.

Wnioski

Pierwszy wniosek z powyższych rozważań można przywołać za Teresą Kostkiewiczową, która sformułowała go w odniesieniu do publikowanych na łamach czasopism zarysów różnych literatur narodowych, nie tylko rosyjskiej: publikacje takie „służyły [...] głównie celom informacyjnym i na ogół nie świadczyły o wprowadzeniu do dyskursu krytycznego punktów widzenia wynikających ze świadomego wyboru określonej orientacji myślowej autorów”⁵². W jeszcze większym stopniu celom informacyjnym służyły opisy nowości wydawniczych, nawet jeśli przybierały postać adnotowaną, zawierając opinie wartościujące na temat danego utworu. Jeżeli już

⁴⁷ A. Bestużew, *Rzut oka na literaturę rosyjską, w roku 1824*, s. 436. Chodzi o Aleksandra Arda-lionowicza Szyszkowa, określonego przez Bestużewa mianem „Szyszkowa 2go” (tamże).

⁴⁸ Tamże, s. 438.

⁴⁹ Tamże, s. 440.

⁵⁰ Tamże, s. 441.

⁵¹ Tamże, s. 440.

⁵² T. Kostkiewiczowa, *Krytyka literacka w Polsce...*, s. 298.

punkt widzenia został zaznaczony, to raczej należał on nie do redaktorów „Dziennika Wileńskiego”, ale do rosyjskich autorów, bezpośrednio „dopuszczanych do głosu” w artykułach przeglądowych i działach „Wiadomość o nowych dziełach” czy „Wiadomości bibliograficzne”. Indywidualny punkt widzenia rosyjskich krytyków literackich uwidaczniał się też w wileńskim czasopiśmie znacznie słabiej niż na gruncie rodzimym ze względu na pomijanie przez polskich tłumaczy szerszych charakterystyk poszczególnych dzieł oraz zawartych w nich opinii wartościujących. W przekładzie *Kilku słów o literaturze rosyjskiej* nie znalazła się więc pełna ocena Bestużewowskiego *Rzutu oka na literaturę rosyjską w przeciągu roku 1823*⁵³, a przekład następnego artykułu tegoż autora, *Rzutu oka na literaturę rosyjską w roku 1824 i w początkach 1825*, nie objął rozpoczynających go ogólnych rozważań o literaturze i krytyce literackiej⁵⁴, o czym zresztą czytelnicy „Dziennika Wileńskiego” zostali powiadomieni w nocy redakcyjnej⁵⁵.

Drugi wniosek dotyczy ram czasowych zaprezentowanego materiału. Zarówno ogłoszenia wydawnicze, jak i artykuły przeglądowe dawały wyobrażenie o literaturze najnowszej, oddanej do rąk odbiorców nie wcześniej niż w roku minionym (wcześniej tylko w przypadku kolejnych wydań, czasem rozszerzonych i poprawionych). Czytelnicy „Dziennika Wileńskiego” nie mieli zatem możliwości zapoznania się z całościowymi, obejmującymi długie odcinki czasowe opracowaniami dziejów literatury rosyjskiej, syntetyzującymi wiedzę o niej od periodyzacji historycznoliterackiej, poprzez hierarchizację dokonań artystycznych ze względu na poziom nowatorstwa, do ustaleń w kwestii wyborów genologicznych i problemowo-tematycznych.

Po trzecie, w „Dzienniku Wileńskim” obserwujemy wzajemne korespondowanie ze sobą spisów nowości wydawniczych i artykułów przeglądowych o literaturze. Wzmianki o ukazaniu się poszczególnych dzieł znajdowały bowiem rozwinięcie w postaci krytycznego omówienia w artykułach przeglądowych. W tych ostatnich były podejmowane też próby sytuowania tego czy innego utworu na tle twórczości pokrewnej (przede wszystkim pod względem genologicznym) oraz w kontekście całokształtu spuścizny autora.

⁵³ Por.: [Б.п.], *Литература...*, c. 27.

⁵⁴ Por.: А. Бестужев, *Взгляд на русскую словесность...*, c. 488–493. Artykuł Grecza nie składał się więc z dwóch, jak wynikało z przekładu, ale z trzech części.

⁵⁵ Zob.: А. Бестужев, *Рзут oka на литературу rosyjską...*, s. 432.

Po czwarte wreszcie, lektura ogłoszeń wydawniczych i artykułów przeglądowych dawała czytelnikom wyobrażenie o dynamice i różnorodności rozwoju literatury rosyjskiej, a przeglądy zawartości gazet i czasopism (także w osobnej rubryce „Pisma periodyczne rosyjskie” w dziale „Wiadomość o nowych dziełach”) oraz działalności stowarzyszeń literackich (okazjonalnie w artykułach przeglądowych, a przede wszystkim w osobnej rubryce „Uniwersytety, Akademie, Towarzystwa Uczonych i Zakłady Naukowe” w dziale „Wiadomości literackie”) pokazywały proces instytucjonalizowania się życia literackiego, kulturalnego i naukowego w Rosji.

Po piąte wreszcie, przegląd zawartości omawianego czasopisma pozwolił poznać praktyki edytorskie na początku XIX wieku (w znacznym stopniu wspólne dla polskich i rosyjskich ośrodków wydawniczych).

Badania nad publikacjami o literaturze rosyjskiej w tym i innych polskich czasopismach z pierwszej połowy XIX wieku są perspektywiczne. Mapowanie *rossiców* na ich łamach nie zostało zakończone. Stworzenia ich „mapy” nie należy traktować przy tym jako celu samego w sobie – przeciwnie, jest to dogodny punkt wyjścia do kompleksowych badań z zakresu rosyjsko-polskich związków literackich, kulturalnych i naukowych. Za perspektywiczne wypada uznać w szczególności studia nad miejscem i rolą w tych kontaktach Tadeusza Bułharyna, jednego z najważniejszych autorów wymienionych w niniejszym artykule.

LITERATURA

- [B.p.], *Kilka słów o literaturze rosyjskiej*, [przekł.?] L.R., „Dziennik Wileński” 1824, t. 1, nr 1, styczeń, s. 33–36.
- [B.p.], *Literatura*, „Literaturnye listki” 1824, č. 1, № 1, январь, s. 25–29. [Б.п.], *Литература*, „Литературные листки” 1824, ч. 1, № 1, январь, с. 25–29].
- [B.p.], *Pisma periodyczne polskie*, „Dziennik Wileński” 1820, t. 1, nr 1, styczeń, s. 117–122.
- [B.p.], *Wstęp do Dziennika z opisaniem położenia geograficznego i temperatury miasta Wilna*, „Dziennik Wileński” 1815, t. 1, nr 1, styczeń, s. 1–6.
- [B.p.], *Dziennik Wileński na rok 1820sty*, „Dziennik Wileński” 1819, t. 2, nr 5, maj, s. nlb.
- Bestużew Aleksander, *Rzut oka na literaturę rosyjską, w roku 1824 i w początkach 1825*, przekł. Leon Rogalski, „Dziennik Wileński” 1825, t. 1, nr 4, kwiecień, s. 431–442.

- Bestužev Aleksandr, *Vzglâd na russkuû slovesnost' v tečenie 1824 i načale 1825 godov*, [w:] *Polârnaâ zvezda, izdannâ A. Bestuževym i K. Ryleevym*, izd. podgotov. V.A. Arhipov, V.G. Bazanov, Â.L. Levkovič, Moskva–Leningrad 1960, s. 488–499 [Бестужев Александр, *Взгляд на русскую словесность в течение 1824 и начале 1825 годов*, [в:] *Полярная звезда, изданная А. Бестужевым и К. Рылеевым*, изд. подготов. В.А. Архипов, В.Г. Базанов, Я.Л. Левкович, Москва–Ленинград 1960, с. 488–499].
- Bulgarin Faddiej, *Žurnal'naâ vsâkaâ vsâčina*, „Severnaâ Pčela” 1842, № 267, s. 1065–1067 [Булгарин Фаддей, *Журнальная всякая всячина*, „Северная Пчела” 1842, № 267, с. 1065–1067].
- Bunina Anna, *Sobranie stihotvorenij*, č. 1, Sankt-Peterburg 1819 [Бунина Анна, *Собрание стихотворений*, ч. 1, Санкт-Петербург 1819].
- Ciechowski Waclaw, *Czasopisma polskie na Litwie*, „Kwartalnik Litewski” 1910, t. 2, s. 39–124.
- Dąbrowska Magdalena, „Wystawić czytelnikom w rzucie jednym oka literaturę rosyjską”, czyli o przeglądach dziejów literatury rosyjskiej w polskich wydawnictwach periodycznych pierwszej połowy XIX wieku, [w:] *Polska – Rosja w sferze kultury i religii. Wybrane problemy*, red. Agata Krzywdzińska, Kraków 2016, s. 185–199.
- Gajkowska Cecylia, *Czasopiśmiennictwo literackie XIX wieku*, [w:] *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, red. Józef Bachórz, Alina Kowalczykowa, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 144–156.
- Galster Bohdan, *Paralele romantyczne. Polsko-rosyjskie powinowactwa literackie*, Warszawa 1987.
- [Grecz Nikolaï], *O stanie literatury rosyjskiej w roku 1817 (z Dzien. Ros. Syn Ojczyzny)*, „Dziennik Wileński” 1818, t. 1, nr 5, maj, s. 465–466.
- G[reč] Nikolai, *O proizvedeniâh russkoj literatury v 1817 godu*, „Syn Otečestva” 1818, č. 43, № 1, s. 3–13 [Г[реч] Николай, *О произведениях русской литературы в 1817 году*, „Сын Отечества” 1818, ч. 43, № 1, с. 3–13].
- Grečeskie klassiki, perevedennye Ivanom Martynovym*, Sankt-Peterburg 1823–1829 [Греческие классики, переведенные Иваном Мартыновым, Санкт-Петербург 1823–1829].
- Hemnicer Ivan I., *Basni i skazki. V treh častâh*, izd. 5 vnov' isprav., Sankt-Peterburg 1820 [Хемницер Иван И., *Басни и сказки. В трех частях*, изд. 5 вновь исправ., Санкт-Петербург 1820].
- Jędrzejewski Tomasz, *Literatura w warszawskiej prasie kulturalnej pogranicza oświecenia i romantyzmu*, Kraków 2016.
- Kostkiewiczowa Teresa, *Krytyka literacka w Polsce w epoce oświecenia*, [w:] Elżbieta Sarnowska-Temierusz, Teresa Kostkiewiczowa, *Krytyka literacka w Polsce w XVI i XVII wieku oraz w epoce oświecenia*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 151–341.

- Kowal Jolanta, *Literackie oblicze „Dziennika Wileńskiego” (1805–1806 i 1815–1830)*, Rzeszów 2017.
- Kucharska Eugenia, *Literatura rosyjska na łamach „Dziennika Wileńskiego”*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Rossica Stetinensia” 1991, nr 2, s. 7–29.
- Mann Ůrij, *Ruskaâ literatura XIX veka. Èpoha romantizma*. Moskva 2001 [Манн Юрий, *Русская литература XIX века. Эпоха романтизма*, Москва 2001].
- Martynov Ivan, *Tehno-botaničeskij slovar’*, Sankt-Peterburg 1820 [Мартынов Иван, *Техно-ботанический словарь*, Санкт-Петербург 1820].
- Mikulski Tadeusz, *Historia literatury wobec zagadnień księgoznawstwa*, [w:] *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*, Wrocław 1951, s. 65–77.
- Nedzveckij Valentin A., Zyкова Galina V., *Ruskaâ literaturnaâ kritika XVIII–XIX vekov*, Moskva 2008 [Недзвецкий Валентин А., Зыкова Галина В., *Русская литературная критика XVIII–XIX веков*, Москва 2008].
- Prozorov Valerij V., Milovanova Ol’ga O., Elina Elena G., Zaharov Evgenij E., Knigin Igor’ A., *Istoriâ russkoj literaturnoj kritiki*, red. V.V. Prozorov, Moskva 2002 [Прозоров Валерий В., Милованова Ольга О., Елина Елена Г., Захаров Евгений Е., Книгин Игорь А., *История русской литературной критики*, ред. В.В. Прозоров, Москва 2002].
- Rejtblat Abram I., *Faddej Venediktovič Bulgarin: ideolog, žurnalist, konsultant sekretnoj policii. Stat’i i materialy*, Moskva 2016 [Рейтблат Абрам И., *Фаддей Венедиктович Булгарин: идеолог, журналист, консультант секретной полиции. Статьи и материалы*, Москва 2016].
- Ryleev Kondratij, *Vojnarovskij*, Moskva 1825 [Рылеев Кондратий, *Войнаровский*, Москва 1825].
- Ryleev Kondratij, *Dumy*, Moskva 1825 [Рылеев Кондратий, *Думы*, Москва 1825].
- Sawicki Stefan, *Początki syntezy historycznoliterackiej w Polsce. O sposobach syntetycznego ujmowania literatury w I połowie w. XIX*, Warszawa 1969.
- Żbikowski Piotr, *Klasycyzm postanistawowski. Zarys problematyki*, Warszawa 1999.

Mariusz Kaliciński

Uniwersytet Warszawski

e-mail: m.kaliciński@student.uw.edu.pl

ORCID: 0000-0001-6417-2424

Tropy *sacrum* w poezji Jana Czykwin

Traces of the *Sacred* in the Works of Jan Czykwin

ABSTRACT

The objectives of this article are twofold: to address the question of how the category of the sacred (*sacrum*) manifests itself in the poetry of the Belarusian poet Jan Czykwin, and to present specific methodological proposals that may prove useful for further exploration of this issue. To this end, the study employs the method of “tracing the sacred,” as proposed by Zofia Zarębianka. The analysis reveals that the sacred in Jan Czykwin’s poetry is primarily rooted in the Christian worldview and emerges as an implicit yet significant element of his literary output. The uniqueness of Czykwin’s *sacrum* lies in its incorporation into the Polish literary discourse of a coexistence between the two major Christian traditions – Eastern and Western – a feature characteristic of Belarusian literature. This incorporation stems from the dual affiliation of Czykwin’s poetry with both Belarusian and Polish literary traditions, shaped by his Belarusian national identity, his birth and residence within the territory of the Polish state, and his cultural ties to the Polish tradition. Promising methodological approaches include examining sacred motifs in Czykwin’s poems through the lens of the category of “spirituality,” a relatively novel concept within the Polish literary sacrology, as well as conducting comparative analyses of his poetic *sacrum* with the works of Belarusian writers from Belarus.

Keywords: Jan Chykvín, God, Belarus, sacralization, the sacred, Christianity, symbolism, spirituality

Pojęcie *sacrum*, wprowadzone do polskiego dyskursu literaturoznawczego oraz rozpropagowane przez tzw. lubelską szkołę badań sakrologicznych ze Stefanem Sawickim na czele, nie przestaje przyciągać badaczy literatury w Polsce. Jeden z uczniów S. Sawickiego, Wojciech Kudyba, nie waha się przed stwierdzeniem, iż w polskich badaniach literackich panuje wręcz „moda na *sacrum*”, co, pamiętając o nierzadkiej powierzchowności różnych „mód”, skutkuje płytkością interpretacyjną i nadużyciami pojęciowo-metodologicznymi¹. Czy można jednak utożsamiać badania nad *sacrum* w literaturze z modą, tym samym przypisując im charakterystyczną dla owego zjawiska krótkotrwałość?² Czy wraz z końcem „mody” tematyka sakralna w literaturze odejdzie w niepamięć? Jest to raczej wątpliwe, zważywszy na dotychczasowe osiągnięcia w tym zakresie na niwie teoretyczno-literackiej. Czołowa postać polskiej sakrologii literackiej, Zofia Zarębianka, wydaje przeciwny osąd, a mianowicie postuluje pilne uznanie *sacrum* za kategorię o charakterze historycznoliterackim, dodając ze stanowczością, iż „nie wyczerpuje się bogactwo tej kategorii i otwieranych przez nią perspektyw”³. Także wspomniany już W. Kudyba finalnie dochodzi do wniosku, że innowacje terminologiczne i zmiany w obrębie sakrologicznego aparatu pojęciowego wydają się dzisiaj koniecznością, dając w ten sposób do zrozumienia, iż owego zjawiska nie można sprowadzać wyłącznie do mody⁴. Przyczyną problemów metodologicznych mogła być m.in. nowość kategorii *sacrum*, której ugruntowanie oraz teoretyczne uporządkowanie najwyraźniej potrzebują większej ilości czasu. Trudności te nie stanowią oczywiście na tyle dużych przeszkód, które wymagałyby zawieszenia badań nad sakrologią literacką do momentu ich rozwiązania. Jest raczej na odwrót: nowe próby analiz literatury pod kątem obecności *sacrum* mogą przyczynić się do przełamania impasu metodologicznego i odkrycia nowych, interesujących obszarów badawczych.

¹ Zob. W. Kudyba, *Duchowość jako kategoria badań literackich*, [w:] *Literatura, kultura religijna, polskość. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr. hab. Krzysztofowi Dybciakowi w 65. rocznicę urodzin*, red. K. Koehler, W. Kudyba, J. Sikora, Warszawa 2015, s. 426.

² Zob. J. Jadacki, *Mody w filozofii*, „Edukacja filozoficzna” 2017, t. 63, s. 12.

³ Z. Zarębianka, *Sacrum jako kategoria historycznoliteracka*, [w:] Tejze, *Czytanie sacrum*, Kraków-Rzym 2008, s. 17.

⁴ Zob. W. Kudyba, *Duchowość jako kategoria...*, s. 427.

Jako ożywcze tchnienie dla polskiej sakrologii literackiej może posłużyć zwrot ku literaturom mniejszości narodowych w Polsce zarówno w przekładach, jak i w oryginale. Argumenty na korzyść tej tezy zostaną przedstawione w części końcowej artykułu, pośrednim zaś wkładem w jej realizację będzie jego myśl przewodnia, czyli ogląd sakralnego w poezji Jana Czykwina (1940–2022). Był on jedną z najjaśniejszych twarzy powojennej literatury białoruskiej w Polsce, a jego poezja wzbudziła ciekawość polskich literaturoznawców. Teresa Zaniewska konstatuje na przykład, że „poezja Jana Czykwina ma już swoje miejsce w dorobku poetyckim współczesności”⁵. W swoich rozważaniach nad jego twórczością Waldemar Smaszcz idzie o krok dalej, wyrażając opinię, iż przynależy ona do dwu literatur: polskiej i białoruskiej. Z polską literaturą naturalnie łączy ją urodzenie i zamieszkanie poety, polskie wpływy kulturowe, a także język pewnej (choć niewielkiej) części utworów, lecz „mimo wielu wspólnych doświadczeń z polską tradycją, wyrasta jednak [poezja Czykwina – *M.K.*] z odmiennych warunków, wyróżnia ją »białoruskość« [...] Jego wiersz jest bogaty i zróżnicowany, o dużych możliwościach, nie ustępuje na ogół wierszowi polskiemu. Zaś bogaty świat poetycki (łączy elementy wschodu i zachodu) i pewien specyficzny klimat wzbogacają twórczość Czykwina o wartości niespotykane w naszej poezji”⁶. Wyżej wymienione czynniki – polska przynależność literacka Czykwinowej poezji i jej międzykulturowa specyfika – uzasadniają włączenie jej w orbitę polskiego literaturoznawstwa i jego podkategorii, to znaczy polskiej sakrologii literackiej, i mogą przyczynić się do jej odnowienia, ubogacenia i wyznaczenia nowych kierunków badań. Analogiczną myśl wyraził już W. Smaszcz: „niektóre wiersze Czykwina mogą odegrać w literaturze polskiej rolę, podobną do tej, jaką spełniają zwykle przekłady z innych literatur – inspirować nowe poszukiwania językowe, artystyczne, ideowe”⁷. Warto jeszcze zaznaczyć, że współczesna literatura białoruska wyrasta na niezwykle interesującym (ale i tragicznym) podglebiu historyczno-kulturowo-społecznym. Dwie wojny światowe, komunizm, brutalna ateizacja, odwilż polityczna

⁵ T. Zaniewska, *Poetycki świat Jana Czykwina*, [w:] *Над святою студняй. Творчая індывідуальнасць Яна Чыквіна*, red. Г. Тварановіч і А. Алыштынюк, Беласток 2020, s. 31.

⁶ W. Smaszcz, „Gdzie Rzym, gdzie Krym, a gdzie moja ojczyzna...” (*w kręgu poezji Jana Czykwina*), [w:] *Над святою студняй...*, s. 48.

⁷ Tamże, s. 54.

przełomu lat 80. i 90., dyktatura Aleksandra Łukaszenki odcisnęły swoje piętno na możliwościach i formach pisania o tym, co sakralne. Nie sposób nie wspomnieć o zmianach granic po II wojnie światowej, w których wyniku część Białorusinów została obywatelami najpierw Polskiej Republiki Ludowej, potem zaś III Rzeczypospolitej. Przetasowania na powojennej mapie Europy sprawiły, iż proces literacki, w tym formy pisania o *sacrum*, obrał inną drogę w przypadku pisarzy białoruskich z Polski w porównaniu do ich kolegów-pobratymców z Białorusi radzieckiej.

Głównym celem artykułu jest zidentyfikowanie i przedstawienie wyróżniających się rysów *sacrum* twórczości poetyckiej Czykwina. Do tego zadania wybrano proponowany przez Z. Zarębiankę autorski sposób „czytania *sacrum*”, czyli jego „tropienie”. Badaczka definiuje „tropy *sacrum*” jako znaki, ślady oraz sygnały w tekście, które wskazują na obecność *sacrum*, natomiast „tropienie” jako proces odkrywania sakralnego w utworze przy pomocy różnorodnych zabiegów na różnych poziomach tekstu. Jest to analogia do poszukiwań *sacrum*, które prowadzi badacz literatury tropiący żmudnie jego ślady, zazwyczaj nieoczywiste i poukrywane wśród różnych sensów utworu. Ponadto wyraża ona przekonanie „o migotliwości znaczeń niesionych i otwieranych przez hasło *sacrum* w literaturze, przekonanie o zmiennym – i wymagającym za każdym razem ponownego ustalenia – zakresie semantycznym pojęcia oraz o niejawnej naturze jego obecności w utworze”⁸. Migotliwość, złożoność i niedookreśloność narzucają indywidualne podejście do każdego utworu albo grupy utworów, wymagające różnorodnych zabiegów i dotyczące różnych poziomów tekstu: „każda metoda jest tu [...] swego rodzaju tropem badawczym, naprowadzającym na ślad poszukiwanej rzeczywistości. Ponieważ zaś wymiar *sacrum* przejawiać się może w każdej płaszczyźnie tekstu – również i metody identyfikowania go wykazują duże zróżnicowanie, nawet w obrębie danego stanowiska badawczego”⁹. „Tropienie *sacrum*” umożliwia więc ukazanie bogactwa problematyki sakralnej w literaturze oraz różnorodności możliwych do wykorzystania narzędzi badawczych.

⁸ Z. Zarębianka, *W meandrach metodologii*, [w:] Tejże, *Tropy sacrum w literaturze XX wieku. Od zagadnień motywicznych do perspektyw hermeneutycznych*, Bydgoszcz 2001, s. 15.

⁹ Tamże, s. 16.

Analiza wstępna wykazała, iż problematyka sakralna w poezji J. Czykwina jest bardzo złożona, obszerna i niemożliwa do wyczerpującego przedstawienia w ramach jednego artykułu. Nie będzie jakkolwiek przesadą stwierdzenie, że do tego zadania przydałaby się osobna dysertacja. Wobec tego „tropienie *sacrum*” zostanie ograniczone do odnalezienia i wstępnego rozpoznania różnych jego śladów w wierszach autora oraz przedstawienia konkretnych propozycji metodologicznych, które mogą okazać się pomocne przy dalszej analizie tego zagadnienia.

Na pierwszych etapach analizy sakralnego w literaturze domaga się ustalenia kwestia stosunku aksjologicznego lirycznego „ja” do spraw transcendentnych. Czykwinowy podmiot liryczny może być scharakteryzowany jako *homo religiosus*, a więc osoba, dla której sprawy religijne stanowią istotny wymiar bytu. Jest to religijność o charakterze chrześcijańskim. Moc jego wiary jest na tyle wielka, że pozwala mu nawet zadeklarować posiadanie wiedzy przez wiarę. Niemniej jednak ślepa wiara oraz dogmatyzm są mu obce, o czym świadczą wątpliwości dotyczące celowości swego powołania na świat i kreacjonistycznej koncepcji stworzenia, którymi dzieli się z odbiorcą w wierszu *За тым мурам*¹⁰. Mimo to fakt zakorzenienia poezji Czykwina w chrześcijaństwie nie zostaje przez to ani zanegowany, ani umniejszony, a jest wręcz na odwrót, jeśli bowiem, jak przekonuje teolog Jacek Salij, „wiara była tylko światopoglądem, obrażalibyśmy naszą godność istot rozumnych, gdybyśmy zamknęli ją na wątpliwości. Dzięki wątpliwościom możemy przecież oczyszczać to, co w naszych poglądach słuszne, z tego, co niesłuszne; wątpliwości, jeśli oczywiście nie pozwalamy im na naruszanie rygorów racjonalności, pomagają nam nadto pogłębić się w znajomości prawdy”¹¹. Dlatego nawet jeśli, jak zapewnia Władimir Konan, poetyczna filozofia Czykwina jest bliższa egzystencjalizmowi świeckiemu, zgodnie z którym bycie realizuje się w nieskończoności niebycia, to i tak „асобныя творы выпраменьваюць святло хрысціянскага трагічнага аптымізму”¹². Pozwala to na wyrażenie opinii, iż poświadczeniem chrześcijańskości jego poezji są właśnie obecne w niej wątpliwości, rozterki i pytania egzystencjalne:

¹⁰ Я. Чыквін, *Адно жыццё. Выбранае*, Беласток 2009, s. 197.

¹¹ J. Salij, *Pytania nieobojętne*, Poznań 1986, s. 19.

¹² У. Конан, *Біблейскія архетыпы і хрысціянскія матывы ў паэзіі Яна Чыквіна*, [у:] *Над святою студняй...*, s. 190.

Што ёсць быццё? Што – чалавек? Што – Бог?
 Чаму нікому нельга лёсу перайначыць?
 [...]

 І што ёсць час – рака ці акіян?
 Вытокі дзе яго? І дзе яго скрыжалі?
 [...]

 А чым свабода ёсць? – Для розуму, для сэрца й рук –
 Цудоўны божы дар? Пыхлівы чалавечы мык?
 Чаму ўсё жыццё свой камень пхаем пад гару?¹³

Iskierki nadziei chrześcijańskiej, rozsiane tu i ówdzie w strofach oraz rozjaśniające swym blaskiem całokształt jego poezji, są za to pieczęcią potwierdzającą autentyczność jej związku z nauczaniem Jezusa z Nazaretu:

– Я памерла б, будзь на тое воля...
 За акном, там, гэта ці не дрэва смерці?
 – Хай Гасподзь ратуе і дае надзею!
 Там усё жывое... іней упрыгожыў голле.
 Будзем, будзем, Божа, ў Бога верыць!¹⁴

Motywy chrześcijańskie czy to jawne, czy to ukryte, przenikają do głębi twórczość literata, co pokrywa się w pełni z jego rozważaniami na temat obecności pierwiastka chrześcijańskiego w sztuce współczesnej: „мастацтва, як ні стараўся чалавечы розум разарваць яго кантакт з рэлігійным светабачаннем, засталася шырока расхінутым у сферы хрысціянскіх перажыванняў, каштоўнасцей, катэгорый, паняткаў, вобразнасці”¹⁵. Chrześcijaństwo poetyckiego uniwersum autora, mimo jego przynależności do Cerkwi prawosławnej, nie jest jednokonfesyjne ani szowinistyczne: raczej wznosi się ponad wszystkie denominacje chrześcijańskie. Tym niemniej można w nim dostrzec cechę właściwą białoruskiemu literackiemu *sacrum*, a mianowicie współlistnienie atrybutów dwu największych tradycji chrześcijańskich: łacińskiej i greckiej. Stwarzając obrazy poetyckie, Czykwin niejednokrotnie sięga do kategorii ikony, powstałej w kręgu kultury bizantyjskiej,

¹³ Я. Чыквін, *Адно жыццё...*, с. 126.

¹⁴ Тамсама, с. 205.

¹⁵ Я. Чыквін, „Паскалеўскі” і „авакумаўскі” шляхі развіцця беларускай духоўнай паэзіі, [у:] Я. Чыквін, *Імёны. Творы. Кантэкст. Артэкулы, рэцэнзіі, інтэрв’ю*, Беласток 2020, с. 127.

przy jednoczesnym wykorzystywaniu łacińskich terminów liturgicznych (святая меса). Nawet swoiste marzenie powrotu do minionej wielkości miasta Bielsk Podlaski, wyrażone w utworze *З анахарэтавых запісаў*, nie wydaje się przejawem prawosławnego triumfalizmu: „Каб уваскрэсуў стараветны горад / Святарным месцам праваслаўя...”¹⁶. Jest to prędkiej pragnienie odnowy życia religijnego zgodnie z tradycjami, które były przekazywane z pokolenia na pokolenie i odgrywały niezmiernie istotną rolę dla części ludności Podlasia. Do tropienia śladów obydwu konfesji chrześcijańskich oraz określania form ich koegzystencji na kartach poezji Czykwina może być użyteczna, po lekkiej modyfikacji, tzw. krytyka ekumeniczna – sposób czytania *sacrum* proponowany przez Wojciecha Gutowskiego. Ta metoda „odwołuje się do pojęcia *sacrum* [...] jako fenomenu wspólnego różnym religiom i formom metafizycznego pragnienia, wyrażającego się w praktyce nieskończonej ilości różnorodnych i wieloznacznych hierofanii”¹⁷, co czyni ją nastawioną „na otwartą, aprobującą lekturę nieograniczonego bogactwa przejawiania się świętości w literaturze”¹⁸. Modyfikacja w tym przypadku, uzasadniona treścią utworów i białoruską specyfiką religijno-kulturową, polegałaby na redukcji obszaru zagadnienia do hierofanii właściwych chrześcijaństwu łacińskiemu i bizantyjskiemu, ich lokalizacji, analizy oraz określenia stopnia i charakteru ich interakcji.

Ważną rolę w poetyckim *sacrum* Czykwina odgrywa modlitwa. Prócz tradycyjnych dla poezji białoruskiej próśb o Boże miłosierdzie dla Białorusi i jej trwanie na mapie Europy można spotkać bardzo osobiste wyznania, które na pierwszy rzut oka nie wyróżniają się niczym szczególnym, lecz przy wnikliwszym oglądzie zaskakują swoją głębią:

Але ў самім жыцці – адно слязіны,
і не жыцця, а горычы палын
[...]
О, Божа праведны, павер
маім няўмольным нараканням!¹⁹

¹⁶ Я. Чыквін, *Адно жыццё...*, с. 221.

¹⁷ W. Gutowski, *Wśród szyfrów transcendencji. Szkice o sacrum chrześcijańskim w literaturze polskiej XX wieku*, Toruń 1994, s. 11.

¹⁸ Тамże.

¹⁹ Я. Чыквін, *Адно жыццё...*, с. 274.

Liryczne „ja” w chwili słabości zarzuca Stwórcy nie tyle pozostawianie głuchym, ile brak wiary w prawdziwość kierowanych do Niego słów. Zatem jest to modlitewna prośba nacechowana pewnego rodzaju przewrotnością, ponieważ skrywa się za nią zarzut ciężkiego kalibru – oskarżenie Boga o niewiarę swemu stworzeniu. A jednak ta niesłychana zuchwałość jest bardzo przemyślana i szczerą, o czym świadczy nazwanie wpierw Wszechmogącego sprawiedliwym. W ten sposób bohater liryczny manifestuje swoją wiarę w sprawiedliwość Bożą, której atrybutami są likwidowanie zła, ochrona i rozwój dobra w stworzeniu, a także daje do zrozumienia, iż jest stuprocentowo świadomy swego opłakanego stanu, będącego źródłem jego narzekania. Właśnie te dwa czynniki – mocna wiara w prawość Boga i niezachwiana świadomość własnego położenia – dają mu podstawy do artykułowania tak odważnych błagań. Przytoczony cytat stanowi wydatny przykład wyrafinowania artystycznego Czykwina, który udowadnia, iż w liryce modlitewnej, zdawałoby się pospolitej i schematycznej, wciąż tkwią bogate pokłady oryginalności.

Jednym z motywów przewijających się przez twórczość literata jest obraz modlących się kobiet. One ślą modły w świątyniach: „Моляцца, часта моляцца дзяўчаты, // Да хараства на крыжы распятага”²⁰, modlą się śpiewem: „Душы напоўненыя песняй малітваў // Радасць дзявочая – хмельнаю хваляй”²¹, a kobiety, które utraciły swych mężów na wojnie, w emocjonalnej, pełnej żalu modlitwie do Boga skarżą się na swój wdowi los:

Усё змяняецца: луг пераходзіць у рэчку,
Жыццё – у смерць, жанчыны – ва ўдовы,
Сонца з пяском – у грэчку мядовую,
І толькі малітвы жаночыя – у спрэчку з Богам²².

Co ciekawe, w utworach poety, nie licząc bohatera lirycznego, modlą się wyłącznie kobiety. Czyżby było to odzwierciedleniem poziomu zaangażowania w praktyki religijne ze względu na płeć w rodzinnych stronach poety? O mężczyznach w kontekście relacji z Bogiem mowa jest wtedy, gdy kobiety udają się do cerkwi na niedzielą liturgię; oni zaś w tym samym czasie „на

²⁰ Тамсама, с. 61.

²¹ Тамсама, с. 106.

²² Тамсама, с. 73.

поплаве важна ляжалі, // махорку курылі і нешта жавалі”²³. Przywołane sytuacje dowodzą, iż analiza sakralności świata poetyckiego Czykwina może posłużyć do odtworzenia pewnych aspektów religijno-kulturowych obszaru, na którym autor wyrósł i żył, pamiętając jednocześnie o ograniczeniach, które niosą badania kulturowe w oparciu o materiał poetycki.

Uładzimir Konan w jednym ze swoich artykułów poddaje analizie archetypy biblijne oraz motywy chrześcijańskie w poezji Czykwina. Godnym uwagi jest fakt, iż znaczna liczba przytaczanych przez niego przykładów spaja się z koncepcją tzw. „*sacrum-maski*”. Zgodnie z nią autor, niebędący w stanie wypowiedzieć bezpośrednio *sacrum*, przywołuje je „albo poprzez użycie słów należących do rodziny znaczeniowej terminów sakralnych, albo przez użycie form narracyjnych odnoszących się do *sacrum*, albo za pomocą odwołania się do nich poprzez sensy utajone w wypowiedziach nie-wprost”²⁴. I właśnie wzgląd na te ostatnie sensy pozwala dostrzec całe bogactwo *sacrum* w utworach poety z Dubicz Cerkiewnych. Obraz sadu, charakterystyczny dla jego świata poetyckiego i skrywający nostalgię podmiotu lirycznego za latami dzieciństwa, U. Konan odczytuje jako symbol raj ułosciańskiego, który łączy następnie z biblijnym rajem utraconym. Można tu dostrzec wielopoziomowość sensów, którą badacz zakłada w swojej interpretacji. Przez odwołanie do sadu rodzinnego przechodzi on do jego rozumienia w postaci wspomnienia szczęśliwego dzieciństwa, po czym dociera na końcu do biblijnego archetypu raj utraconego, jakim był sad edeński. Zwiększoną obecność tematyki starości w wierszach z okresu pełni możliwości twórczych poety U. Konan łączy ze wzrostem jego zainteresowania motywami eschatologicznymi i przeczuwaniem „osobistej apokalipsy”. Za to w tytule tomu *Свет першы і апошні* są zawarte według niego oba wspomniane motywy: raj i śmierć, które spajają klamrą biblijną epopeję od Księgi Rodzaju do Księgi Apokalipsy²⁵. Innym przykładem zamaskowanego *sacrum* mogą być niektóre wyrażenia metaforyczne, które interpretowane zgodnie z kluczem sakralnym, implikują peryfrastyczne przedstawienia Absolutu:

²³ Тамсама, с. 60.

²⁴ T. Cieślukowska, S. Cieślukowski, *Sacrum i maska czyli o wypowiadaniu niewypowiedzianego*, [w:] *Sacrum w literaturze*, red. J. Gotfryd, M. Jasińska-Wojtkowska, S. Sawicki, Lublin 1983, s. 82.

²⁵ Zob. У. Конан, *Біблейскія архетыпы...*, с. 186–190.

„імя, / запісанае мне ў гэтай кнізе Вышняяй воляй”²⁶, albo „З свету зыходзячы я астаўлю красу найпрыгожую – / Бляск жыватворнага Немага”²⁷. Z kolei we wspomnianym już utworze *За тым мурам* Stwórcy otrzymuje nazwę „Жыцце”:

І ведаю – верай – што раней не было мяне такога,
што Жыццём к жыццю пакліканы, пэўна, цалкам выпадкова
з ланцуга арганікі, невядома як доўгага.
І хтосьці даў мне разуменне сябе і свету,
І патрэбу будавання сэнсу для *вялога і малікага*²⁸.

Paradoksalnie wypowiedź nie wprost może ujawniać cechy danej osoby, przedmiotu lub zjawiska, które pozostają nieznanne w wyrażeniu bezpośrednim. Z przytoczonego cytatu można wywieść wniosek, że Bóg jest istotą żywą, życiem pierwotnym, od którego wzięło początek pozostałe stworzenie. Za to zaimek nieokreślony „хтосьці” wskazuje na osobowy charakter Czykwinowego Absolutu. Nie zmienia to faktu, iż wydobywanie dodatkowego zasobu treściowego, który chowa się pod maską poetyckiego kamuflażu, wymaga wpięrowania jego rozpoznania oraz odczytania. W każdym razie uwzględnienie kategorii maski jest bardzo pomocnym narzędziem do poprawnej identyfikacji oraz interpretacji sakralnego w niejednoznacznych wierszach autora.

Należy zaznaczyć, iż sfera *sacrum* w poezji J. Czykwina objawia się w sposób delikatny i mało zauważalny. Jednakże wraz z upływem lat i powstawaniem nowych utworów wyrażania się ona coraz bardziej, aczkolwiek owo wyrażenie się jest stopniowe i nie czyni szkody jej subtelniemu charakterowi, co stanowi kontrast z popieriestrojkową twórczością poetów z Białorusi. W drugiej połowie lat 80. XX wieku zaczęli oni sięgać do zakazanych jeszcze niedawno w BSRB motywów religijnych, a Walancin Akudowicz określił ten proces mianem „teologizacji literatury”²⁹. Ówczesnemu wysypowi religijności w wierszach często towarzyszyły: natarczywość, nieumiarkowanie oraz blichtr, co było faktycznie pokłosiem zarówno mody, jak i odzyskanej swobody słowa. Czykwin natomiast urodził się, wychował

²⁶ Я. Чыквін, *Адно жыццё...*, с. 171.

²⁷ Тамсама, с. 188.

²⁸ Тамсама, с. 197.

²⁹ В. Акудовіч, *Разбурыць Парыж*, Мінск 2004, с. 258–259.

i tworzył w komunistycznym państwie polskim, gdzie skala prześladowań religijnych była nieporównywalnie mniejsza niż w ZSRR; ludzie mogli w praktyce uczestniczyć swobodnie w kulcie religijnym (choć zdarzały się napięcia i ograniczenia), a nawet budować (wprawdzie nie bez trudności) nowe świątynie. Miało to bez wątpienia wpływ na to, że *sacrum* w jego poezji jest czymś implicytnym i pozbawionym sztuczności, co znakomicie odzwierciedla idylliczna scena z wiersza *Яздох без сядла* z 1973 roku. Obraz kobiet udających się na liturgię ma w nim charakter odwiecznego, niezmiennego rytuału niedzielного, a spotkanie z Bogiem Trójjedynym w dzień święty występuje jako część praw natury rządzących światem:

Я выйшаў у нядзелю на вуліцу вёскі.
Кабеты спяшалі ў царкву памаліцца,
ў звычайных касцюмах, ў святочных прычосках
– Цікава мне было на іх паглядзець³⁰.

Ciekawych wniosków interpretacyjnych może dostarczyć zestawienie poetyckiego *sacrum* „białowieźców” i pisarzy białoruskich z Białorusi. Mówiąc ściślej, zasadną i interesującą propozycją wydaje się analiza porównawcza twórczości Jana Czykwina i Ryhora Baradulina. Między nimi była niewielka różnica wieku³¹, obaj debiutowali w latach 50. XX wieku (Baradulin w 1953 roku na łamach gazet „За сталінскія кадры” i „Чырвоная змена”, Czykwin zaś w gazecie „Ніва” w 1957 roku), mieli wykształcenie filologiczne (Baradulin – białorutenista, Czykwin – rusycysta), pracowali jako redaktorzy, zajmowali ważne stanowiska w organizacjach pisarzy, a nawet otrzymywali te same nagrody³². Mimo odmienności konfesyjnej (Baradulin w latach 90. przyszedł do białoruskiego Kościoła greckokatolickiego, a Czykwin, jak już wspomniano, był wiernym prawosławnym) ogniwem łączącym ich „chrześcijaństwa” była ta sama tradycja grecka. Ponadto religijny aspekt ich uniwersów poetyckich wznosi się ponad spory apologetyczne i mieści

³⁰ Я. Чыквін, *Адно жыццё...*, s. 60.

³¹ Baradulin był pięć lat starszy od Czykwina. Mimo swej niewielkości ów dystans wiekowy sprawił, że tragiczne wydarzenia II wojny światowej odcisnęły większe piętno na psychice i twórczości Baradulina.

³² Zob. Л. Гарэлік, *Барадунін Рыгор*, [у:] *Беларускія пісьменнікі. Бібліяграфічны слоўнік*, red. А. Мальдзіс, Мінск 1992, Т. 1, с. 210–211; *Біяграфічная даведка*, [у:] Я. Чыквін, *Бачыць свет. Лірыка, пераклады 2009–2021*, Бельск Падляшскі 2025, с. 213–214.

w sobie składowe chrześcijańskiego Wschodu i Zachodu. Dla analizy komparatystycznej logicznym i atrakcyjnym wydaje się wyodrębnienie dwóch okresów ich twórczości: przed i po roku 1989. W przypadku pierwszego okresu na pierwszy plan wychodzi pytanie, w jaki sposób warunki polityczne, różne dla obydwu poetów, wpłynęły na sposób pisania o tym, co sakralne. Jeśli chodzi o drugi okres, to do pierwszorzędnych należy kwestia ewentualnych metamorfoz *sacrum* poetyckiego w czasach restytucji wolności słowa. Jednym z ważniejszych punktów analizy jest kwestia wykorzystania tych samych motywów biblijnych. Obydwaj artyści nawiązują na przykład do głównej rzeki Palestyny, Jordanu, będącej naturalną granicą starotestamentowego państwa izraelskiego, a także miejscem wielu ważnych wydarzeń w Biblii. Baradulin poświęca jej osobny wiersz i przywołuje w nim najśłynniejsze wydarzenie, które miało miejsce na jej brzegach – chrzest Jezusa przez Jana Chrzciciela:

Густой вадой Хрысціцель Іяан
Хрысціў Хрыста, і леціў ахалодай
Ад ценю дрэў зялёны Іярдан,
Напоўнены нябеснаю лагодай³³.

Czykwin natomiast wykorzystuje Jordan w charakterze *comparansu* bliskiej sobie rzeki Narew ze swoich ojczystych stron:

Вада, як у Іярдане,
Што й дух амаладжае...
[...]
Ціхінёй дрыгвянай
Зноўку дрэмле Нарва –
Кніга накіравання
Айчынных абшараў³⁴.

Wykorzystany w obydwu utworach moment teologiczny – chrzest Janowy, bezpośrednio wspomniany u Baradulina – ulega poetyckiej transformacji w wierszu Czykwina. Celem kultowego obmycia, sprawowanego przez Jana Chrzciciela, było odpuszczenie grzechów i oczyszczenie moralne

³³ Р. Барадулін, *Ксты*, Мінск 2005, с. 75.

³⁴ Я. Чыквін, *Адно жыццё...*, с. 254.

człowieka³⁵. Ten symboliczny rytuał jest również interpretowany jako zapowiedź chrzczenia przez Tego, kto będzie chrcił „Duchem Świętym”, czyli Chrystusa. Chrzt Chrystusowy łagodzi wszystkie grzechy człowieka, przez co dusza powraca jakby do stanu pierwotnego, a więc w pewnym sensie ulega odnowieniu. Dlatego też wody Jordanu już na zawsze stały się symbolem sakramentu chrztu – odrodzenia duchowego. W poetyckiej transpozycji Czykwina oczyszczającą i odmładzającą funkcję pełni wody rzeki Narew. W cytowanych wersach ujawnia się jego miłość do ziemi ojczystej, a zarazem wiara w jej mistyczny wpływ na ducha ludzkiego, zapewniający autochtonom regenerację sił vitalnych. Mało tego, tak jak rzeka Jordan jest żywym symbolem wiecznego związku narodu izraelskiego z ziemią palestyńską, tak też poeta, nazywając rzekę Narew „кнігай наканавання”, czyni z niej nieprzemijalny symbol swojej małej ojczyzny.

Czykwina, przeanalizowawszy w jednym ze swoich artykułów twórczość poetycką Znicza (Aleksandra Bembel) i Haliny Twaranowicz, wyróżnił dwa prądy rozwoju współczesnej białoruskiej poezji duchowej. Pierwszemu z nich nadał miano „Pascalskiego” od nazwiska słynnego francuskiego filozofa Blaise’a Pascala i scharakteryzował go jako poezję osobistego samopoznania i samoobjawienia się duszy. Jest to twórczość, w której podmiot liryczny coraz bardziej zagłębia się w tajemnicę Boga i istnienia, a przez podążanie ścieżką rozwoju wewnętrznego rośnie jego odczuwanie oraz przeczuwanie rozmachu ducha człowieczego. Wielkość i niesłychane znaczenie duszy nie zmieniają faktu, iż – podobnie jak w rozważaniach Pascala – czuje ona swoją małość w obliczu Bożego majestatu³⁶. Nazwę drugiego prądu – „Awwakumowskiego” – poeta zaczerpnął od imienia protopopa Awwakuma Pietrowa, rosyjskiego pisarza, przeciwnika siedemnastowiecznych reform liturgicznych patriarchy Nikona w prawosławiu rosyjskim, spalonego na stosie i czczonego przez staroobrzędowców jako męczennika. Wyróżnikami owej tendencji literackiej jest pochwała prawosławia i charakter apologetyczny, a na pierwszym miejscu są w niej stawiane nie tyle przeżycia duchowe jednostki, ile problemy ogólnoludzkie: społeczne, socjalne, polityczne, narodowe, których rozwiązanie zapewnia wiara prawosławna i siła

³⁵ Zob. L. Stachowiak, *Chrzest Janowy*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1979, t. 3, s. 368–370.

³⁶ Zob. Я. Чыквін, „Паскалейскі” і „авакумаўскі” шляхі..., с. 135–137.

jej wielowiekowej tradycji³⁷. Czykwin zaznaczył wszakże, iż zaprojektował ów dualistyczny podział dla poezji teocentrycznej, do której trudno zaliczyć *ad hoc* jego własną twórczość z jej migotliwym, porozrzucanym w gąszczach sensów *sacrum*. Dopiero dokładniejsza analiza pozwala orzec, iż świat sakralny literata jest bliski postawie teocentrycznej, a także, zgodnie z jego własną klasyfikacją, bardziej wpasowuje się w Pascalski nurt białoruskiej poezji duchowej ostatnich dziesięcioleci.

Bardzo ambitnym i wymagającym, ale też nowatorskim i rokuszącym nadzieję projektem jest spojrzenie na twórczość Czykwiną z perspektywy kategorii „duchowości”. Jednym z pierwszych krajów, gdzie owo pojęcie zostało zaadaptowane dla badań literackich, była Francja³⁸. Zagadnienie „duchowości” w badaniach relacji pomiędzy literaturą a religią zdobywa coraz większą popularność również w innych krajach Europy i Stanach Zjednoczonych³⁹. Niemniej jednak zainteresowanie ową problematyką w nauce i języku ogólnym zdecydowanie wyprzedza rozwój jej aparatu metodologiczno-pojęciowego. Dlatego zdaniem autora tego artykułu, w przypadku zastosowania kategorii „duchowości” dla poezji Czykwiną wartymi uwagi mogą być propozycje teoretyczne W. Kudyby:

³⁷ Тамсама, с. 137–139.

³⁸ Właśnie we Francji przy uniwersytecie w Metz powstało centrum badawcze *Littérature et spiritualité*, założone przez Michela Baude. O randze prowadzonych badań, ich systematyczności oraz trwałości świadczy m.in. seria wydawnicza *Recherches de Littérature*, którą publikuje prestiżowe wydawnictwo Peter Lang. Oto niektóre z francuskich publikacji naukowych poruszających ową problematykę: *Romantisme et religion. Théologie des théologiens et théologie des écrivains. Colloque interdisciplinaire organisé à la Faculté des lettres de Metz les 20, 21, 22 octobre 1978 sous le patronage de la Société des études romantiques* by Michel Baude, Marc Mathieu Münch, Paris 1980; *Aspects du classicisme et de la spiritualité mélanges en l'honneur de Jacques Hennequin* by Jacques Hennequin, red. Alain Culière, Paris 1996; *Poésie et spiritualité en France depuis 1950. Spiritualité chrétienne, spiritualité athée. Colloque organisé à la Faculté des lettres et sciences humaines de Metz (13 et 14 novembre 1987)*, publiés par Michel Baude et Jeanne-Marie Baude, Paris 1988; *La Bible en littérature. Actes du colloque international de Metz, septembre 1994*, édité par Pierre-Marie Beaudé, Paris 1997; *La conversion. Expérience spirituelle, expression littéraire. Actes du colloque de Metz (5–7 juin 2003)*, édité par Nicolas Brucker, New York 2005; *Spiritualité verlainienne. Actes du colloque international de Metz (novembre 1996)*, réunis et publiés par Jacques Dufetel, Paris 1997.

³⁹ Por. np. S. Bach, *Spiritualität und Transzendenz in der modernen englischsprachigen Literatur*, Paderborn 2001; C. Brinker, *Contemplata aliis tradere. Studien zum Verhältnis von Literatur und Spiritualität*, Bern 1995; *Literature and Spirituality*, edited by D. Bevan, Amsterdam–Atlanta 1992.

powinny one najpierw choć trochę [badania nad kategorią „duchowości” – M.K.] opanować semantyczny chaos i wyraźnie zakreślić obszar znaczeniowy pojęcia. Być może okazałoby się wtedy, że niemożliwe jest wprowadzenie do badań nad literaturą takiego sposobu rozumienia „duchowości”, które czyni tę kategorię synonimem dobrego samopoczucia (*well-being*) i nazywa rozmaite formy i rodzaje psychoterapii, doskonalenia umysłu, działań prozdrowotnych, leczniczych i podnoszących efektywność pracy, a także szerokie spektrum magiczno-okultystyczne, obejmujące m.in. amulety, horoskopy, wróżby, tarot. Być może udałoby się również odkryć, że ważny obszar inspiracji mogą stanowić badania teologiczne, w ramach których od dawna wypracowano nie tylko szeroki, ale także subtelny i precyzyjny sposób pojmowania omawianego pojęcia. „Duchowość” jest w nich rozumiana jako zespół osobowych odniesień do Boga, modelowany kulturowo i antropologicznie⁴⁰.

Badanie osobowych odniesień Czykwinowego podmiotu lirycznego do Boga z wykorzystaniem teologicznego aparatu pojęć zawęży definicję *sacrum* do chrześcijańskiego Absolutu osobowego, lecz nie oznacza redukcji celu badawczego do egzaminowania ortodoksyjności penetrowanych utworów. Kryteria podziału z podręczników teologii duchowości, które wyróżnił Antonio G. Matanić⁴¹, mogą być przydatne, jak przekonuje W. Kudyba, także w wypadku twórczości pisarzy o wybitnie indywidualnym modelu „duchowości”, gdyż „mogą służyć ukazaniu napięcia pomiędzy indywidualną »duchowością« poety a rozmaitymi aspektami »duchowości« obecnej w otaczającym go kontekście kulturowym”⁴². Przy próbie rekonstrukcji „duchowości” poezji Czykwina nie sposób nie uwzględnić różnorodności kulturowej, z której ona wyrasta. Owo zadanie nie należy do najprostszych, a dodatkowo utrudnia je wysoce utajony charakter jego poetyckiego *sacrum*, co wymaga od badacza szczególnych kompetencji interdyscyplinarnych (literaturoznawstwo, kulturoznawstwo, teologia, religiolgia).

⁴⁰ W. Kudyba, *Sacrum i „duchowość” w polskich badaniach literackich*, „Religious and Sacred Poetry: An International Quarterly of Religion, Culture and Education” 2013, nr 1, s. 71.

⁴¹ Kryteria podziału duchowości zaproponowane przez niego prezentują się następująco: 1) etniczno-geograficzne, 2) doktrynalne, 3) ascetyczno-praktyczne, 4) antropologiczno-psychologiczne, 5) historyczno-chronologiczne, 6) szkół duchowości. Zob. M. Chmielewski, *Vademecum duchowości katolickiej. 101 pytań o życie duchowe*, Lublin 2004, s. 24–25.

⁴² W. Kudyba, *Sacrum i „duchowość”...*, s. 72–73.

Poetyckie *sacrum* Jana Czykwina ma wyjątkową specyfikę. Jest ono chrześcijańskie i ponadkonfesyjne, subtelne i dyskretne, zagadkowe i pozbawione sztuczności oraz osadzone w kulturach Wschodu i Zachodu. Punkty wyjścia oraz propozycje metodologiczne (zwłaszcza kategoria „duchowości”) dla dalszych, pogłębionych analiz, zaprezentowane w niniejszym artykule, mogłyby być zaczątkiem nowego etapu badań nad inspiracjami religijnymi w tekstach literackich dla literaturoznawstwa białoruskiego oraz polskiego, wzbogacając dorobek kulturowy Polski i Białorusi jednocześnie, co stanowi niepodważalną, jedyną w swoim rodzaju zaletę twórczości artystów pogranicza.

LITERATURA

- Akudovič Valâncin, *Razburyc' Paryż*, Minsk 2004 [Акудовіч Валянцін, *Разбурыць Парыж*, Мінск 2004].
- Baradulin Rygor, *Ksty*, Minsk 2005 [Барадулін Рыгор, *Ксты*, Мінск 2005].
- Biâgrafičnaâ davedka, [u:] Čykvîn Ân, *Bačyc' svet. Liryka, perakłady 2009–2021*, Bel'sk Padlâšskî 2025, s. 213–214 [Біяграфічная даведка, [y:] Чыквін Ян, *Бачыць свет. Лірыка, пераклады 2009–2021*, Бельск Падляшскі 2025, сс. 213–214].
- Cieślukowska Teresa, Cieślukowski Sławomir, *Sacrum i maska czyli o wypowiedaniu niewypowiedzianego*, [w:] *Sacrum w literaturze*, red. J. Gotfryd, M. Jasińska-Wojtkowska, S. Sawicki, Lublin 1983, s. 65–82.
- Čykvîn Ân, *Adno žyccë. Vybranae*, Belastok 2009 [Чыквін Ян, *Адно жыццё. Выбранае*, Беласток 2009].
- Čykvîn Ân, „Paskaleŭski” i „avakumaŭski” ślâhî razvîccâ belaruskaj duhoŭnaj paëzii, [u:] Čykvîn Ân, *Imëny. Tvory. Kantëkst. Artykuly, rëcënzii, intërv`u*, Belastok 2020, s. 126–140 [Чыквін Ян, „Паскалеўскі” і „авакумаўскі” шляхі развіцця беларускай духоўнай паэзіі, [y:] Чыквін Ян, *Імёны. Творы. Кантэкст. Артыкулы, рэцэнзіі, інтэрв’ю*, Беласток 2020, сс. 126–140].
- Garëlik Lûboŭ, *Baradulin Rygor*, [u:] *Belaruskîâ pis'menniki. Bibliâgrafičny sloŭnik*, red. A. Mał'dzîs, Minsk 1992, t. 1, s. 210–235 [Гарэлік Любоў, *Барадулін Рыгор*, [y:] *Беларускія пісьменнікі. Бібліяграфічны слоўнік*, red. А. Мальдзіс, Мінск 1992, т. 1, сс. 210–235].
- Gutowski Wojciech, *Wśród szyfrów transcendencji. Szkice o sacrum chrześcijańskim w literaturze polskiej XX wieku*, Toruń 1994.
- Jadacki Jacek, *Mody w filozofii*, „Edukacja filozoficzna” 2017, t. 63, s. 7–24.

- Konan Uladzimir, *Biblejskiâ arhetypy i hrysciânskiâ matyvuy paèzii Ána Čykvina*, [u:] *Nad svâtoû studnâj. Tvorčaa indyvidual'nosć Ána Čykvina*, red. G. Tvaranovič i A. Al'stynûk, Belastok 2020, s. 183–193 [Конан Уладзімір, *Біблейскія архетыпы і хрысціянскія матывы ў паэзіі Яна Чыквіна*, [y:] *Над святою студняй. Творчая індывідуальнасць Яна Чыквіна*, red. Г. Тварановіч і А. Альштынюк, Беласток 2020, сс. 183–193].
- Kudyba Wojciech, *Sacrum i „duchowość” w polskich badaniach literackich*, „Religious and Sacred Poetry: An International Quarterly of Religion, Culture and Education” 2013, nr 1, s. 59–77.
- Kudyba Wojciech, *Duchowość jako kategoria badań literackich*, [w:] *Literatura, kultura religijna, polskość. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr. hab. Krzysztofowi Dybciakowi w 65. rocznicę urodzin*, red. K. Koehler, W. Kudyba, J. Sikora, Warszawa 2015, s. 411–427.
- Salij Jacek, *Pytania nieobojętne*, Poznań 1986.
- Smaszcz Waldemar, „GDZIE RZYM, GDZIE KRYM, A GDZIE MOJA OJCZYŻNA...” (w kręgu poezji *Jana Czykwina*), [w:] *Над святою студняй. Творчая індывідуальнасць Яна Чыквіна*, red. Г. Тварановіч і А. Альштынюк, Беласток 2020, s. 43–54.
- Stachowiak Lech, *Chrzest Janowy*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1979, t. 3, s. 368–370.
- Zaniewska Teresa, *Poetycki świat Jana Czykwina*, [w:] *Над святою студняй. Творчая індывідуальнасць Яна Чыквіна*, red. Г. Тварановіч, А. Альштынюк, Беласток 2020, s. 29–31.
- Zarębianka Zofia, *W meandrach metodologii*, [w:] *Tropy sacrum w literaturze XX wieku. Od zagadnień motywicznych do perspektyw hermeneutycznych*, red. Z. Zarębianka, Bydgoszcz 2001, s. 9–18.
- Zarębianka Zofia, *Sacrum jako kategoria historycznoliteracka*, [w:] *Czytanie sacrum*, Zofia Zarębianka, Kraków–Rzym 2008, s. 11–17.

Vratislav Karpíšek

Czech Academy of Sciences

e-mail: vratislav.karpisek@slu.cas.cz

ORCID: 0009-0008-1981-4289

**Ностальгия по ушедшему времени в подляшской
литературе – на примере книги Яна Максимюка
*Trava zabytia***

**Nostalgia for a Bygone Era in Podlachian Literature:
On Jan Maksimjuk's *Trava zabytia***

ABSTRACT

This article explores the role of nostalgia as a significant narrative device in the contemporary Podlachian literature, focusing on Jan Maksimjuk's *Trava zabytia* (2023). The study investigates how individual and collective memory, language, and autobiographical reflection intersect in a text written in the Podlachian micro-language. By employing interpretive methods from hermeneutics, narratology, and sociolinguistics, the article demonstrates how sensory imagery, local toponymy, and linguistic specificity serve to reconstruct a disappearing rural world and its cultural identity. Maksimjuk's work is framed as a linguistic and emotional archive that not only preserves disappearing dialectal forms, but also embodies a broader act of cultural continuity in the face of modernization and assimilation pressures. The text is thus understood not as pure reminiscence, but as an intentional strategy to encode identity and linguistic memory within literary space.

Keywords: Podlachian literature, dialect literature, nostalgia, memory, micro-languages

Введение

Настоящая статья посвящена анализу памяти и ностальгии в современном подляшском литературном дискурсе на примере произведения *Trava zabytia* Яна Максимюка. Основной исследовательский вопрос заключается в том, каким образом в данном произведении отражаются механизмы воспоминания и тоски по ушедшей эпохе, а также какие инструменты и языковые средства используются для передачи этих чувств. Исследование основано на комплексном анализе текста, в котором особое внимание уделяется интертекстуальным связям, лингвистическим особенностям и нарративным стратегиям. Основная мотивация заключается в необходимости осмысления того, как современные подляшские писатели, опирающиеся на местные культурные и языковые традиции, переосмысливают понятия памяти и ностальгии¹.

В качестве примера избрано произведение *Trava zabytia* Яна Максимюка, которое рассматривается не только как автобиографическая реконструкция личного опыта, но и как отражение коллективной памяти, где воспоминания о детстве и юности переплетаются с идеализированными образами ушедшей эпохи. В результате возникает ощущение утраченной гармонии прошлого, становящегося коллективным культурным кодом.

С лингвистической точки зрения, подляшский язык (по-подляшски *puḍlaška mova*) представляет собой континуум восточнославянских говоров, расположенных между реками Нарев и Буг, распространённых преимущественно в южной части Подляшского воеводства (Польша). Согласно книге *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny*, данные говоры классифицируются как *белорусско-украинские переходные говоры, говоры с украинскими чертами* или как *украинские говоры*². Наибольшее количество литературных произведений возникает именно

¹ Статья была написана в рамках гранта Грантового агентства Чешской республики (GA ČR) „Nářeční kontakty na západoslovansko-východoslovanském pomezí” (25-17089S)

² *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny*, t. 1, red. S. Glinka, A. Obrębska-Jabłońska, J. Siatkowski, Wrocław 1980, s. 7.

в говоре с украинскими чертами, на базе которого была недавно основана и описана грамматика стандарта подляшского языка *Pisownia i gramatyka języka podlaskiego*³.

С точки зрения социолингвистики, в данной языковой среде предпринимались литературные попытки, способствовавшие появлению ряда поэтических сборников, составлению подляшско-польского словаря и осуществлению переводов с различных языков. Постепенно укрепляются позиции и других творческих направлений: ставятся театральные спектакли, публикуются тексты в местной прессе, выходят радиопередачи, что отражает постепенное расширение культурного пространства и устойчивый интерес к культурно-языковому наследию Подляшья. Следовательно, согласно классификации Александра Дуличенко, ведущего специалиста по славянской лингвистике, подляшский язык можем причислять к так называемым «литературным микроязыкам».

Автор *Trawy zabytia*, Ян Максимюк (род. в 1958 г.) – выдающийся журналист, переводчик и деятель, посвятивший себя, между прочим, продвижению подляшского языка. Он играет важную роль в процессе кодификации и развития подляшского языка, а также является автором онлайн-словаря (к октябрю 2025 г. более чем 34 тыс. словоформ), который доступен на сайте *Svoja.org*, а также первой грамматики подляшского языка, что стало значительным шагом на пути его превращения в полноценный (микро)язык.

Кроме этого, Максимюк активно занимается литературными переводами с белорусского на польский язык, а также с различных европейских языков на белорусский и подляшский. Его переводческая деятельность охватывает как поэзию, так и прозу, что позволяет читателю воспринимать подляшский язык не только как средство бытового общения, но и как полноценное средство художественного выражения. Таким образом, его деятельность, связанная с подляшским языком, вносит значительный вклад в популяризацию этого уникального языкового явления в современном культурном пространстве.

Название книги заимствовано у Валентина Катаева (1897–1986), советского писателя, который прославился как мастер сатирических

³ J. Maksymiuk, *Pisownia i gramatyka języka podlaskiego: Poradnik popularny*, Białystok 2024.

и лирико-философских произведений. Сама *Трава забвения* (1967) написана в жанре своеобразных мемуаров: автор использует свободные ассоциации, вставные эпизоды и воспоминания, чтобы воссоздать атмосферу прошлых десятилетий. Сюжет при этом не линейен: Катаев будто заново переживает детство и юность, пытаясь осознать, как личный опыт переплетается с историческими переменами, причём отражает характерную для позднего Катаева установку на «поток сознания», обнажая индивидуальную и коллективную историческую травмы и предлагая читателю глубоко личный взгляд на природу памяти и воспоминаний, а также на судьбу автора в контексте прошедшей эпохи.

Переходя к самому исследованию, оно основывается на качественном интерпретативном подходе к литературному тексту, сочетающем элементы герменевтики, нарратологии, культурной семиотики, социолингвистики и анализа дискурса. Анализ проводится с опорой на многоуровневое прочтение текста, в котором художественное высказывание рассматривается как сложная структура индивидуальной и коллективной памяти. Особое внимание уделяется символическим образам, метафорам и мотивам, а также композиционной фрагментарности, отражающей природу воспоминаний. Кроме того, в статье исследуется то, как ностальгия, автобиографичность и память структурируют нарративное высказывание. Язык произведения является способом проявления идентичности и памяти. В совокупности это позволяет интерпретировать текст, как поле взаимодействия лингвистических, культурных и личностных смыслов, сконструированных в условиях культурной маргинальности и противостояния забвению.

Память и ностальгия

Этимологически термин «ностальгия» происходит от греческих корней: *nostos* («возвращение домой») и *algos* («боль»). В классическом понимании ностальгия обозначает боль или страдание, возникающее при тоске по дому. Как отмечают исследователи, ностальгия парадоксально объединяет противоположные чувства – «a vivid sense of missing with an equally vivid sense of what is missed», то есть «яркое ощущение

нехватки и столь же яркое представление о том, чего недостаёт»⁴. Более того, ностальгия в традиционном понимании связана с пространственно-временными характеристиками⁵. При этом, объект ностальгии может представлять собой как реальную историческую действительность, так и вымышленный сюжет, основанный лишь на воображении⁶. Следует отметить, что ностальгия неизбежно возвращается, как защитный механизм в эпоху ускоренного ритма жизни и исторических потрясений, хотя она не обязательно свидетельствует о слепом неприятии современных изменений⁷. По мнению Светланы Бойм, ностальгия «может быть не только ретроспективной, но и простирается в будущее»⁸, что подчёркивает тесную связь между временным и пространственным опытами.

Современные дискуссии о ностальгии особенно актуальны в свете таких умственных феноменов, как настроение, память и воображение⁹. Автобиографическая память, в свою очередь, объединяет элементы эпизодической и семантической памяти в целостный нарратив, отражающий различные периоды жизни и интерпретирующий прошлые события¹⁰.

Эти представления противоречат традиционной «архивной» модели памяти, согласно которой воспоминания считаются неизменными записями прошлого¹¹. В действительности, память является динамическим процессом, который «переписывается» при каждом воспроизведении¹²,

⁴ E. Casey, *The World of Nostalgia*, „Man and World” 1987, Vol. 20, s. 361.

⁵ S. Boym, *The Future of Nostalgia*, New York 2001, s. XV; *Media and Nostalgia: Yearning for the Past, Present and Future*, ed. K. Niemeyer, Basingstoke 2014, s. 1.

⁶ S. Stewart, *On Longing: Narratives of the Miniature, the Gigantic, the Souvenir, the Collection*, Durham, North Carolina 1993, s. 23.

⁷ S. Boym, *The Future of Nostalgia*, s. XIV.

⁸ Там же, s. XVI.

⁹ *Nostalgia Now: Cross-Disciplinary Perspectives on the Past in the Present*, ed. M.H. Jacobsen, London 2020;

The Routledge Handbook of Philosophy of Memory, eds. S. Bernecker, K. Michaelian, New York 2017.

¹⁰ *Understanding Autobiographical Memory: Theories and Approaches*, D. Berntsen, eds. D.C. Rubin, Cambridge 2012; Michaelian K., J. Sutton, *Collective Memory*, [in:] *Routledge Handbook of Collective Intentionality*, London–New York 2017.

¹¹ P. Goldie, *The Mess Inside: Narrative, Emotion, and the Mind*, Oxford 2012.

¹² J. Brockmeier, *Beyond the Archive: Memory, Narrative, and the Autobiographical Process*, New York 2015; M.A. Conway, *Memory and the Self*, „Journal of Memory and Language” 2005, Vol. 53, No. 4, s. 594–628.

что непосредственно влияет на феномен ностальгии. Нередко ностальгию понимают, как эмоционально окрашенное воспоминание¹³, хотя некоторые исследователи подчёркивают, что без способности вспоминать, испытывать ностальгию невозможно¹⁴.

Ностальгия, по своей природе, предполагает создание идеализированного утраченного времени, опираясь на аффективно переосмысленные образы, которые могут возникать как из личных воспоминаний, так и из коллективных нарративов¹⁵. В итоге, автобиографическое воспоминание является лишь одним из ключевых «ингредиентов текста ностальгии», в то время как окончательный результат определяется совокупностью желаний, эмоциональных состояний и целенаправленных нарративных реконструкций прошлого.

Trava zabytia

Книга *Trava zabytia*, опубликованная в 2023 году издательством Struha Editions в Белостоке и насчитывающая 124 страницы, представляет собой литературное произведение, в котором автор сочетает личные воспоминания с широким социально-культурным контекстом. Произведение структурировано таким образом, что в нём последовательно раскрываются различные аспекты детских и юношеских воспоминаний, отражающих жизнь на Подляшье. Написанная на подляшском микроязыке книга, служит одновременно и художественным текстом, и документом, фиксирующим уникальную языковую и культурную идентичность региона.

¹³ R. Baccolini, *Finding Utopia in Dystopia: Feminism, Memory, Nostalgia and Hope*, [in:] *Utopia Method Vision: The Use of Social Dreaming*, eds. T. Moylan, R. Baccolini, Bern 2007, s. 159–190; S. T. Ostovich, *Dangerous Memories, Nostalgia and the Historical Sublime*, [in:] *Nostalgia Now: Cross-Disciplinary Perspectives on the Past in the Present*, ed. M. H. Jacobsen, New York 2020, s. 101–115.

¹⁴ K. I. Batcho, *Nostalgia and the Emotional Tone and Content of Song Lyrics*, „American Journal of Psychology” 2007, Vol. 120, No. 3, s. 361–381.

¹⁵ F. Davis, *Yearning for Yesterday: A Sociology of Nostalgia*, New York 1979; S. Boym, *The Future of Nostalgia*, New York 2001.

По своим жанровым признакам *Trava zabytia* принадлежит к жанру автофикшн. Она представляет собой гибридный жанр, сочетающий автобиографические мотивы и художественный вымысел, в котором автор сознательно вступает в «пакт правды»¹⁶ с читателем, но при этом не ограничивает себя строгой документальной точностью. В таких произведениях реальное жизненное переживание переосмысливается творчески, благодаря чему они сохраняют автобиографическую искренность, однако активно используют нарративные приёмы, свойственные роману или эссеистике, чтобы расширить индивидуальный опыт до универсальных, часто философских обобщений. Отличительной чертой этого произведения является применение «потока сознания», как доминирующего приёма повествования.

Основные темы *Travy zabytia* охватывают воспоминания о детстве, семейные отношения и влияние старшего поколения на формирование личности, а также вопросы культурной и языковой самобытности. Автор с особой тщательностью описывает атмосферу ушедшего мира, где естественная связь с природой, традиционные обряды и ритуалы, а также религиозные традиции служат мощными символами прошлого, контрастирующего с современностью. Ностальгия по утраченной деревенской жизни, процесс депопуляции и трансформация сельской общины становятся центральными мотивами произведения, отражающими одновременно личное переживание и коллективную память. Таким образом, *Trava zabytia* не только воссоздаёт образы прошлого, но и выявляет необходимость сохранения уникального культурного наследия Подляшья в условиях стремительных социальных и экономических перемен.

В своей Facebook-публикации, посвящённой книге *Trava zabytia*, автор сосредотачивается на том, что особой ценностью этой является книги ещё и то, что «[...] do tej pory nikt u nas nie pisał o tym szczerze – o podlaskim prawosławno-patriarchalnym świecie, który mówił po-swojemu i przez długie lata nosił na sobie obelżywą etykietkę „kacapski”. Nie wspominając już, że nikt nie pisał o tym świecie w jego własnym

¹⁶ P. Lejeune, *The Autobiographical Pact*, [in:] *On Autobiography*, ed. P.J. Eakin, trans. K.M. Leary, Minneapolis 1989, s. 3–30.

języku...»¹⁷. Следовательно, объектом осмысления является не только содержание самих воспоминаний и опыт прежней деревенской реальности, но и язык произведения, который выступает в роли особого инструмента для передачи аутентичного опыта.

Время и память

В тексте автор неоднократно подчёркивает контраст между настоящим и прошлым, будто бы сопоставляя более яркое детство и сегодняшнюю обыкновенность. Он с ностальгией вспоминает «pravdivy sniêh (28)», «pravdivy moroz (28)» и «pravdivy lôd (28)», подчёркивая, что зима в те годы казалась ему более «настоящей», суровой и захватывающей. Безусловно, такие воспоминания связываются не только с погодными условиями, но и с чувством «новых возможностей» и «новых пространств», пришедших в позднем детстве: «[j]a byv prosto šťastlivy šťastiom čoloviêka, kotory vypravljajetsie v „daleki sviêt” i odcuvaje, što toj sviêt skryvaje pered toboju ne tólko novy krajovidy, ale i novy možlivosti (32)».

Важным стилистическим приёмом в тексте становится использование лексем «ževžyk», «zasraneć», «pudšyvanec», «smorkač» и «humniak», которые автор применяет для обозначения персонажей или ситуаций, напоминающих о юном, менее зрелом состоянии. По сути, данные наименования выполняют двойную функцию: с одной стороны, они подчёркивают неприспособленность или наивность тех, к кому они адресованы, а с другой – ретроспективно вскрывают детское или подростковое мироощущение самого рассказчика, сохранившееся в его памяти. Стилистический выбор этих единиц кажется особенно показательным, ведь автор не только желает передать интонацию «того самого» детско-подросткового восприятия, но и строит своеобразный контраст между энергией молодости и нынешней рефлексивной позицией взрослого человека.

¹⁷ <https://www.facebook.com/jan.maksymiuk/posts/pfbid0UCFrRjRzApV6QRQ22Ki3krqEujrJUMUfKiqpcoWoMN1Qzq8EtvdygubP5eEJbFgl> [доступ: 4.12.2025].

В связи с чувственным восприятием детства, неотъемлемым от некоторых воспоминаний элементом, автор обращается не только к зрительным образам, но и к обонятельным впечатлениям. В частности, это заметно в отрывке, в котором указывается на приятельниц бабушки, «od jakich išov osoblivy i mlejki zapach – čy to od jichnioji odeży, kotora zadovho ležała v sundukovi posypana naftalinom, čy to od jichnich postarêlych tiêľuv, pryhorblanych, obtiahnutych žovtoju jak vòsk i pomorščanoju skòroju (10)». Упоминание характерного запаха и внешнего облика тел позволяет читателю глубже проникнуть в мир авторских воспоминаний. Тем самым, запахи, внешние черты и ассоциации, возникающие при встрече с этими людьми или предметами, становятся важным средством воссоздания атмосферы прошлого, закрепившегося навсегда в личной памяти.

Более того, дальше упоминаются ещё сигареты «z smerdiušcoji machorki (53)», или «husty i dovoli protivny zapach jakojiś kišonki dla [...] telat. Zapach rôdnogo pudlaškoho hnoju z chлива zdavsie mniê tohdy čuť ne perfumuju v porumnani z duchom toho holandškoho silosa (89)» и говорится о самодельном производстве масла, запах которого «tohdy byv ne taki, jak teper. Vôn inačej pach (13)». Не менее выразительны ремарки о вкусах: «I byli veliki hrušy, dúli, velmi smakovity (36)», а также упоминания того, как «nakuplali lizakuv i makuv (60)», как у дороги стояла «budka z lodami (62)», которые в летнюю жару представляли собой возможность охладиться, или «samochod z pivom (63)», которое описано как «tepľovaty i kisľovaty napôj (63)». Возникает ощущение, что множество кулинарных впечатлений – от сезонных фруктов до типичных лакомств на ярмарках или церковных праздниках – у автора связываются как раз с конкретными жизненными этапами или ситуациями, и посредством этого усиливают интенсивность отдельных воспоминаний. Подобно прустовскому мотиву «мадлен», где вкус пирожного пробуждает целый поток ассоциативных воспоминаний, вкусовые и обонятельные образы в тексте становятся импульсом для возвращения к прошлому, создавая мост между настоящим переживанием и памятью о детстве.

Помимо этого, автор активно использует и другие сенсорные образы, особенно связанные со звуковыми впечатлениями. Звуковая палитра включает в себя воспоминание о том, как «sľuchali radiva na korotkich falach, nastavlanoho puvğľuchim hospodarom na povny regulator (53)», где упоминается резкая «tryskotnia z šumom (53)». Хотя тогда, наверно,

это звучание не казалось особо привлекательным, оно оставило глубокое впечатление и в памяти ассоциируется не только с самим звуком или радио, а также людьми, слушавшими его. Нельзя забывать также о том, что в то время домашнее радио было одним из главных каналов информации и развлечения.

По отношению к звуку следует ещё вспомнить об одной важной составляющей или о пласте сенсорной образности – голосах близких людей: «Koli ja ne mohu vspomniti jakohoś pudlaškoho słowa... tohdy starajusie vjaviti sobiê – ‘počuti v pameti’ – jak takoje slovo skazala b abo mohla skazati moja mama... (67)». Родные голоса неизбежно постепенно рассеиваются, тем более, что здесь ещё особенно остро чувствуется связь с уходящим «подляшкосьязычным» миром, и, следовательно, умолкающие голоса не касаются лишь личных воспоминаний, непосредственно связанных с родителями или близкими родственниками, но и языковой среды, где ощущалась определённая принадлежность к «близким, своим людям» в противовес «чужому» польськосьязычному миру.

Примечательно упоминание, что «hołos tata... u takich sytuacjach ćujetsie mniê mnôho rêdiej (67)», а голоса бабушки и дедушки «vže ne mohu ‘počuti’... (67)», что подчёркивает постепенную утрату личных аудиальных воспоминаний. Тем самым в тексте прослеживается глубокая ностальгическая нить, формирующая первоисточник эмоциональной памяти.

В основе повествования лежит целостная система воспоминаний, где различные сенсорные пласты – запахи, звуки, вкусы и, конечно же, голоса близких людей – насыщают текст ностальгическими мотивами и придают ему многослойность. В результате создаётся образ пространства, в котором память не просто воспроизводит линейно зафиксированные факты, а пробуждается сквозь чувственные детали, реконструируя ускользающую атмосферу ранних лет и подчёркивая ту особую ценность, которую имеют язык, семейные корни и связанный с ними культурный контекст.

Место и пространство

Кроме того, воспоминания о родной деревне, или, вернее говоря, хуторе, также занимают в этом повествовании центральное место

и формируют основу авторской личной мифологии. Описывая Ляхи как «идеальное место», автор подчёркивает значимость колорита родной деревни, её традиций и «реалий», которые сегодня уже не столь актуальны в силу повсеместной модернизации. В тексте неоднократно упоминается название родной деревни-хутора – «*jak koliś na rozvitanie kazali lude v Lachach (65)*» и «*u nas u Lachach hovoryli (70)*» – что создаёт осознание принадлежности к ней. Отсюда же возникает и апелляция к мысли Сью Монк Кидд (Sue Monk Kidd, род. в 1948 г.): «*Možeš pujti sobiê v inše miêstie, okej, možeš žyti po druhuj storoniê sviêtu, ale nikoli ne možeš pokinuti domu (80)*», которая отражает убеждённость в том, что сам по себе физический отъезд не аннулирует глубинной привязанности к корням и прошлому.

Автор подчёркивает неотвратимое исчезновение того крестьянского уклада, который он ещё успел застать, утверждая, что «*vmiêje zaprehčy konia v vôz i zaorati pole zvyčajnym płuhom (91)*», указывая, что, возможно, его поколение становится «*ostatnim*», или «*peredostatnim*», обладающим этими навыками. Ностальгия здесь идёт рука об руку с осознанием, насколько быстро старинные бытовые реалии и лексические единицы, как, например, «*nazvy nekotorych častok hospodarškocho voza i kôńskoji upražki (91)*», утрачивают практическую ценность и превращаются в архаизмы. Подобные детали, по словам автора, ныне звучат «*jak słowa jakojiś čižoži abo archajičnoji movy (91)*», что даёт прочувствовать силу культурного сдвига и усиливает ностальгическое восприятие собственной юности.

Более того, автор сожалеет, что естественные когда-то семейные связи, поддерживаемые, как минимум, во время праздников, распались из-за масштабных перемен в быте и массовых отъездов и переселения многих родственников в городскую местность: «*U mojôm ditinstvi, z okaziji raznych praznikuv, baťki dovoli často zabirali mene v hosti do svojakôv... (96)*». Теперь же, как подчёркивается далее в тексте, «*koli mniê chotiêlosie b siête [пригласить к себе или прийти в гости – V.K.] zrobiti, uže nema do koho jiêzditi v hosti... (97)*». Сам автор признаёт, что больше всего ностальгии «*po bezpovorôtno minulũm časi ditinstva (77)*» в нём вызывают семейные фотографии, в особенности одна из них «*najmucniêj zvezuje mojiê vspominki z miêstiom, u ktorum ja vrodivsie i prysposobivsie do žytia v siêtum sviêti (77)*». Подобные фрагменты

демонстрируют ностальгическую печаль по поводу исчезновения традиционной системы взаимоотношений. Таким образом, родная деревня становится своеобразной «утраченной родиной», которую невозможно окончательно покинуть в эмоциональном смысле и в которую невозможно вернуться.

Автор далее описывает интересную традицию, также исчезающую, характерную для деревенского общества, когда семью или отдельное хозяйство идентифицировали не только по официальной фамилии, но и по так называемому «уличному прозвищу» – зачастую восходящему к имени первого владельца дома или земли. «Ja koliś znaw ne tôlko, jak nazywali vsiêch ludi v Lachach po-huličnomu [подчёркивание – V.K.], ale i jakije v jich byli nazviska, kotory pisalisie v oficijalnych dokumentach. Diś nazviska mniê ne velmi dobre pomniatsie, ale huličny prôzviska ostajutsie v pameti (16)». Со временем эта практика утратила прежнюю актуальность: многие семьи переезжают, фамилии меняются и общий социально-культурный контекст претерпевает значительные трансформации, вследствие чего «уличные прозвища» превращаются в реликт прошлого, вызывая у автора ностальгические размышления о судьбах некогда близких соседей.

Именно эта сложная динамика между стремительной модернизацией и глубинной памятью о родном крае придаёт тексту особую тональность, в которой и выступает ключевой мотив: невозможность вернуться к прежнему «идеальному миру» детства при одновременной невозможности окончательно его забыть.

Язык и речь

На протяжении всего произведения автор делает акцент на постепенном исчезновении родной речи, которую он называет с некоторым преувеличением *mertva mova* из-за утраты её привычного места в обществе и повсеместного влияния польского языка: «Až do druhoji połoviny XX stoliëtia, koli pud natiskom pôlskoji movy načalisie rozburalny procesy [...] u struktury pudlaškich hovôrok (73)». При этом упор на необходимость «vernutisje v sviêt našoji peršoji movy i splatiti dovh baťkam i didam (80)» подчёркивает идею долговременной преемственности, где язык

рассматривается не только как средство коммуникации, но и как часть культурной идентичности, передаваемой от родителей и дедов. Многочисленные упоминания «nazv[uv] v movi, ktoruj ne pošťastiło v svôj čas nabyti pisanoji formu (38)» позволяют понять, что многие из этих устных форм, не будучи зафиксированными письменно, со временем оказались обречёнными на забвение.

Заметно и то, насколько для автора ценны «davno zabyty słowa – muzyk[a] mertvoji dla bôľšosti z ludi na Pudlašy movy (48)», поскольку в них заключены реалии прежнего быта, которых уже нет. Он упоминает связь между записью терминов и их возможностью сохраниться: «koli ne zapisati jich na papery [...], słowa propadajut z ohulnoji pameti (70)». Кроме того, предложение «[t]aja naturalna mova mojoji mamy i jeji susiédki [...] i je dla mene idealnym 'standartom' (67)» ясно подтверждает, что автор считает живую речь матери и соседей своего детства неким эталоном, несмотря на то, что «cyvilizacija romaľu miniajetsie, a z joju miniajetsie i mova (70)». Тем самым, в тексте звучит призыв к сохранению и кодификации исчезающих диалектов, а также выражается глубокая ностальгия по тому миру, в котором автор мог беззаботно говорить «ро-svojomu» и ощущать полную принадлежность.

В итоге, основная идея произведения сводится к тому, что язык, являясь значимым носителем культурной памяти, постепенно теряет свои позиции под воздействием глобальных и локальных социолингвистических процессов. Автор неоднократно подчёркивает важность сохранения языка как части родной традиции, связанной с домом, семьёй и окружением детства; без фиксации устных форм на письме многие слова и выражения неминуемо канут в небытие. Это подчёркивает его стремление уберечь своё языковое наследие для будущих поколений и одновременно передать собственный эмоциональный опыт, связывающий язык с чувством принадлежности к «домашнему» миру.

Более того, масштабные культурные сдвиги, а также изменения в системе образования и повседневных формах общения привели к стремительному сокращению числа носителей подляшского микроязыка. Сквозь призму личной истории автор показывает процесс исчезновения целого пласта традиций и речевых практик, в то время как сам диалект постепенно утрачивает своё место в живом языковом обиходе.

Однако, эта утрата и толкнула автора к целенаправленной фиксации подляшского микроязыка и она подразумевает сохранение языко-культурного феномена, который уже не передаётся автоматически благодаря контактам поколений. Запись и кодификация сдвигают подляшскую речь из устной и уязвимой формы в письменный формат, повышая её шансы на выживание в современном мире.

Такой подход можно рассматривать как своеобразный акт культурной преемственности, когда индивидуальные воспоминания переплетаются с намерением передать живое слово следующим поколениям. В данном случае это не просто ностальгическая дань прошлому, а сознательная стратегия «*splātiti dovh bałkam i didam* (80)», которая объединяет личный опыт автора и коллективное желание сохранить аутентичность родной речи для будущего.

ЛИТЕРАТУРА

- Atlas gwar wschodniostowiańskich Białostoczczyzny*, t. 1, red. Glinka Stanisław, Obreńska-Jabłońska Antonina, Siatkowski Janusz, Wrocław 1980.
- Baccolini Raffaella, *Finding Utopia in Dystopia: Feminism, Memory, Nostalgia and Hope* [в:] *Utopia Method Vision: The Use of Social Dreaming*, eds. Moylan Tom, Baccolini Raffaella, Bern 2007, s. 159–190.
- Batcho Krystine Irene, *Nostalgia and the Emotional Tone and Content of Song Lyrics*, „American Journal of Psychology” 2007, Vol. 120, No. 3, s. 361–381.
- The Routledge Handbook of Philosophy of Memory*, eds. Sven Bernecker, Kourken Michaelian, New York 2017.
- Understanding Autobiographical Memory: Theories and Approaches*, eds. Berntsen Dorthe, Rubin David C., Cambridge 2012.
- Boym Svetlana, *The Future of Nostalgia*, New York 2001.
- Brockmeier Jens, *Beyond the Archive: Memory, Narrative, and the Autobiographical Process*, New York 2015.
- Casey Edward, *The World of Nostalgia*, „Man and World” 1987, Vol. 20, s. 361–384.
- Conway Martin A., *Memory and the Self*, „Journal of Memory and Language” 2005, Vol. 53, No. 4, s. 594–628.
- Davis Fred, *Yearning for Yesterday: A Sociology of Nostalgia*, New York 1979.
- Duličenko Aleksandr, *Osnovy slavânskoj filologii*, Opole 2011 [Дуличенко Александр, *Основы славянской филологии*, Ополье 2011].

- Duličenko Aleksandr, *Slavânskie literaturnye mikroâzyki: Voprosy formirovaniâ i razvitiâ*, Tallin 2017 [Дуличенко Александр, *Славянские литературные микроязыки: Вопросы формирования и развития*, Таллин 2017].
- Goldie Peter, *The Mess Inside: Narrative, Emotion, and the Mind*, Oxford 2012.
- Jacobsen Michael Hviid (ed.), *Nostalgia Now: Cross-Disciplinary Perspectives on the Past in the Present*, London 2020.
- Kataev Valentin, *Trava zabven'â*, «Naš sovremennik» 1967, № 3 (mart) [Катаев Валентин, *Трава забвенья*, «Наш современник» 1967, № 3 (март)].
- Lejeune Philippe, *The Autobiographical Pact*, [в:] *On Autobiography*, trans. Katherine M. Leary, Minneapolis 1989, s. 3–30.
- Maksimjuk Jan, *Trava zabytia*, Białystok 2023.
- Maksymiuk Jan, *Pisownia i gramatyka języka podlaskiego: Poradnik popularny*, Białystok 2024.
- Media and Nostalgia: Yearning for the Past, Present and Future*, ed. Katharina Niemeyer, Basingstoke 2014.
- Michaelian Kourken, Sutton John, *Collective Memory*, [в:] *Routledge Handbook of Collective Intentionality*, eds. M. Jankovic, K. Ludwig, London–New York 2017.
- Ostovich Steven T., *Dangerous Memories, Nostalgia and the Historical Sublime*, [в:] *Nostalgia Now: Cross-Disciplinary Perspectives on the Past in the Present*, ed. Michael Hviid Jacobsen, New York 2020, s. 101–115.
- Stewart Susan, *On Longing: Narratives of the Miniature, the Gigantic, the Souvenir, the Collection*, Durham, North Carolina 1993.

Artur Zachar

Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: a.zachar@uwb.edu.pl
ORCID: 0009-0001-7967-0861

Паміж позіркамі і словам: інтэрпрэтацыя гомераўскага сюжэта ў вершы Яна Чыквіна *Адысей і Наўзіка*

Between the Gaze and the Word: An Interpretation of the Homeric Plot in Jan Chykin's Poem *Odysseus and Nausicaa*

ABSTRACT

The article is devoted to the analysis of Jan Czykwin's poem *Адысей і Наўзіка* as an interpretation of the Homeric episode depicting the encounter between Odysseus and Nausicaa. The author conducts a detailed comparative analysis encompassing language, style, scene construction, and character portrayal, with particular attention to intertextual relations. On this basis, it is demonstrated how the Belarusian poet, by adapting the ancient motif and presenting it from a different perspective, endows it with a psychological and lyrical dimension and creates a new poetic vision that opens an additional emotional and semantic perspective. Key words: Czykwin, Homeric reception, Intertextuality, Antiquity in Belarusian literature, Belarusian literature in Poland, Odysseus and Nausicaa.

Keywords: Czykwin, Homeric reception, Intertextuality, Antiquity in Belarusian literature, Belarusian literature in Poland, Odysseus and Nausicaa

Сувязь беларускай літаратуры з антычнай спадчынай мае гістарычна ўстойлівую аснову. Прыняцце хрысціянства па грэчаскім узору не толькі садзейнічала далучэнню беларускіх земляў да агульна сусветнага культурна-гістарычнага працэсу, але і спрыяла пранікненню антычнай

традыцыі¹, якая стала адным з ключавых фактараў фарміравання нацыянальнай мастацкай свядомасці² і яе сувязі з еўрапейскім культурным кантэкстам³.

У другой палове XX стагоддзя гэта традыцыя набывае новае гучанне: беларуская паэзія пачынае актыўна звяртацца да інтэлектуальных і філасофскіх формаў мыслення, што цесна звязана з фарміраваннем так званага «філалагічнага пакалення». Гэта пакаленне абнавіла эстэтычныя прынцыпы літаратуры, зрабіўшы інтэлектуалізацыю і філасафізм адметнымі рысамі мастацкага працэсу таго часу⁴. У гэтых умовах з'явілася новая інтэрпрэтацыя класічнай традыцыі, у тым ліку і антычнай: яна стала разглядацца не проста як культурная спадчына, а як форма філасофскага дыялогу з мінулым, сродак спасціжэння чалавека ў прасторы гісторыі, культуры і слова.

Ян Чыквін – адзін з тых аўтараў, чыя паэзія не проста ўключае матывы і вобразы старажытнага свету, а яшчэ ўвасабляе сам прынцып дыялогу з тэкстамі мінулага. Паэт умела спалучае элементы антычнай філасофіі і хрысціянскага светапогляду, ствараючы ўласную эмацыянальна-інтэлектуальную атмасферу. Даследчыкі адзначаюць, што адметнай рысай яго творчасці з'яўляецца філасофскае асэнсаванне быцця ў міфалагічных катэгорыях⁵ – эстэтычны прынцып, які надае паэзіі Чыквіна метафізічную глыбіню і сімвалічную шматпластовасць. Антычныя матывы ў яго вершах перагукаюцца з тэмамі ператварэння, духоўнага перажывання і пошуку глыбокіх сэнсаў, што застаюцца актуальнымі як у старажытнасці, так і ў сучаснасці, падкрэсліваючы іх універсальнасць у літаратуры⁶.

¹ Г. Шевченко, *Рецепция античной культуры в белорусскую*, «Весці БДУ. Серыя 4: Філалогія. Журналістыка. Педагагіка» 2006, с. 3.

² Д. Лебядзевіч, *Антычныя традыцыі ў беларускай літаратуры XIX – пачатку XX стагоддзя, аўтарэф. дыс. канд. філал. навук*, Брэст 1997, с. 1.

³ Тамсама, с. 18.

⁴ А. Бельскі, *Беларуская літаратура XX стагоддзя: гісторыя і сучаснасць. У дапамогу настаўнікам і студэнтам*, Мінск 2005, с. 37.

⁵ Гл.: М. Ламм, *Рецепция античности в творчестве авторов литературного объединения «Беловежа»*, „Acta Albaruthenica”, т. 21, 2021, с. 128.

⁶ Гл.: І. Швед, *Міфа-фальклорная прастора творчасці Яна Чыквіна (на матэрыяле кнігі паэзіі “Жменя пяску”)*, [у:] *Над святой студняй. Творчая індывідуальнасць Яна Чыквіна*, рэд. Г. Тварановіч, А. Альштынюк, Беласток 2020, с. 325–326.

У гэтым кантэксце адметнае месца займае верш «Адысей і Наўзікая», дзе аўтар звяртаецца да эпізоду з «Адысеі» Гамэра – сустрэчы героя з маладой феакійскай царэўнай. Як слухна адзначае Галіна Тычко, гэты верш належыць да тых твораў, што не паддаюцца кароткай цытацыі ці пераказу⁷. Ён існуе як непадзельная мастацкая цэласнасць, у якой кожны радок выступае істотным элементам унутранай арганізацыі. Таму для разумення яго сэнсавай структуры неабходна звярнуцца да ўсяго верша цалкам:

Ў прыбрэжным трысці змораны спаў Адысей.
 А ў той час на той бераг рабыні прыйшлі і паселі,
 Каб глядзець, як ідзе па пяску нібыта музыка жывая,
 Нібыта хваль марскіх накат, што самі сабою граюць,
 Царэўна іх, багіням роўная, раздзета Наўзікая –
 Перад красою цела юнага краса нат мора адступала.
 Акрамя сну ў Адысея ўсё забрала прагнае мора.
 І рабыні ўскрыкнулі, калі ён з'явіўся ім голы
 І стаяў, аслеплены бляскам яму незнаёмай дзевы.
 Ды вочы дачкі Алкіноя, цара феакійцаў, таксама глядзелі
 На статнага мужчыну. Падумала: «Вось мне такога мужа!
 Мне ж замуж ўжо пара. І вытканы ўжо кужаль,
 І ўся адзежа вымыта – сохне вунь, чыстая якая!»
 Але аб гэтым не сказала нічога Адысею Наўзікая,
 Толькі мовіла: «Госцем будзь бацькоў маіх. Будуць рады
 Адзець і накарміць цябе. Ідзі за мною, мараплавец!»⁸

Кампазіцыя твора нагадвае кароткі кінематаграфічны эпізод, у якім кожная дэталі падпарадкавана стварэнню ўнутранага рытму і драматычнага напружання. Асаблівую ролю ў вершы адыгрывае інтанацыя – суцішаная, роўная, з лёгкай адценнем антычнай узнёсласці. Кампазіцыйна тэкст разгортваецца ад статычнага стану Адысея – спакою і знямогі – да з'яўлення жаночых вобразаў, сярод якіх цэнтральнае месца займае постаць царэўны, увасаблення прыгажосці і маладосці. Кульмінацыйным момантам становіцца з'яўленне героя перад дзяўчатамі, іх рэакцыя і зафіксаваны ў позірках галоўных персанажаў

⁷ Гл.: Г. Тычко, *Беларуская літаратура XIX–XX стагоддзяў: час і асобы: вучэб. дапам.*, Мінск 2010, с. 258.

⁸ Я. Чыквін, *Крэйдавае кола*, Беласток 2002, с. 7.

момант маўклівай сустрэчы. Завяршэннем выступае стрыманая, але выразная рэпліка Наўзікаі, якая аднаўляе гармонію пасля эмацыйнага напружання сцэны.

Пры гэтым уся кампазіцыя верша набывае характар унутранай дынамікі: напружанне ўзнікае не на знешнім, а на псіхалагічным узроўні – у той момант, калі сутыкаюцца дзве прасторы, адна – разбураная, замкнёная (Адысей), а другая – светлая, гарманічная (Наўзікая). Паралельна развіваецца супрацьстаянне светаў – зямнога і сакральнага, жаночага і мужчынскага. Гэтае супрацьпастаўленне фармуе экзістэнцыяльную і сімвалічную дынаміку ўсяго тэксту, надаючы яму сямантычную шматпластовасць.

Варта адзначыць, што тэма дуалізму або пастаяннае сутыкненне супрацьлеглых пачаткаў, з’яўляецца адным з ключавых лейтматываў у творчасці Чыквіна. Як падкрэсліваюць даследчыкі, «феномен двойніцтва» ў яго паэзіі становіцца формай філасофскага спасціжэння быцця, дзе антытэтычныя пачаткі не супрацьстаяць, а ўзаемадапаўняюцца, утвараючы суладнасць праз супярэчнасць⁹.

Паэт не проста адаптуе старажытны сюжэт, але ператварае яго ў псіхалагічна-лірычную сцэну, дзе галоўным становіцца не эпічнае разгортванне падзей, а глыбокае ўнутранае сузіранне. Гэта дасягаецца зменай ракурсу і акцэнтаў, перамяшчэннем увагі з дзеяння на ўнутраны стан, заменай эпічнай рыторыкі на лірычную інтанацыю і новым пераасэнсаваннем класічнага матыву праз іншую культурную прызму – беларускую, бытавую, лірычную, псіхалагічную.

Для нагляднасці параўнаем асноўныя мастацкія адрозненні ў трактоўцы эпизоду сустрэчы Адысея і Наўзікаі ў Гамера і у вершы Яна Чыквіна (табл. 1).

Як відаць з параўнання, перад намі не проста адаптацыя або пераклад, а глыбокая трансфармацыя паэтычнай логікі. Па-першае, змяняецца жанрава-стылёвая прырода тэксту: калі ў Гамера дамінуе эпапея, насычаная дзеяннем і дыялогамі, то ў Чыквіна адкрываецца лірычная сцэна, дзе словы саступаюць месца маўчанню, а дзеянне – думкам.

⁹ Гл.: А. Bradzichina, *Асноўныя вектары мастацкага пошуку Яна Чыквіна ў 2010-х гадах*, „Białorutenistyka Białostocka” 2018, т. 10, с. 115.

Табліца 1. Параўнальнае судзясенне эпизоду «Адысей і Наўзікая» ў Гамера і Чыквіна

	Гамер	Чыквін
Жанр і стыль	эпапея, насычаны аповед	лірычная сцэна, псіхалагізм, метафарыка
Мова	высокі эпічны стыль, рыторыка	гібрыдная – паэтычна-побытавая
Сцэна	шматдзейнае, багаты пейзаж	мінімалістычная, канцэнтраваная
Прастора	дынамічная, эпічны свет падзей	статычная прастора супыну, назірання і маўклівай прысутнасці
Адысей	актыўны, эмацыйны, параўноўваецца з ільвом; гаворыць доўгі маналог	пасіўны, знясілены, паказаны трыма дзеясловамі: <i>спіць</i> , <i>з’яўляецца</i> , <i>стаіць</i> : не прамаўляе ні слова
Наўзікая	спачатку настарожанная, але дзякуючы Афінэ, смялее, паступова становіцца ініцыятыўнай	актыўная, візуальна дамінуе
Рабыні	разбгаюцца, баюцца	прысутнічаюць (<i>прыйшліі паселі</i>), маюць рэакцыю (<i>ускрыкнулі</i>)

Мова таксама перажывае істотнае пераўтварэнне: узнёслая і рытарычная гамераўская тканіна замяняецца гібрыднай паэтыкай – у якой суіснуюць паэтычныя і народна-гутарковыя элементы. У Чыквіна сустракаецца лексіка жывога гучання – напрыклад, скарачаная форма «нат» (ад «нават»)¹⁰, якая надзяляе выказванне дынамічнай інтанацыяй і адначасова ўкараняе антычны сюжэт у беларускі культурна-моўны кантэкст. Асаблівай увагі заслугоўвае слова «*кужаль*»¹¹, якое

¹⁰ Лексема *нат* – размоўная, скарачаная форма слова «нават». *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, т. 3, Мінск 1979, с. 322.

¹¹ Слова *кужаль* мае значэнне: 1) валакно ачэсанага лёну, ніткі з такога валакна; 2) палатно з такіх нітак – *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, т. 2, Мінск 1978,

мае старажытнае славянскае паходжанне (руск. *кужель*, укр. *кужіль*, польск. *kądział*). У дадзеным кантэксце яно хутчэй не функцыянуе як метафара, а прымае прамое, рэалістычнае значэнне, становячыся часткай жаночага хатняга свету, штодзённым элементам быту, непасрэдна звязаным з падрыхтоўкай да шлюбу. Гэта ўводзіць у тэкст пласт славянскай этнакультурнай рэальнасці, арганічна спалучаючы міфапаэтычны падтэкст з аўтэнтычнай народнай традыцыяй.

Калі гаварыць пра сцэнічную дынаміку, кантраст відавочны: у Гамера падзеі адбываюцца дынамічна, перапоўненыя багатым апісаннем і шматлікімі дзеяннямі; у Чыквіна ж пануе статыка, маўклівая прысутнасць, амаль медытатыўны стан.

Асаблівае значэнне ў паэтычнай інтэрпрэтацыі набываюць вобразы герояў. Калі ў Гамера Адысей выступае актыўным, эмацыйным, параўноўваецца з ільвом і прамаўляе доўгі маналог, то у Чыквіна ён знясілены, стрыманы і маўклівы. Згодна з назіраннямі Людмілы Зарэмбы, вобраз галоўнага героя перададзены ўсяго пятнаццацю лексемамі¹², «а каб апісаць яго ўчынкі, спатрэбілася толькі тры дзеясловы, ды і тыя абазначаюць вельмі ж пасіўныя станы: *спаў, з'явіўся, стаў*»¹³. Наўзікая таксама набірае ў вершы іншае мастацкае вымярэнне. У Гамера гераіня раскрываецца паступова, вядзе дыялог, супрацьпастаўляецца служанкам, якія ад страху разбягаюцца. У Чыквіна гэтак супрацьпастаўленне часткова згладжана, аднак сама гераіня паўстае як узвышаная, «багіням роўная», і становіцца не толькі кампазіцыйным, але і маральна-эстэтычным цэнтрам твора. Цалкам слушным выглядае сцвярджэнне Людмілы Зарэмбы, што менавіта Наўзікая «надзяляе рухам таго, хто ў старадаўнім арыгінале сам быў тоесны хуткасці»¹⁴. Феакійская царэўна становіцца імпульсам падзей і ключавой фігурай мастацкай структуры, у якой паэтычны тэкст пераходзіць ад патрыярхальнай эпікі да лірычнай касмалогіі.

с. 750. У дадзеным кантэксце яно ўжываецца ў другім значэнні – як гатовае палатно, «вытканы кужаль».

¹² Л. Зарэмба, *Аб паэтычным светасузіранні Яна Чыквіна "Акрамя жыцця на свеце больш няма нічога"*, [у:] *Над святой студняй...*, с. 177.

¹³ Тамсама, с. 178.

¹⁴ Тамсама.

У развіцці антычнага сюжэту матыў голага цела займае асаблівае месца – у паэзіі Яна Чыквіна ён, у сваю чаргу, атрымлівае новае філасофска-эстэтычнае вымярэнне. У старажытнагрэчаскім эпасе галізна героя паказваецца як крыніца сорамаў і ўнутранай напружанасці, звязанай з часовай стратай чалавечай годнасці і сацыяльнага статусу. Адысей спрабуе схаваць сваё цела, карыстаючыся тым, што дае прырода: «*silną prawicą z najgrubszego krzaku liściastą gałąź uderł, by nią okryć ciało*»¹⁵.

Гамераўскі герой цалкам усведамляе «ненармальнасць» свайго голага аблічча – ён адчувае сорам і ўразлівасць уласнага становішча: «*Otóż tak szedł Odysej ku pannom – nie żeby nie zważał na swą nagość, ale szedł z potrzeby*»¹⁶. Адысей звяртаецца да дачкі цара Алкіноя з просьбай дапамагчы прыкрыцця хоць кавалкам тканіны: «*Wskaż mi drogę do miasta; okryj nagie ciało, choćby płachtą z bielizny! – i to by się zdało*»¹⁷.

У Гамера галізна становіцца часткай выпрабавання, знакам страты сацыяльнага аблічча і чалавечай годнасці. Сам герой адкрыта прызнаецца, што яму сорамна паказвацца аголеным перад служанкамі: «*Lecz się kąpać nie mogę przy was żadnym czołem, moja nagość mnie wstydzi przed płcią pięknością*»¹⁸.

У паэтычнай інтэрпрэтацы Яна Чыквіна ўсё адбываецца іначай: і Адысей, і Наўзікая раздзетыя, але праз гэта з'яднання ў агульнай прасторы прыгажосці і натуральнасці. Тут няма сорамаў ці жаху – толькі гармонія цела і пейзажу. Голае цела не хаваецца, а ўспрымаецца як натуральны стан свету і як крыніца сузірання:

А ў той час на той бераг рабыні прыйшлі і паселі,
Каб глядзець, як ідзе па пяску нібыта музыка жывая,
Нібыта хваль марскіх накат, што самі сабою граюць,
Царэўна іх, багіням роўная, раздзета Наўзікая –
Перад красою цела юнага краса нат мора адступала...¹⁹

¹⁵ Homer, *Odyseja*, przeł. Lucjan Siemieński, Kraków 2017, s. 71. Цытаты з *Адысэі* падаюцца ў польскім перакладзе, паколькі на дадзены момант беларускамоўны пераклад гэтага твора адсутнічае.

¹⁶ Homer, *Odyseja*..., s. 72.

¹⁷ Тамсама, s. 73.

¹⁸ Тамсама, s. 74.

¹⁹ Я. Чыквін, *Крэйдавае кола*..., с. 7.

Гэты эпізод будзеца на супастаўленні дзвюх прыгажосцяў: прыроднай – вечнай, абстрактнай – і чалавечай – юнай, фізічнай. Паэт успрымае іх як дзве «натуральныя» формы свету, аб’яднаныя ў адзінай эстэтычнай раўнавазе і гармоніі.

Нават калі Адысей з’яўляецца аголены, гэта выклікае не сорам і страх, а здзіўленне і захапленне:

І рабы ніў скрыкнулі, калі ён з’явіўся ім голы,
І стаяў, аслеплены бляскам яму незнаёмай дзевай.
Ды вочы дачкі Алкіноя, цара феакійцаў, таксама глядзелі
На статнага мужчыну. Падумала: «Вось мне такога мужа!»²⁰

Такім чынам, галізна ператвараецца ў эстэтычную і духоўную катэгорыю – яна ўпісана ў свет як яго натуральная частка, сведчанне цэльнасці і гармоніі чалавечага і прыроднага быцця.

У чыквінскім творы ўсё адбываецца не праз дыялог, а праз позірк і думку. У Гамера, наадварот, вырашальны момант сустрэчы Адысея і Наўзікаі заснаваны на слове. Герой выратоўваецца рыторыкай – здольнасцю ўздзейнічаць на пачуцці феакійскай царэўны. Яго просьба аб дапамозе ператвараецца ў эмацыйны маналог, у якім ён кажа: дапамажы мне, а табе за гэта вернецца:

A bogi cię najmilszą opatrzą nagrodą: Małżeństwo
Dadzą-ć męża i domek, przenajświętszą zgodą
Pobłogosławia! Skarb to najcenniejszy w świecie,
Gdy małżonka z małżonką zgodna miłość splecie...²¹

Адысей тут не разглядае сябе як патэнцыйнага жаніха, але ён бачыць перад сабой маладую дзяўчыну на выданне і апелюе да шчаслівага шлюбу, тым самым падкупляючы яе. Для юнай царэўны гэта становіцца сімвалічным знакам лёсу. У гэтым моманце яна таксама не ўспрымае Адысея як магчымага жаніха, аднак Гамер уводзіць другую, не менш важную сцэну – купанне і ператварэнне героя. Афіна надае яму маладосць, прыгажосць і веліч, алеі і вопратка робяць сваё, і Наўзікай

²⁰ Тамсама.

²¹ Homer, *Odyseja*..., s. 73.

ўжо глядзіць на яго інакш. Цяпер яе ўспрыманне адкрыта выяўляецца ў словах, звернутых да служанак:

Z początku zdawał mi się człowiek dość codzienny,
A teraz jak bóg który, niebianin promienny.
O, gdyby mi się trafił mąż, co by mu sprostął,
Z młodzi naszej!... Lub gdyby on sam moim został!²²

У Яна Чыквіна абедзве гэтыя апорныя сцэны свядома адсутнічаюць. Паэт не пераказвае і не тлумачыць, а паказвае эпізод з іншага ракурсу, змяшчаючы нешта паміж радкоў, што стварае тэкст адкрыты для розных прачытанняў. Чытач бачыць у гэтай сцэне тое, што сам гатовы ўбачыць. Пры гэтым, Чыквін нічога не дадае ад сябе, чаго не магло б быць у Гамера.

Так, напрыклад, думка Наўзікаі: «Мне ж замуж ўжо пара. І вытканы ўжо кужаль, І ўся адзежа вымыта – сохне вунь, чыстая якая!»²³ – гэта не аўтарская фантазія, а прамая інтэртэкстуальная адсылка да гамераўскага першатэксту. Каб зразумець гэты сэнсавы пласт, важна ўлічваць кантэкст старажытнагрэчаскай эпапеі: перад сустрэчай з Адысеем дачка феакійскага цара бачыць сон, у якім да яе звяртаецца багіня Афінa:

Oj, Nausyko! Toż z ciebie leniuszek nie lada!
Drogie szatki, bielizna precz brudem przypada,
A wesele za pasem! Miejże co pięknego
Dla družbów, co-ć powiodą do pana młodego,
A i dla się – bo zwykle strój czysty u ludzi
Zyszcze imię, w rodzicach ucieszenie budzi.
Dalej zatem do prania! Wyprzedź ranne zorze!
By rańniej poszła praca, każda ci pomoże...²⁴

Менавіта гэты сон падштурхоўвае дзяўчыну адправіцца мыць адзежу і, падсвядома, падрыхтавацца да магчымасці шлюбу. Чыквін не пераказвае гэты сон, але тонка інтэгруе яго ў падтэкст, таму думка Наўзікаі пра мужа ўзнікае як працяг прадгісторыі. Толькі ў адрозненне

²² Тамсама, с. 74.

²³ Я. Чыквін, *Крэйдавае кола...*, с. 7.

²⁴ Homer, *Odyseja...*, s. 69.

ад Гамера, дзе ход падзей накіроўваецца багіняй Афінай, у беларускага паэта старажытнагрэчаская тэафанія выключаная – тут царэўна сама «багіням роўная».

Такім чынам, Ян Чыквін стварае паэтычную візію – уяўленне пратое, што магла думаць і адчуваць Наўзікая. Аўтар прапануе новую інтэрпрэтацыю эпізоду – лірычную, інтымную, жаночую. Гэта самастойнае мастацкае бачанне развівае гамерскі сюжэт у іншым кірунку – праз позірк і маўчанне, праз унутраны рух думкі, дзе сэнс разгортваецца не на паверхні, а ў міжтэкставым полі, па-за словамі.

Адзіная фраза у тэксце, якую прамаўляе Наўзікая – «Госцем будзь бацькоў маіх. Будуць рады адзець і накарміць цябе. Ідзі за мною, мараплавец!»²⁵ – фармальна ўспрымаецца як ветлівае запрашэнне, аднак яе падтэкст адкрывае больш складаную эмацыйную і сэнсавую перспектыву. Верш абрываецца на гэтай фразе, разам з гэтым знікае рыфма, узнікае збой формы – відавочна не выпадковы, а асэнсаваны мастацкі прыём. Зрыў рытму становіцца працягам сэнсу: момант прамовы перарастае ў маўчанне, адкрывае прастору для разважання і ўнутранага рэзанансу.

Наўзікая звяртаецца да Адысея – і адначасова да чытача. Яе словы «Ідзі за мною, мараплавец» гучаць як заклік перайсці ў іншую рэальнасць – туды, дзе завяршэнне становіцца пачаткам. Фінал не замыкае сюжэт, а надае яму працяг, захоўваючы сувязь з гамерскім першатэкстам, які гучыць у падтэксце – як дыялог з антычнасцю, што ян Чыквін вядзе сваім голасам і ў кантэксце сваёй эпохі.

Верш «Адысей і Наўзікая» паказвае, што для паэта антычнасць успрымаецца не як музейная рэліквія, а як жывая прастора ўзаемадзеяння культур і эпох. Праз пераасэнсаванне гамераўскага сюжэту Ян Чыквін прапануе новы ракурс бачання, надаючы міфу лірычную і псіхалагічную глыбіню. Такі падыход адкрывае новыя перспектывы інтэрпрэтацыі яго творчасці і пашырае поле даследавання рэцэпцыі антычнасці ў беларускай літаратуры.

²⁵ Я. Чыквін, *Крэйдавае кола...*, с. 7.

ЛІТАРАТУРА

- Bel'ski Ales', *Belaruskaâ litaratura HH stagoddzâ: gistoryâ i sučasnasc'.* U dapamogu nastaŭnikam i studêntam, Minsk 2005 [Бельскі Алесь, *Беларуская літаратура XX стагоддзя: гісторыя і сучаснасць.* У дапамогу настаўнікам і студэнтам, Мінск 2005].
- Bradzichina Ała, *Asnoŭnyâ vektary mastackaga poŭshki Âna Čykvina ŭ 2010-h gadah*, „Bialorutenistyka Bialostocka” 2018, t. 10 [Bradzichina Ała, *Асноўныя вектары мастацкага пошуку Яна Чыквіна ў 2010-х гадах*, „Bialorutenistyka Bialostocka” 2018, т. 10].
- Čykvin Ân, *Krêjdavae kola*, Belastok 2002 [Чыквін Ян, *Крэйдавае кола*, Беласток 2002].
- Homer, *Odyseja*, przeł. Lucjan Siemieński, wyd. II, Kraków 2017.
- Lamm Maria, *Recepciâ antičnosti v tvorčestve avtorov literaturnogo ob'edineniâ «Beloveža»*, „Acta Albaruthenica”, t. 21, 2021 [Lamm Maria, *Рецепция античности в творчестве авторов литературного объединения «Беловежа»*, „Acta Albaruthenica”, т. 21, 2021].
- Lebâdzevič Dzmitryj, *Antyčnyâ tradyciâ i belaruskaj litaratury XIX – pačatku XX stagoddzâ, aŭtarêf. dys.... kand. filal. navuk*, Brêst 1997 [Лебядзевіч Дзмітрый, *Антычныя традыцыі ў беларускай літаратуры XIX – пачатку XX стагоддзя, аўтарэф. дыс. канд. філал. навук*, Брэст 1997].
- Ševčenko Galina, *Recepciâ antičnoj kul'tury v belorusskui, «Vesci BDU. Seryâ 4: Filalogiâ. Žurnalistyka. Pedagogika»* 2006 [Шевченко Галина, *Рецепция античной культуры в белорусскую, «Весці БДУ. Серыя 4: Філалогія. Журналістыка. Педагогіка»* 2006].
- Šved Îna, *Mifa-fal'klornaâ prastora Tvorčasciâna Čykvina (na materyâle knigi paëzii «Žmenâ pâsku»)*, [u:] *Nad svâtoj studnâj. Tvorčââ indyvidual'nasc' Âna Čykvina*, rêd. G. Tvaranovič, A. Al'stynûk, Belastok 2020 [Швед Іна, *Міфа-фальклорная прастора творчасці Яна Чыквіна (на матэрыяле кнігі паэзіі «Жменя пяску»)*, [у:] *Над святой студняй. Творчая індывідуальнасць Яна Чыквіна*, рэд. Г. Тварановіч, А. Альштынук, Беласток 2020].
- Tłumačal'ny sloŭnik belaruskaj movy*, t. 2, Minsk 1978 [Тлумачальны слоўнік беларускай мовы, т. 2, Мінск 1978].
- Tłumačal'ny sloŭnik belaruskaj movy*, t. 3, Minsk 1979 [Тлумачальны слоўнік беларускай мовы, т. 3, Мінск 1979].
- Tyčko Galina, *Belaruskaâ litaratura XIX–XX stagoddzâŭ: čas i asoby: vučeb. dapam.*, Minsk 2010 [Тычко Галіна, *Беларуская літаратура XIX–XX стагоддзяў: час і асобы: вучэб. дапам.*, Мінск 2010].
- Zarêmha Lûdmila, *Ab paëtyčnym svetacuziranni Âna Čykvina «Akramâ žyccâ na svece bol'sh pâma ničoga»*, [u:] *Nad svâtoj studnâj. Tvorčââ indyvidual'nasc' Âna*

Čykvina, red. G. Tvaranovič, A. Alštynûk, Belastok 2020 [Зарэмба Людміла, *Аб паэтычным светасузіранні Яна Чыквіна «Акрамя жыцця на свеце больш няма нічога»*, [у:] *Над святой студняй. Творчая індывідуальнасць Яна Чыквіна*, рэд. Г. Тварановіч, А. Альштынук, Беласток 2020].

JĘZYKOZNAWSTWO

Michał Mordań

Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: m.mordan@uwb.edu.pl
ORCID: 0000-0002-5709-3469

**Прозвішча *Чыквін*: да паходжання і прэзентацыі
ў метрыкальных кнігах праваслаўнага прыхода
ў Дубічах Царкоўных (1843–1914)**

**The Surname *Czykwin*: Notes on its Origin and Presence
in the Registers of the Orthodox Parish
in Dubicze Cerkiewne (1843–1914)**

ABSTRACT

The study presents proposals to explain the etymology of the surname *Czykwin* and the presence of this anthroponym in baptismal, marriage and death records in the Orthodox parish in Dubicze Cerkiewne in the years 1843–1914. The relevance of the discussed topic results from the lack of an answer to the question about the origin of this surname on the one hand, and on the other hand, it is to commemorate the professor, poet, prose writer and translator Jan Czykwin (1940–2022), born in Dubicze Cerkiewne, in connection with the 85th anniversary of his birth which happens to be in 2025. In the first part of the article, the main emphasis was placed on the etymological and semantic aspect. An attempt was made to derive the genesis of the surname *Czykwin* based on the findings of other researchers and on the basis of the available lexicographic studies. In the second part, a synchronic analysis of factual material excerpted from the parish registers was conducted, including the statistical and descriptive method. The number of bearers of the surname in the examined parish records was determined, selected demographic and sociolinguistic facts were presented, and attention was drawn to the peculiarities of the spelling of the forms of names and patronyms of bearers of the surname *Czykwin*.

Keywords: onomastics, anthroponymy, surnames, Czykwin, Podlasie, Dubicze Cerkiewne, parish registers

1. Уводзіны. Размяшчэнне прозвішча Чыквін на тэрыторыі Польшчы ў канцы XX і ў другой дэкадзе XXI стагоддзя

Згодна з дадзенымі слоўніка Казімежа Рымута¹, апрацаванага на аснове матэрыялаў Урадавага інфармацыйнага цэнтра PESEL, у канцы 1990 года прозвішча Чыквін (*Czykwin*) насіла ў Польшчы 240 асоб, з чаго аж 208 з тэрыторыі былога Беластоцкага ваяводства. Астатнія асобы жылі ў Еленягурскім (8 носьбітаў), Замойскім (7), Катавіцкім (5), Варшаўскім, Кашалінскім (па 4), Быдгашчскім, Гданскім, Альштынскім і Пятркоўскім (па 1) ваяводствах. Апрача таго, у цытаваным лексіконе аднатавана прозвішча ў форме *Czikwin* з аднакратным пасведчаннем (у Беластоцкім ваяводстве)². Ноўшая база дадзеных, якой з'яўляецца *Інтэрнэт-слоўнік прозвішчаў у Польшчы*, створаны калектывам даследчыкаў Інстытута польскай мовы ПАН на аснове рээстра PESEL 2014 года, акрэслівае колькасць носьбітаў прозвішча *Czykwin* на 199 асоб (102 жанчыны і 97 мужчын). Пераважная большасць, або 174 асобы, жыве на абшары Падляшскага ваяводства, найбольш у Гайнаўскім (108 асоб), Беластоцкім (40) і Бельскім (26) паветах. У межах Гайнаўскага павета жыхары з разгляданым прозвішчам прапісаны на тэрыторыі гміны Гайнаўка (50 асоб; гарадская і сялянская гміны разам), Дубічы Царкоўныя (30), Чаромха (15) і Кляшчэлі (13). Калі размова пра Бельскі павет, то ў гэтым выпадку трэба мець на ўвазе гміну Бельск Падляшскі (19; гарадская і сялянская гміны разам) і Орля (7)³.

Улічваючы гэтыя вызначэнні геаграфічна-статыстычнага характару, можна канстатаваць, што прозвішча Чыквін выступае амаль выключна на Падляшшы⁴, галоўным чынам – не прымаючы ў разлік Беластока – на Гайнаўшчыне і Бельшчыне.

¹ K. Rymut, *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, t. 2, Kraków 1992, s. 318.

² Тамсама, с. 293.

³ B. Czopek-Kopciuch, H. Górny, M. Magda-Czekaj, E. Palinciuc-Dudek, K. Skowronek, E. Supranowicz, *Internetowy słownik nazwisk w Polsce*, IJP PAN, Kraków (б.д.), <https://nazwiska.ijp.pan.pl/haslo/show/name/CZYKWIN> [доступ: 28.02.2025].

⁴ Тамсама.

Фат. 1. Геаграфія прозвішча Чыквін на тэрыторыі Польшчы ў другой дэкадзе XXI стагоддзя (на аснове рээстра PESEL 2014 года)

Крыніца: В. Czopek-Korciuch, Н. Górny, М. Magda-Czekaj, Е. Palinciuc-Dudek, К. Skowronek, Е. Supranowicz, *Internetowy słownik nazwisk w Polsce*, IJP PAN, Kraków [анлайн], <https://nazwiska.ijp.pan.pl/haslo/show/name/CZYKWYN> [доступ: 28.02.2025].

2. Да пытання аб паходжанні прозвішча Чыквін

Нягледзячы на шматлікія даследаванні ў галіне гістарычнай і сучаснай антрапаніміі польска-беларускага памежжа, якія вядуцца на працягу многіх гадоў, генезіс разгляданага антрапоніма дагэтуль не вызначаны.

Калектыў мовазнаўцаў з Інстытута польскай мовы ПАН адносіць прозвішча Чыквін да групы няясных, адначасова прапануючы гіпотэзу, згодна з якой гэты онім – чужога паходжання і ён можа быць ператвораным на польскамоўным грунце ням. складаным імем *Sigwin* (са старагерм. *Sig-* ‘перамога’ + *-wini* ‘сябар, прыяцель’)⁵. Можна хіба згадзіцца з аўтарамі *Інтэрнэт-слоўніка...*, што гэта толькі меркаванне з невялікай доляй праўдападобнасці.

Магчыма, прозвішча Чыквін трэба суадносіць з ап. *сука́с/чыка́ць/чыка́ць/чыка́ти*, прычым, улічваючы фанетычныя прыкметы, належыць накіроўвацца больш да ўсходнеславянскіх моў, пар. бел. *чыка́ць* ‘утвараць кароткія, рытмічныя гукі, якія перыядычна паўтараюцца (звычайна пра механізмы)’; ‘разм. хутка, з рэзкім, кароткім гукам

⁵ Тамсама.

рэзаць, сячы і пад.⁶, укр. *чикати* ‘різати ножицями, ножом і т.ін.’; ‘видавати короткі уривчасті звуки «чик», «чик»’⁷, рас. *чикать* ‘разг. производит короткие, ритмически повторяющиеся звуки «чик», «чик-чик»; действовать, производя эти звуки (о механизме, приборе), делать что-л., сопровождаемое такими звуками’⁸; ‘ударить, треснуть, бить палкою’; ‘резать и стричь ножницами вслух’⁹; магчыма таксама рас. *чикать* ‘бить’; ‘плести (рыболовные сети)’ (арханг., кемск., онежск.) < саам. норв. *čiktet, čivtan* ‘чинить сети’ < саам. к.[ольский] *čixte-* ‘латать, чинить’¹⁰.

Даследаванае прозвішча фіксуе Мікалай Бірыла, выводзячы яго з рэканструяванай ім асабовай назвы апелятыўнага (адмянушкавага) паходжання **Чыква*.

Туп.). Рус. у XV—XVI стст., укр. у XVII ст. *Чиж* (Туп.).
СРП *Чижов, Чижевич, Чижик, Чижиков, Чижков*

**ЧЫКАЛА.—Чыка́да*

**ЧЫКВА.—Чыкві́н. СРП Чиквин*

**ЧЫКІДА.—Чыкі́да*

**ЧЫКІЛЬ* ‘храмы, кульгавы’?, параўн. бел. *чыкіляць*,
чыкільгаць ‘кульгаць, храмаць’ (БРС), параўн. рус.
данск. *чикилят* ‘храмы, кульгавы’ (Мірт.). — *Чыкілёў*;
Чыкілёўскі. СРП Чикилёв

Фат. 2. Прозвішча *Чыквін* (разам з прыведзеным гіпатэтычным
этымонам **Чыква*), засфіксаванае ў манаграфіі М.В. Бірылы

Крыніца: М.В. Бірыла, *Беларуская антрапанімія. 2. Прозвішчы, утвораныя
ад апелятыўнай лексікі*, Мінск 1969, с. 455.

На жаль, значэння этымона, г.зн. лексемы фармальна роўнай
першапачатковаму антрапоніму, даследчык не тлумачыць¹¹. На думку

⁶ *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, рэд. К.К. Атраховіч, т. 5/2, Мінск 1984, с. 326.

⁷ *Словник української мови*, рэд. І.К. Білодід, т. 11, Київ 1980, с. 322.

⁸ *Большой толковый словарь русского языка*, рэд. С.А. Кузнецов, Санкт-Петербург 2001, с. 1479.

⁹ Гл. больш у: В.И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. 4, Санкт-Петербург—Москва 1882, с. 604.

¹⁰ М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, т. IV, Москва 1987, с. 361–362.

¹¹ М.В. Бірыла, *Беларуская антрапанімія. 2. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі*, Мінск 1969, с. 455.

Міхала Кандрацюка, слова **czykwa* (**чыква*/**чиква*/**щывка* і г. д.) можа быць дыялектным, мабыць усходнеславянскім, акрэсленнем якойсьці расліны (фрукта, травы)¹², аднак на гэты момант назва з такім значэннем у даступных працах не знойдзена¹³. Не выключна таксама, што гэта фанетычны (дыялектны, мясцовы, распаўсюджаны і вядомы толькі на вузкай тэрыторыі) варыянт лексемы *тыква* ‘гарбуз’¹⁴.

Лексема *чиква* аднатавана ў рускамоўным *Слоўніку крымінальных тэрмінаў* са значэннем *чатыры* (*четыре*)¹⁵. Як здаецца, у гэтым менавіта сэнсе разглядае слова паяўляецца ў аповесці Веніяміна Аляксандравіча Каверына «Конец Хазы»¹⁶, кніжцы Аляксандра Уладзіміравіча Забусава «Калика переходжий»¹⁷ і рамане Сяргея Пятрова «Абсолютное программирование. Рекурсия»¹⁸.

¹² Інфармацыя, атрыманая ад праф. Міхала Кандрацюка ў лютым 2025 года.

¹³ На палях варта згадаць, што на сайце *Віртуальнага музея Айчыннай вайны Рэспублікі Татарстан* пералічваецца назва вёскі *Чиква* (з даданым пыталнікам) у якасці месца нараджэння аднаго з салдатаў (гл. *Виртуальный музей Великой Отечественной войны Республики Татарстан*, <https://tatfrontu.ru/cards?page=1592> [доступ: 26.03.2025]). Тапонім упамінаецца і сярод звестак пра гісторыю Барнаула пад датай 8.06.–25.07.1910 г.: «Родительский комитет при Барнаульском реальном училище устроил образовательную поездку [...] по маршруту: Урал, Волга, Кавказ и Крым. Маршрут путешествия: [...] по ж.д. до Батуми; по ж.д. в Чикву и обратно [...]» (*Хронология Барнаула 1*, сост. В.Д. Соколов, 2024, https://samlib.ru/s/sokolow_w_d/chrono_barnaul.shtml [доступ: 19.04.2025]).

¹⁴ Гл., напр., артыкул *тыква, тиква ў Гістарычным слоўніку беларускай мовы* (рэд. А.М. Булыка, вып. 34, Мінск 2014, с. 91, https://knihi.com/none/Histarycny_slounik_bielaruskaj_movy_zip.html#HSBM_34.pdf [доступ: 18.04.2025]).

¹⁵ *Весь сор в одной избе. Библиотека компромата. Часть 12: Феня. Словарь уголовных терминов*, https://web.archive.org/web/20240408162446/https://www.compromat.ru/page_24482.htm [доступ: 19.04.2025].

¹⁶ «[...] – Поднимай выше. / – На чикву? / Барин покачал головой и с большим вниманием начал рассматривать свои ногти. / – На пинжус? На сколько же, чорт поберу?... Неужто... [...]» (В. Каверин, *Конец Хазы. Повести*, Ленинград 1926, с. 59, https://imwerden.de/pdf/kaverin_konets_khazy_1926_text.pdf [доступ: 19.04.2025]).

¹⁷ «[...] Чуть лучше. «Петух» – два-три. Следующий претендент на победу выбросил «чикву» – два-два. Ход дошел до Мизгиря. Бросок [...]» (А.В. Забусов, *Калика переходжий*, Москва 2020, <https://www.rulit.me/books/kalika-perehozhij-krivich-chast-2-litres-read-637923-21.html> [доступ: 19.04.2025] (с. 21)).

¹⁸ «[...] И он чикву круглых уже тогда отцынтовал из-за ношки, прикин? Во непруза чуваку! [...]» (С. Петров, *Абсолютное программирование. Рекурсия*, 2006, https://samlib.ru/p/petrow_s/ap2.shtml [доступ: 19.04.2025] (раздел 3)).

— А как шевелишь, на сколько дело ворочает?
На скирю стекленьких будет?

— Поднимай выше.

— На чикву?

Барин покачал головой и с большим вниманием начал рассматривать свои ногти.

— На пижву? На сколько же, чорт поберет?..
Неужто...

Барин наклонился к нему через стол:

— На лондру стекленьких!

Фат. 3. Лексема *чиква* (у зн. *чатыры*), ужытая В.А. Каверыным у творы «Конец хазы»

Крыніца: В. Каверин, *Конец Хазы. Повести*, Ленинград 1926, с. 59, https://imwerden.de/pdf/kaverin_konets_khazy_1926_text.pdf [доступ: 19.04.2025].

Фразу з лексемай *чиква* (*на чикву*) пералічвае і Дзмітрый Сяргеевіч Ліхачоў у артыкуле, прысвечаным характарыстыцы мовы зладзеяў (зладзейскага арга)¹⁹. Таксама варта дадаць, што згаданы выраз ужыты ў некалькіх кнігах сучаснага аўтара фэнтэзі Яўгенія Аляксеевіча Грышаева ў якасці ўласнага імя героя²⁰.

Магчыма, генезісу шуканага ап. **чыква* / **чиква* (і адначасова тоеснага з ім оніма) трэба прыкмячаць у псл. **či-kvva*²¹ < **či-* (займеннік)²²

¹⁹ Д.С. Лихачев, *Черты первобытного примитивизма воровской речи*, «Язык и мышление» 1935, № III-IV, с. 85, <https://crecleco.seriot.ch/textes/Lixachev35.html> [доступ: 19.04.2025].

²⁰ Гл., напр., Е.А. Гришаев, *Атон. Королева на час*, 2018, <https://www.litres.ru/book/evgeniy-alekseevich-grishaev/aton-koroleva-na-chas-40937723/chitat-onlayn/?page=13> [доступ: 19.04.2025] (раздзел 27, с. 13); ён жа, *Невеста для друга*, 2017, <https://vse-knigi.org/bookread-593311/page-44> [доступ: 19.04.2025] (с. 44); ён жа, *Два короля*, 2017, <https://readli.net/chitat-online/?b=943287&pg=59> [доступ: 19.04.2025] (с. 59).

²¹ Гэтая інтэрпрэтацыя паходзіць ад к. філал. н. Аляксандра Уладзіміравіча Іваненкі (Олександра Володимировича Іваненко) – супрацоўніка Аддзела гісторыі ўкраінскай мовы і анамастыкі ў Інстытуце ўкраінскай мовы НАНУ.

²² Падрабязней гл. *Этимологический словарь славянских языков*, ред. О.Н. Трубачев, вып. 4, Москва 1977, с. 140, <https://etymolog.ruslang.ru/doc/essja04.pdf> [доступ: 19.04.2025]; *Słownik prasłowiański*, red. F. Sławski, t. 2, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, с. 197, <https://archive.org/details/slownik-praslowianski/slownik-praslowianski-2/page/196/mode/2up> [доступ: 19.04.2025].

+ **kova* (аддзяяслоўны назоўнік; гэта жа ад **kovati*)²³; пар. рас. *кивать*, бел. *ківаць*, укр. *кивати*, польск. *kiwać*, чэш. *koati* < першапачаткова ст.-сл. *кѡвати* ‘варушыць, шавяліць’²⁴.

Цікавую інфармацыю можна знайсці на адной з рускамоўных інтэрнэт-старонак, прысвечаных «значэнням» прозвішчаў:

Фамилия *Чиквин* образована от прозвища *Чиква*, которое восходит к украинскому диалектному слову *чиквати*, что в переводе на русский язык значит *резать ножницами, ножом*. Вероятно, такое прозвище относится к так называемым «профессиональным» именованиям, указывающим на род деятельности человека. Можно предположить, что предок Чиквиных был либо портным, либо мясником, либо парикмахером²⁵.

Старонка гэтая, на жаль, не мае навуковага характару, а адсутнасць якіх-небудзь спасылак на крыніцы загадвае падыходзіць да прэзентаванага зместу з вялікай асцярожнасцю. Згаданай лексемы не ўдалося пацвердзіць у даступных слоўніках і іншых дыялекталагічных лексіконах²⁶, таксама не фіксуюць яе слоўнікі ўкраінскай літаратурнай

²³ Гл. ап. **kyvati* ў *Праславянскім слоўніку* (*Słownik prasłowiański*, red. M. Jakubowicz, t. XI, Warszawa 2023, s. 209–210, <https://slowianie.3bird.pl/download/materialy/slowianie-materialy-slovník-prasłowiański-11.pdf> [доступ: 19.04.2025]) і ў *Этымалагічным слоўніку славянскіх моў* (*Этимологический словарь славянских...*, вып. 13, с. 283–284, <https://etymolog.ruslang.ru/doc/essja13.pdf> [доступ: 19.04.2025]).

²⁴ М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, т. II, Москва 1986, с. 228. Пар. таксама рас. *кивать* ‘кланяться, наклонять и подымать что-либо, наклоняться и подыматься попеременно; подавать знак наклоном головы либо пальцем’, *киваться* ‘качаться, колебаться туда и сюда’ (В.И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. 2, Санкт-Петербург–Москва 1881, с. 106); укр. *кивати* ‘похитувати (здебільшого головою); [чіпати; красти]’, *киє*, *[кива]* ‘той, хто любить кивати’, *[киви]* (мн.) ‘рухи головою’, *кивок*, *[кивун]* ‘той, хто любить кивати’; ст.-сл. *покивати* ‘покивати’, *кѡаахъ* ‘кивали’, ц.-сл. *кыти* ‘кивати’, псл. *kyvati* < (ітэратыўная форма ад *kyti*, **kovati* (*Этимологічний словник української мови*, ред. О.С. Мельничук, т. 2, Київ 1985, с. 428)).

²⁵ *Nominic*. Значение фамилии, <https://nominic.ru/Фамилия/Чиквин> [доступ: 28.02.2025].

²⁶ *Гуцульські говірки*, ред. Я. Закревська, Львів 1997; П.С. Лисенко, *Словник поліських говорів*, Київ 1974; Ю. Піпаш, Б. Галас, *Матеріали до «Словника гуцульських говірок»*, Ужгород 2005; М. Лесюк, *Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району)*, Івано-Франківськ 2008; І. Огієнко, *Словник місцевих слів у літературній мові не вживаних*, Жовква 1934; М. Негрич, *Скарби гуцульського говору: Березови*, Львів 2008; А.А. Москаленко, *Словник діалектизмів українських говірок Одеської області*, Одеса 1958; Г. Аркушин, *Словник західнополіських говірок*,

мови²⁷, у тым ліку этымалагічныя²⁸. Аднак, з другога боку, нельга не заўважыць, што замешчаныя на сайце звесткі суадносяцца са значэннем лексем *чыкаць*, *чикати* ў слоўніках беларускай і ўкраінскай моў.

Можна яшчэ ўспомніць – хоць, хутчэй за ўсё, на палях разважанняў – аб існаванні гідроніма *Чигва* (пар. прозвішчы *Цыгвинцевы*, *Цигвинцевы*, *Чигвинцевы*)²⁹, а таксама аб ап. *чигайдать* ‘дыміць (о лучине), неярко гореть’ (олонецк.) < **чигва* ‘чад, угар’ < карельск. *tšihva* ‘тс.’³⁰.

Валянціна Пятроўна Лемцюгова і Ірына Алегаўна Гапоненка, тлумачачы паходжанне прозвішчаў *Чигарь*, *Чигарев*, *Чыгар*, *Чыгараў* прыводзяць дзеяслоў *чигать*, які – як зазначаюць аўтаркі – паяўляецца ў старапольскіх і старабеларускіх крыніцах, а таксама ва ўкраінскай мове, і азначае ‘находиться в засаде с целью выследить кого-либо (человека, животное, птицу)’³¹. Працытаваная лексема выступае і ў слоўніку Івана Іванавіча Насовіча ў значэнні ‘злобно просматривать, говорить в сердитом тоне’³².

3. Некалькі слоў аб гісторыі *Дубіч Царкоўных і мясцовага прыхода*

У *Геаграфічным слоўніку Каралеўства Польскага і іншых славянскіх краёў* Дубічы Царкоўныя згадваюцца як вёска з 41 хатай і 295 жыхарамі, размешчаная ў гміне Орля, што ў Бельскім павеце Гродзенскай

Луцьк 2000; М.М. Корзонюк, *Матэрыялы да «Словника західноволинських говірок»*, Київ 1987; М.Й. Онишкевич, *Словник бойківських говірок*, Київ 1984.

²⁷ *Словарь української мови*, ред. Б.Д. Грінченко, Київ 1907–1909; *Словник української мови*, ред. І.К. Білодід, Київ 1970–1980.

²⁸ *Етимологічний словник української мови*, ред. О.С. Мельничук, Київ 1982–2012.

²⁹ *Родная Вятка. Краеведческий портал*, <https://rodnaya-vyatka.ru/blog/6552/140569> [доступ: 26.03.2025]. Чигвинцев – «Пришедший с реки Чигвы, что в Пермском крае: чиг на языке коми – чистый, прозрачный и ва – вода» (Далматово. Культурное наследие, <http://dalmatovo.pro/history-of-dalmatovo-names/sh> [доступ: 19.04.2025]).

³⁰ М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, т. IV, Москва 1987, с. 359.

³¹ В.П. Лемтюгова, И.О. Гапоненко, *Корни наших фамилий / Карані нашых прозвішчаў*, Минск 2018, с. 598.

³² Тамсама.

губерні. Знаходзіцца на адлегласці 19 вёрст ад Бельска. *Слоўнік* фіксуе таксама мясцовасці: Дубічы Тафілаўцы (Dubicze Tofilowce)³³, якія ляжаць на адлегласці каля 1,3 км ад Дубіч Царкоўных, і Дубічы Мураваныя (Dubicze Murowane; цяпер частка Тафілаўцаў). У кожнай з гэтых вёсак свае маёмасці меў род Маркоўскіх (Маркавых)³⁴. Дубічы Царкоўныя заснаваны каля 1532 года, а іх першымі пасяленцамі, па легендзе, былі прадстаўнікі племя Крывічоў. У мінулым ва ўжытку была паралельная назва вёскі – *Жарывец* (*Żarywiec*)³⁵. У 1940 годзе ў Дубічах Царкоўных нарадзіўся Ян Чыквін.

Мясцовы праваслаўны прыход (у 1596–1839 гадах уніяцкі) быў заснаваны на пачатку XVI ст., а першая царква была пабудавана ў гонар св. Пятра і Паўла³⁶. Парафія належала да Уладзімірска-Брэсцкай епархіі. Па прычыне эпідэміі чумы ў XVII ст., а затым і іншых драматычных падзей (як, м. інш., Шведскі патоп і Паўночная вайна), дайшло да значнага змяншэння колькасці людзей у навакольных вёсках. На пачатку XVIII ст. згарэў парафіяльны храм. Чарговая царква, ужо на новым месцы, была пабудавана ў гонар Пакрова Прасвятой Багародзіцы. У гэтым часе ў склад прыхода ўваходзілі вёскі: Дубічы, Чахі, Грабавец, Ялянка, Курашава, Сакі, Арэшкава, Рутка (Рудка), Тафілаўцы, Тафілаўцы Другія і Вярсток³⁷. У гэтай апошняй мясцовасці ў 1769 годзе была пабудавана філіяльная царква, а ў 1798 годзе

³³ Сучасная назва ахапляе толькі другі член (гл. *Urzędowe i gwarowe nazwy miejscowości Białostocczyzny*, oprac. M. Kondratiuk, Białystok 2011, с. 91).

³⁴ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. XV/1, Warszawa 1900, с. 444. Згаданых мясцовасцей нельга блытаць з іншымі Дубічамі, таксама размешчанымі ў гэтым жа павеце, на адлегласці ў 20 вёрст ад Бельска (тамсама). Гэтыя апошнія адміністрацыйна належалі да гміны Новае Беразова (Nowoberezowo, да 2003 г. Nowe Berezowo), а сёння да гміны Гайнаўка, і цяпер называюцца Дубічы Асочныя (Dubicze Osoczne; гл. M. Kondratiuk, *Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostocczyzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, с. 54; *Urzędowe i gwarowe nazwy...*, с. 91).

³⁵ *Dubicze Cerkiewne*, <http://www.dubicze-cerkiewne.pl/index.php/gmina/solectwa/160-dubicze-cerkiewne> [доступ: 26.03.2025]. Таксама гл. M. Kondratiuk, *Nazwy miejscowe...*, с. 53–54; *Urzędowe i gwarowe nazwy...*, с. 91.

³⁶ Больш аб гісторыі прыхода гл.: Е. Аўксietijuk, *Dubicze Cerkiewne. Z dziejów prawosławnej parafii*, Dubicze Cerkiewne 2012.

³⁷ Польск.: Dubicze, Czechy (пазней Czechy Orlańskie), Grabowiec, Jelonka, Kuraszewo, Orzeszkowo, Rutka (Rudka), Tofilowce, Drugie Tofilowce, Werstok.

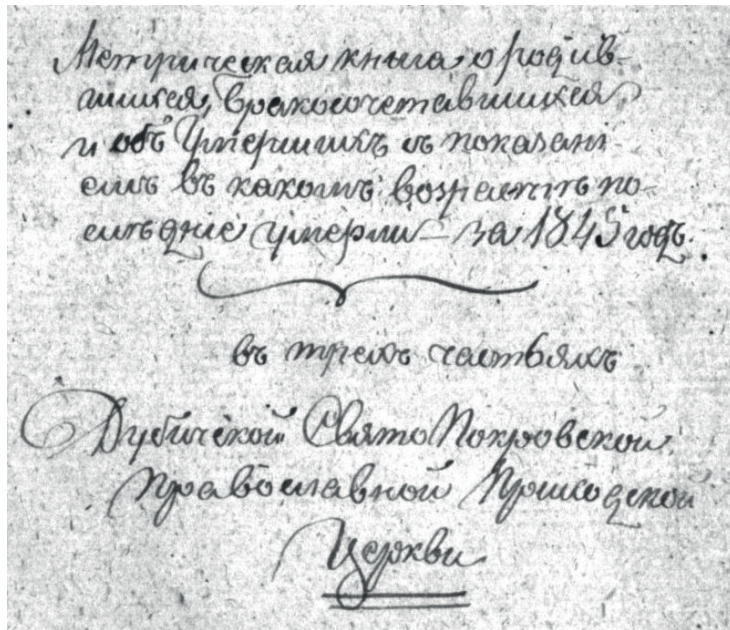
царкоўныя ўлады ўтварылі асобны прыход. Пасля трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай дубіцкую парафію далучылі да ўніяцкай Супраскай епархіі (1797 г.), пасля ж прылучэння Беластоцкай вобласці да Расіі – да Брэсцкай (1809), а потым Літоўскай епархіі (1828). Пасля полацкага сабору і звароту ўніятаў да веры продкаў прыход, які налічваў каля 1200 парафіянаў, застаўся ў структурах Літоўскай (ужо праваслаўнай) епархіі. У палове XIX ст. дэмаграфічная сітуацыя пагоршылася ў сувязі з эпідэміяй халеры, аднак ужо ў 1875 годзе колькасць прыхаджан прыблізілася да 1500 асоб, а ў канцы гэтага стагоддзя перавысіла 2000 душ. Сумесна з ростам колькасці веруючых развівалася сістэма парафіяльных школ: на пачатку XX ст. дзейнічалі 2 царкоўна-прыхадскія школы і 4 школы граматы. Парафію далучылі да Гродзенскай епархіі (1901). У 1915–1919 гадах меў месца перапынак у дзейнасці парафіі выкліканы бежанствам мясцовага насельніцтва. Пасля вяртання аўтахтонаў з масавай эвакуацыі прыход (які з гэтай пары адміністрацыйна прыналежаў да Гродзенска-Навагрудскай епархіі Польскай праваслаўнай царквы і які тэрытарыяльна павялічыўся ў выніку далучэння да яго парафіі ў Старым Корніне) зноў пачаў дзейнічаць. З перыядам Другой сусветнай вайны звязаны чарговыя падзеі ў жыцці лакальнай супольнасці: далучэнне дубіцкага прыхода да Брэсцкага вікарыята (у сувязі з уваходам Беластоцчыны ў структуры СССР), аддзяленне парафіі ў Старым Корніне, пажар вёскі разам з царквой. Пасля завяршэння ваенных дзеянняў мясцовыя жыхары прыступілі да адбудовы храма. Царкву асвятлілі ў 1955 годзе, але аператыўнае заканчэнне асноўных работ дало магчымасць адпраўляць службы ўжо некалькі гадоў раней.

4. Прозвішча Чыквін на старонках дубіцкіх прыхадскіх кніг

Метрыкальныя кнігі з'яўляюцца каштоўнай крыніцай для гістарычных, дэмаграфічных, антрапалагічных, генеалагічных, сацыялагічных, рэгіяналістычных, анамастычных і іншых даследаванняў³⁸. Асабліваю

³⁸ Сярод шматлікіх прац на гэтую тэму гл. м. інш.: J. Związek, *Stan badań nad księgami metrykalnymi w Diecezji Częstochowskiej*, „Prace Naukowe WSP w Częstochowie. Seria: Zeszyty Historyczne” 1993, z. 1, s. 51–68; E. Markowska, *Archiwum parafialne i jego zasób*

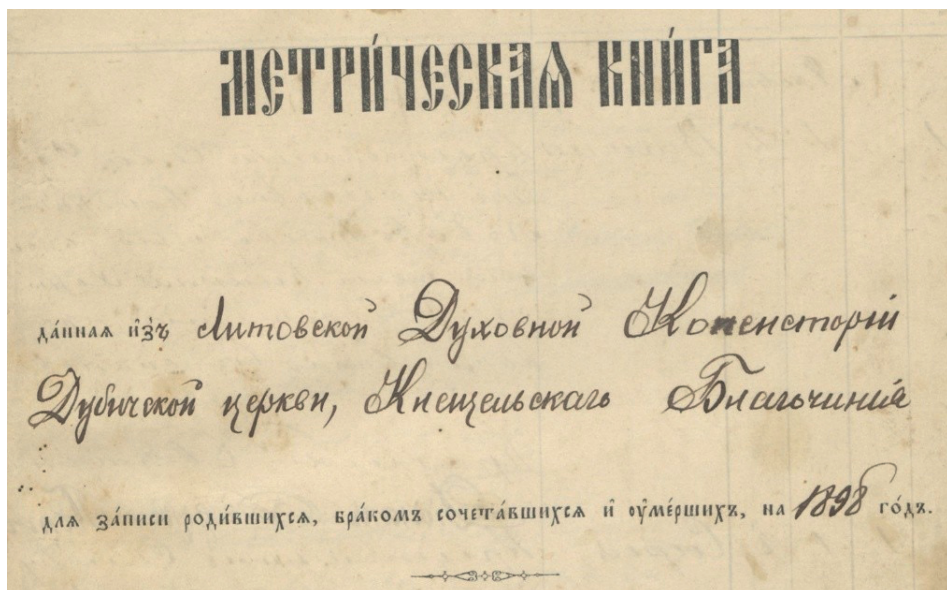
цэннасць маюць парафіяльныя дакументы з малых мясцовасцей, дастаўляючыя шмат цікавай інфармацыі пра жыхароў-аўтахтонаў, пра сувязі ў межах канкрэтнай мікрасупольнасці або пра лёсы членаў пасобных родаў у акрэсленым перыядзе часу³⁹.

Фат. 4. Загалолак тытульнага ліста метрыкальнай кнігі дубіцкай парафіі, 1845 г. (Дзяржаўны архіў у Беластоку, фонд № 4/538/0).

na przykładzie archiwum rzymskokatolickiej parafii pod wezwaniem Świętej Anny w Białej Podlaskiej, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” 2009, nr 7, s. 9–32; K. Benyskiewicz, *Przeobrażenia demograficzne w parafii Nowe Kramsko w latach 1707–1806 w świetle „Ksiąg ochrzczonych i zmarłych”*, „Studia Zachodnie” 2016, nr 18, s. 71–91; H. Duszyński-Karabasz, *Księgi metrykalne parafii prawosławnych na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej z przełomu XIX i XX wieku jako źródło badań socjoonomastycznych*, [w:] Miasto. Przestrzeń różnicowana językowo, kulturowo i społecznie. Cz. 6: Transport miejski w języku i kulturze, red. M. Święcicka, M. Peplińska, Bydgoszcz 2016, s. 437–447; A. Iacovou, *Z wyciągów archiwalnych województwa łódzkiego: o metrykach parafialnych drugiej połowy XIX i początku XX wieku*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica Rossica” 2016, nr 13, s. 9–17; Ł.P. Nowak, *Parafia pw. św. Jana Chrzcziciela w Trzciance i jej księgi metrykalne do 1945 roku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2022, nr 118, s. 243–260.

³⁹ Пап. В. Мафlek, *Кsięgi metrykalne parafii rzymskokatolickiej w Sypniewie k. Więcborka z lat 1730–1874. Stan zachowania i możliwość odtworzenia ruchu naturalnego ludności*, „Koło Historii” 2018, nr 23, s. 259.

Фот. 5. Заголовок титульного ліста метрыкальнай кнігі дубіцкай парафії, 1898 г. (Дзяржаўны архіў у Беластоку, фонд № 4/538/0)

Метрыкі хросту, шлюбу і смерці з праваслаўнага прыхода ў Дубічах Царкоўных за 1843–1864⁴⁰ і 1888–1914 гады⁴¹ даступны ў Дзяржаўным архіве ў Беластоку, кнігі ж, якія ахопліваюць перыяд 1865–1887 гадоў⁴², знаходзяцца ў мясцовай парафіяльнай канцылярыі.

У склад прыхода ўваходзіць, як ужо было сказанае вышэй, некалькі вёсак, але зарэгістраваныя ў дакументах асобы з прозвішчам *Чыквін* паходзяць толькі з Дубіч Царкоўных і Чахоў. Метрыкальныя запісы адзначаюцца высокім узроўнем фармалізацыі і змяшчаюць наогул усю неабходную інфармацыю. Гэтая апошняя даецца часам у розны спосаб і ў рознай паслядоўнасці, адсюль прысутнасць неаднолькавых

⁴⁰ З вылучэннем кніг за 1850–1851 гады, якія загінулі.

⁴¹ Фонд № 4/538/0. Аялайн-версія: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/122769> [даступ: 28.01.2025].

⁴² Даступ да сканаў метрык за 1865–1887 гады аўтар гэтага артыкула атрымаў дзякуючы ласцы спадара Яна Галёнкi (pana Jana Golonko) з Беластока. У парафіяльным архіве адсутнічае кніга за 1873 год.

сінтаксічных канструкцый (гл. ніжэй паясненні пад табліцамі). Трэба звярнуць увагу на элементы запісаў пры асобах з прозвішчам *Чыквін*, якія паяўляюцца ва ўсіх трох частках прыхадской кнігі: 1) для Дубіч (Царкоўных) заўсёды стасуецца акрэсленне *село*⁴³, у выпадку ж вёскі Чахі – *деревня*⁴⁴; 2) другі член назвы – *Царкоўныя* – запісаны толькі ў некаторых актах (напр. у метрыках хросту 20 разоў з 74), у астатніх сітуацыях ужывалася назва без прыметніка; 3) назва вёскі *Чахі* запісваецца ў выглядзе *Чохі*, а ад 1897 года яна выступае альтэрнатыўна з назвай *Чехі*⁴⁵; 4) почырк не дазваляе ў шматлікіх месцах адрозніць знакі *ѳ* і *ѵ* у запісе роднага склону назвы мясцовасці: *изъ села Дубичѳ* / *изъ села Дубичѵ*; згодна з дарэвалюцыйнымі правіламі правапісу пасля зычнай запісваўся ёр (*ѳ*), аднак пасля *ч* пад уплывам мяккага характару гэтага зычнага ў расейскай мове, у метрыкальных кнігах на Падляшшы час ад часу можна сустрэць *ѵ*; 5) мае месца непаслядоўнасць у стасаванні скарачэнняў (напр. *деревня* – *дер.* – *д.*), а таксама вялікай і малой літары (м. інш. *Православнаго* – *православнаго*, *Села* – *села*, *Деревни* – *деревни*, *Отъ кашия* – *Съ Кашия* – *сѳ кашия*, у тым ліку ўласных назваў: *Церковныхѳ* – *церковныхѵ*).

4.1. Метрыкі хросту

Табліца 1. Спіс асоб з прозвішчам *Чыквін*, ахрышчаных у прыходзе ў Дубічах Царкоўных у 1843–1914 гадах⁴⁶ (разам з асабістымі дадзенымі іх бацькоў)

⁴³ У адной метрыцы хрышчэння (1904 г.) акрэсленне адсутнічае. У стасунку да Дубіч Мураваных і Дубіч Тафілаўцаў ужывалася лексема *деревня*.

⁴⁴ Скарачэнне *с.* (*село*) паяўляецца ў адной метрыцы хросту (1866 г.).

⁴⁵ У мясцовых усходнеславянскіх гаворках дагэтуль ужываецца назва *Ўох’і* (прым. *čochivs’k’ij*), у адрозненне ад іншай вёскі Чахі (што ў Бельскім павеце; польск. *Czechy Zabłotne*), у стасунку да якой ужываецца назва *Ўех’і* (прым. *čechovs’k’ij*; *Urzędowe i gwarowe nazwy...*, с. 81; M. Kondratiuk, *Nazwy miejscowe...*, с. 46) або *Ўах’і*. Як піша Міхал Кандраціук, „Potrzeba użycia członu wyróżn.: *Orlańskie* zasza wówczas, gdy pierwotną nazwę *Czochy* zmieniono kancelaryjnie na *Czechy* i powstały dwie wsie niedaleko od siebie położone o jednakowym brzmieniu. Nazwa gw.[arowa] tej wsi [*Czechy Orlańskie*] nie uległa zmianie” (тамсама).

⁴⁶ За выключэннем дадзеных за 1850–1851 і 1873 гг.

Год	№ мет.	Дата нар. / хрышч.	Імя дзіцяці	Бацькі
1843	16	12.07.	Степанъ	[1] Исидора [Изидора] Степанова и Ксени Наумовой [Наумовны] Чиквиновъ [4] / [1] Исидоръ Стефановъ Чиквинъ и [3] Ксения Наумовна [4]*
1846	13	24.09.	Иванъ	
1849	17	30.06.	Марѳа	
1854	24	13.09./14.09.	Софія	
1844	27	5.11.	Викторія	[2] Матѳея Лукъева [Лукина] и Софіи Іоанновны [Івановны] Чиквиновъ [4]
1848	2	29.04.	Яковъ	
1852	10	7.05.	Ирина	
1853	29	23.11.	Марія	
1846	9	24.07.	Христина	[1] Григорія Лукъева и Евдокіи Корниловны [Корниловой] Чиквиновъ [4] / [1] Григорій Лукъевъ [Лукинъ] Чиквинъ и [3] Евдокія Корніиловна [4]
1848	13	16.09.	Гликерія	
1853	7	17.04.	Марія	
1857	2	6.01.	Іоанна	
1859	33	16.10./17.10.	Андрей	
1862	5	13.02.	Мартіанъ	
1864	21	23.05.	Леонтій	
1858	18	12.07./13.07.	Марина	[1] Исидоръ Стефановъ Чиквинъ и [3] Меланія Яковлевна [4]
1860	25	3.08./4.08.	Евдокія	
1863	15	14.06.	Тихонъ	
1866	31	18.12.	Севестіанъ	
1869	25	26.08./27.08.	Наталія	
1871	29	28.11./29.11.	Варвара	
1875	32	10.10.	Филипъ	
1878	23	19.09.	Кодратій	[2] Андріанъ Симеоновъ Чиквинъ и [3] Марія Емиліановна [4]
1862	16	5.04./6.04.	Соломія	
1864	10	27.03./28.03.	Стефанъ	
1866	34	10.09.	Θеодора	[2] Николай Матѳеевъ Чиквинъ и [3] Марія Димитріевна [Дмитріевна]** [4]
1870	45	14.12.	Филимонъ	
1872	3	23.01.	Климентій	
1876	27	1.09./2.09.	Симеонъ	
1879	54	6.12./7.12.	Анна	

Год	№ мет.	Дата нар. / хрышч.	Імя дзіцяці	Бацькі
1869	32	19.10.	Артемій	[1] Максимъ Григоріевъ Чиквинъ и [3] Анна Александровна [4]
1870	36	4.12.	Варвара	
1872	48	10.12.	Даніилъ	
1875	19	22.05.	Михаилъ	
1877	19	15.07./16.07.	Марина	
1880	17	29.06./30.06.	Петръ	
1883	19	30.07./31.07.	Фавстъ	
1884	29	1.09./2.09.	Параскевія	
1888	7	12.03.	Θеодоръ	[2] Яковъ Матѳеевъ Чиквинъ и [3] Евфрусинія Назаровна*** [4]
1872	35	3.10./4.10.	Харитина	
1875	32	15.11./16.11.	Екатерина	
1880	8	7.03.	Кононъ	
1882	2	17.01./18.01.	Евфимій	
1884	40	1.11.	Даміанъ	
1886	41	9.12./10.12.	Даніилъ	
1889	22	11.06./12.06.	Марія	
1895	37	6.10./7.10.	Параскева	[2] Яковъ [Іаковъ] Матѳеевъ [Матѳеевъ] Чиквинъ и [3] Анастасія Игнатіевна [Игнатъевна] [4]
1898	25	15.07.	Кирилъ	
1900	36	4.11.	Анна	
1879	21	14.08.	Діомидъ	
1882	25	30.04.	Пелагія	
1883	27	12.10.	Сергій	
1885	16	14.03.	Стефанъ	
1888	1	16.01.	Татіана	
1890	35	5.12./6.12.	Варвара	[5] Стефанъ Исидоровъ Чиквинъ и [3] Екатерина Θеодоровна [4]
1894	8	3.03./4.03.	Герасимъ	
1895	13	20.03./22.03.	Дарія	

Год	№ мет.	Дата нар. / хрышч.	Імя дзіцяці	Бацькі
1885	3	16.01.	Доминика	[1] Тихонъ [Тихоній] Симеоновъ Чиквинъ и [3] Евфросинія [Евфросинія, Евфросинія, Евфрусинія] Львовна [Львова] [4]
1887	4	30.01.	Ипполитъ	
1889	26	25.05.	Їоаннъ	
1896	5	21.02./22.02.	Евфросинія	
1893	31	13.08./14.08.	Миронъ	[1] Тихонъ Исидоровъ Чиквинъ**** и [3] Евфросинія Львовна [4]
1887	28	1.08.	Фавстъ	[6] Александръ Матѳеевъ Чиквинъ и [3] Параскева Романовна [4]
1896	20	19.04./20.04.	Никифоръ	
1890	6	3.03.	Евѣдокія	[1] Стефанъ Андріановъ [Андріановъ, Адрыяновъ, Адрыановъ] Чиквинъ и [3] Наталія Венедиктова [Венедиктовна] [4]
1891	37	23.12.	Анастасія	
1893	37	26.10./27.10.	Параскева	
1895	46	29.10.	Даміанъ	
1898	19	25.05./26.05.	Θеодосія	
1901	23	23.03./24.03.	Артемій	
1904	5	8.02./9.02.	Савва	
1907	9	20.02./24.02.	Їоаннъ	
1910	35	3.09./5.09.	Надежда	
1914	17	9.05./11.05	Ольга	
1892	8	29.01./30.01.	Анна	[2] Климентъ Николаевъ Чиквинъ и [3] Марина Ивановна [Иванова] [4]
1893	45	25.12./26.12.	Анисія	
1895	50	10.11./11.11.	Димитрій	
1899	21	18.07./24.07.	Макрина	
1901	48	1.10./5.10.	Романъ	[1] Даніиль Максимовъ Чиквинъ и [3] Зиновія Петрова [Петровна] [4]
1894	6	20.01./21.01.	Левъ	
1898	28	16.08.	Їуліанія	
1901	22	17.05./18.05.	Христина	
1904	20	22.06.	Агрипина	
1905	35	25.11.	Θеодосій	
1908	1	11.01./12.01.	Даніиль	
1910	5	28.01./29.01.	Марія	
1912	3	29.01.	Вѣра	

Год	№ мет.	Дата нар. / хрышч.	Імя дзіцяці	Бацькі
1903	3	15.01./16.01.	Петръ	
1905	6	30.01./6.02.	Іоаннъ	
1907	20	10.07./15.07.	Антоній	[2] Симеонъ [Сѣмеонъ, Семень, Симонъ] Николаевъ Чиквинъ и [3] Лукія Филиппова [4]
1909	34	20.10./22.10.	Артемій	
1911	48	4.12./7.12.	Анна	
1914	31	17.11/19.11	Григорій	
1903	11	24.02./26.02.	Іоаннъ	
1904	26	7.08./8.08.	Матѳеѳ	
1906	30	19.09./24.09.	Сергій	[1] Михайлъ Максимовъ Чиквинъ и [3] Анастасія Ілііна [Ільіна] [4]
1908	30	25.08./29.08.	Наталія	
1911	5	17.01/18.01.	Татіана	
1913	35	28.11./30.11.	Андрей	
1907	8	23.02.	Андрей	
1908	31	15.09./19.09.	Іоаннъ	[1] Стефанъ Стефановъ Чиквинъ и [3] Варвара Никитина [4]
1911	25	8.08.	Евдокія	
1914	31	1.12./2.12	Іуліанія	
1907	48	6.12./9.12.	Николай	
1909	30	5.09./8.09.	Михайлъ	[1] Петръ Максимовъ Чиквинъ и [3] Наталія Семенова [Симеонова] [4]
1911	27	19.08.	Андрей	
1912	21	4.08./6.08.	Антоній	
1914	36	20.12./21.12.	Ігнатій	
1891	47	10.12./11.12.	Іоаннъ *****	[7] Екатерина Яковлевна Чиквинъ [4]

[1] – Сынъ крестьянъ [изъ] с[ела] Дубичъ Церковныхъ / Дочь крестьянъ [изъ] с[ела] Дубичъ Церковныхъ / [Казенные] крестьяне [изъ] с[ела] Дубичъ [Церковныхъ] / Крестьянинъ с[ела] Дубичъ [Церковныхъ]; [2] – Сынъ крестьянъ [изъ] д[ер]/[евни] Чоховъ / Дочь крестьянъ [изъ] д[ер]/[евни] Чоховъ / [Казенные] крестьяне [изъ] д[ер]/[евни] Чоховъ / Крестьянинъ д[ер]/[евни] Чоховъ (да 1853 года інфармацыя ў рубрыцы пра бацькоў пачынаецца словамі: Сынъ крестьянъ / Дочь крестьянъ, у наступных гадах запіс пачынаецца інфармацыяй аб сацыяльным становішчы бацькоў і даецца ў множным ліку (з выключэннем сітуацыі, дзе бацька мае ваенную ступень): [Казенные] крестьяне, ад 1882 года гэтая інфармацыя даецца ў адзіночным ліку: Крестьянинъ с[ела] / Крестьянинъ д[ер]/[евни]); [3] – і законная жэна яго (да 1896 г. і аднакратна ў 1905 і 1908 гг.) / и его законная жэна (у 1898–1905 гадах) / и законная его жэна (у 1905–1914 гадах); [4] – законно вѣнчанныхъ православнаго исповѣданія / оба [лица] православнаго вѣроисповѣданія / оба [лица] православныя; [5] – Безсрочно отпуской Унтеръ-офицеръ изъ Села Дубичъ / Уволенный въ запасъ арміи изъ Села Дубичъ / Отставной Унтеръ-офицеръ изъ Села Дубичъ / Отставный Унтеръ-

-офицеръ изъ Села Дубичъ / Отставной Старшій Унтеръ-офицеръ изъ Села Дубичъ / Отставный Старший Унтеръ-офицеръ изъ села Дубичъ / Старшій Унтеръ-офицеръ отставный изъ Села Дубичъ; [6] – Отставный рядовой [изъ] деревни Чоховъ; [7] – Крестьянка деревни Чоховъ.

* У квадратных дужках приводзяцца альтэрнатыўныя формы запісу асабістых дадзеных тых самых асоб у розных гадах. Квадратныя дужкі з лічбай змяшчаюць інфармацыю, якая паўтараецца ў шматлікіх метрыках (расшыфроўка скарачэнняў знаходзіцца пад табліцамі).

** Аднакратна *Марія Лукичъ* (*Лукичъ?*), што, напэўна, з'яўляецца памылкай.

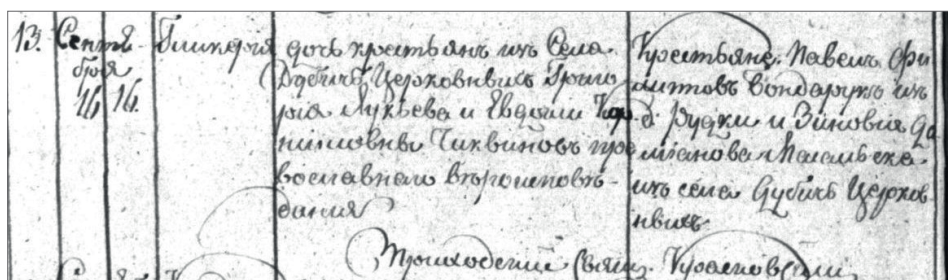
*** Першай жонкай *Якова Матвеева Чыквина* была *Евфрусинія Назаровна*, другой жа – *Анастасія Ігнатіевна*. Асабістыя дадзеныя: *Анастасія Матвеевна* (1880 г.) і *Анастасія Антоновна* (1900 г.), якія выступаюць аднакратна, датычаць праўдападобна адной і той жа жанчыны (*Анастасію Ігнатіевну*), хоць пытанне гэтае цяжка вырашыць адназначна.

**** *Тихонъ Исидоровъ Чыквинъ* і *Тихонъ Симеоновъ Чыквинъ* гэта праўдападобна адна і тая ж асоба.

***** У дужках прыпіска: *Незаконнорожденъ*.

Крыніца: уласная распрацоўка на аснове запісаў у метрыкальных кнігах.

Сабраныя метрыкальныя запісы сведчаць аб хрышчэнні 109 дзяцей (60 хлопцаў і 49 дзяўчат) з прозвішчам *Чыквін*⁴⁷. Усе пералічаныя сем'і – гэта жыхары толькі дзвюх мясцовасцей, прыналежацых да мясцовага прыхода: *Дубіч Царкоўных* (74 асобы) і *Чахоў* (35 асоб).

Фат. 6. Метрыка хросту Глікерыі Чыквін, 1848 г. (Дзяржаўны архіў у Беластоку, фонд № 4/538/0)

⁴⁷ Прозвішча падавалася ў рубрыцы, якая датычыла бацькоў і найчасцей яно паяўлялася ў асабістых дадзеных бацькі дзіцяці (або маці, але толькі ў выпадку, калі метрыка змяшчае выключна звесткі пра яе). Толькі ў 10 актах (усе за 1843–1853 гады) прозвішча паяўляецца ў плуральнай форме пасля імён і імён па бацьку абоіх бацькоў.

Што зразумелае, завужэнне даследаванняў да носьбітаў аднаго прозвішча – з аднаго боку, з другога ж – прыняцце пад увагу вельмі шырокага часовага перыяду, які ахоплівае больш за 70 гадоў, не дазваляе ніякім чынам акрэсліць папулярнасць і тым больш мясцовую моду ў галіне хрысцільных імён. Аднак, гэта не з’яўляецца перашкодай да канстатацыі паўтаральнасці імён у сабраным матэрыяле. У наборы мужчынскіх онімаў, са статыстычнага пункту гледжання, найчасцей у сем’ях Чыквіных паяўляецца імя *Іоанн*з/*Іван*з (7 разоў). Апрача таго, больш чым адзін раз выступілі імёны *Андрей* (4), *Артемій*, *Данііл*з, *Стефан*з/*Степан*з (па 3), *Антоній*, *Даміян*з, *Міхаіл*з, *Петр*з, *Сергей*, *Фавст*з (па 2). Сярод жаночых імён паўтараюцца: *Анна*, *Марія* (па 4), *Варвара*, *Евдокія*, *Параскева*/*Параскева*/*Параскевія* (па 3), *Іуліанія*, *Марина*, *Наталія*, *Татяна*, *Хрыстіна* (па 2).

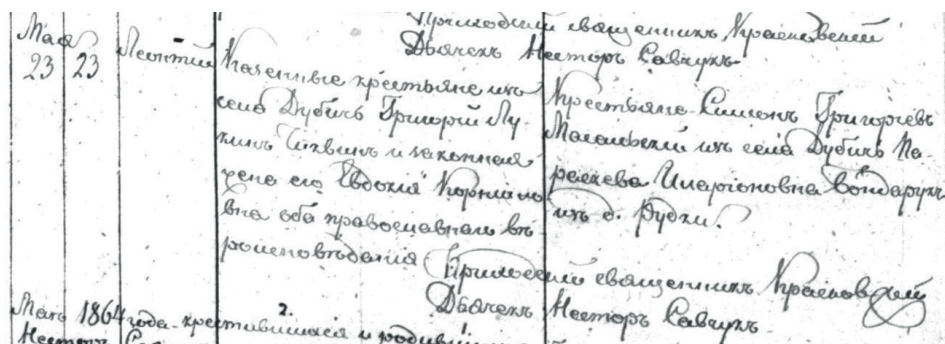
Аналіз метрык прыводзіць да высновы, што сямейныя традыцыі ў родзе (родах) Чыквіных мелі невялікі ўплыў на выбар імя. Толькі два хлопцы атрымалі імя па сваім бацьку (*Стефан*з – *Отставной Старший Унтер-офицеръ изъ Села Дубичъ Стефанъ Исидоровъ Чиквинъ*, 1885; *Данііл*з – *Крестьянинъ села Дубичъ Даніілъ Максимовъ Чиквинъ*, 1908) і адзін па дзядулі (*Степан*з – [...] *крестьянъ изъ села Дубичъ Церковныхъ Изидора Степанова* [...] *Чиквиновъ*, 1843). Імя па сваёй маці атрымала адна дзяўчынка (*Евѳросинія* – [...] *Чиквинъ и* [...] *Евѳросинія Львовна*, 1896). Таксама ў папярэдніх пакаленнях даследаваная залежнасць робіцца нагляднай толькі ў адной сям’і Чыквіных, пар. дадзеныя бацькі дзіцяці: *Крестьянинъ села Дубичъ Стефанъ Стефановъ Чиквинъ*.

Не сцвярджаецца таксама частая узаемазалежнасць паміж імем дзіцяці і імем хроснага бацькі або хроснай маці. Карэляцыя гэтага тыпу існуе ў 3 актах хросту, пар.: *Софія* – [...] *Софія Димитріева Масальска изъ д. Чоховъ*, 1854; *Параскевія* – [...] *Параскева Петровна Корхъ изъ урочиска Жолобокъ*, 1884; *Параскева* – [...] *Параскева Романовна Чиквинъ деревни Чоховъ*, 1895.

Выразна больш сітуацый датычыць узаемазалежнасці паміж да-
тай нараджэння або хрышчэння дзіцяці і днём успамінаў заступніка⁴⁸.

⁴⁸ У пяці метрыках (за 1913–1914 гады) побач з імем дзіцяці даецца інфармацыя, у гонар якога святога прысвоена імя, напр. нар. 20.12.1914 г.: *Игнатій Въ честь свмч. Игнатія Богоносца, праздн. св. церквию 20 декабря*.

Такія здарэнні маюць месца адносна часта, пар. напр. у храналагічна найранейшых метрыках: нар. 12.07.1843 *Степанъ* (сын *Издора Степанова и Ксени Наумовой Чиквиновъ*) – памяць прэп. Сцяпана Саваіта 13.07.; нар. 24.09.1846 *Иванъ* (бацькі: як вышэй) – памяць Яна Багаслова 26.09.; нар. 24.07.1846 *Христина* (дачка *Григорія Лукьева и Евдокіи Корниловой Чиквиновъ*) – памяць мч. Хрысціны 24.07.; нар. 29.04.1848 *Яковъ* (сын *Матвея Лукьева и Софіи Чиквиновъ*) – памяць ап. Якава 30.04.; нар. 7.05.1852 *Ирина* (дачка *Матвея Лукьева и Софіи Иоанновны Чиквиновъ*) – памяць мч. Ірыны 5.05.; нар. 16.10.1859 (ахрышчаны дзень пазней) *Андрей* (бацькі: *Григорій Лукьевъ Чиквинъ и Евдокія Корніиловна*) – памяць мч. Андрэя Крыцкага 17.10.; нар. 14.06.1863 *Тихонъ* (бацькі: *Симеонъ Исидоровъ Чиквинъ и Анна Климентіевна*) – памяць св. Ціхана Амафунцкага 16.06.; нар. 27.03.1864 (ахрышчаны дзень пазней) *Стефанъ* (бацькі: *Андріанъ Симеоновъ Чиквинъ и Марія Емиліановна*) – памяць прп. Сцяпана Цудатворца 28.03.; нар. 23.05.1864 *Леонтій* (бацькі: *Григорій Лукинъ Чиквинъ и Евдокія Корніиловна*) – памяць св. Лявонція Растоўскага 23.05.; нар. 18.12.1866 *Севестіанъ* (бацькі: *Симеонъ Исидоровъ Чиквинъ и Анна Климентіевна*) – памяць мч. Севасціяна 18.12. і г.д.⁴⁹ Узаемасувязі гэтага тыпу сустракаюцца таксама ў наступных дзесяцігоддзях.

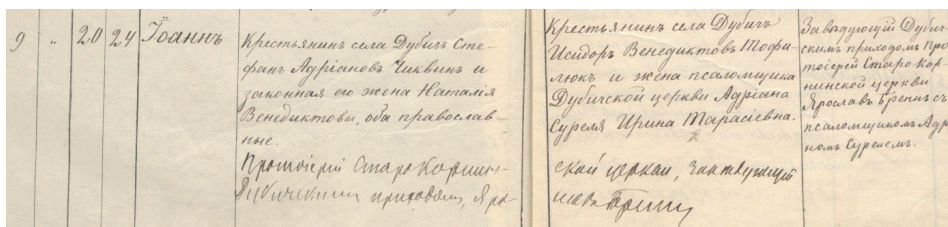

Фат. 7. Метрыка хросту Лявонція Чыквіна, 1864 г. (Дзяржаўны архіў у Беластоку, фонд № 4/538/0)

⁴⁹ Гл., напр., *Kalendarz Prawosławny 2009*, wyd. Warszawskiej Metropolii Prawosławnej.

Метрыкальныя запісы дастаўляюць шэраг звестак у галіне моўных форм антрапонімаў. У наборы хрысцільных імён дзяцей і імён іх бацькоў звяртае ўвагу перш за ўсё прысутнасць нецаркоўных варыянтаў. Іх прыклады нешматлікія, але заслугоўваюць адзначэння па прычыне характару крыніцы. Аднатаваны літаратурныя формы: *Іванъ*⁵⁰, *Степанъ*, *Филипъ*, *Яковъ*, старакаляндарныя: *Мартіанъ*, штодзённыя: *Севестіанъ*, *Евфрусинія*, *Соломія*, народныя: *Андріанъ*, скарочанія: *Ксеня*, гіпэркарэктныя: *Климентій*, *Кодратій*, *Тихоній*, *Параскевія*, іншыя: *Евѣфросинія*, [сынъ] *Исидора*⁵¹.

Варыянтыўнасць выяўляецца таксама ў катэгорыі імён па бацьку. Словаўтваральнае чаргаванне, звязанае з ужываннем кароткіх і поўных варыянтаў, датычыць жаночых онімаў, напр. *Венедиктовна*, *Димитріевна*, *Климентіевна*, *Львовна*, *Феодоровна* – *Венедиктова*, *Филиппова*, *Львова*, *Симеонова*. Мужчынскія патронімы паяўляюцца толькі ў кароткай форме, напр. *Исидоровъ*, *Матвеевъ*, *Адріановъ* (структуры на -іч адсутнічаюць).

Фат. 8. Метрыка хросту Яна Чыквіна, 1907 г. (Дзяржаўны архіў у Беластоку, фонд № 4/538/0)

У якасці матывуючых асноў выступілі імёны ў кананічных (што зразумелае), але і ў нецаркоўных формах: *Антоновна*, *Климентіевна*, *Корніиловна*, *Назаровна*, *Семенова*, *Яковлевна*. Час ад часу маем справу з розным спосабам запісу аднаго і таго ж імя па бацьку, напр. *Адріановъ* – *Андріановъ*, *Димитріевна* – *Дмитріевна*, *Ивановна* – [дочь...

⁵⁰ Тут і далей: пар. аналізаваныя формы з кананічнымі варыянтамі (гл., напр., *Spis imion prawosławnych w brzmieniu polskim i staro-cerkiewno-słowiańskim*, Warszawa 2011; А.В. Суперанская, *Словарь русских личных имен*, Москва 1998).

⁵¹ Магчыма, гэта форма, якая ўзнікла пад уплывам польскай мовы.

Софія] Іоанновны, Сімеонава – Семенова, Стефановъ – [сынъ... Изидора] Степанова. Варыянтнасць паяўляецца таксама на стыку кораня і суфікса, напр. *Игнатіевна – Игнатъевна*.

Пры нагодзе варта згадаць пэўную неадпаведнасць у вызначэнні зыходнага імя, пар. *Матвѣя Лукъева* [...] *Чиквиновъ – Матвѣя Лукина* [...] *Чиквиновъ, Григорій Лукъевъ Чиквинъ – Григорій Лукинъ Чиквинъ*. Формы імён па бацьку, якія адносяцца да тых самых носбітаў, трактуюцца ў парафіяльнай канцылярыі як альтэрнатыўныя, нягледзячы на тое, што фактычна яны суадносяцца з двума рознымі імёнамі: *Лукинъ, Лукина* (< *Лука*) – *Лукъевъ, Лукъева* (< *Лукий*). Сітуацыі такога тыпу выступаюць не толькі ў групе імён па бацьку. Адзін з жыхароў Дубіч Царкоўных запісаны як *Сімеонъ Исидоровъ Чиквинъ*, а ў іншым месцы – як *Сімонъ Исидоровъ Чиквинъ*. Маём тут справу з неаднолькавымі імёнамі, якія адносяцца да розных святых. Падобная сітуацыя назіраецца і ў выпадку мужчыны з вёскі Чахі: *Сімеонъ Николаевъ Чиквинъ – Сімонъ Николаевъ Чиквинъ*, але тут дадаткова паяўляецца *Семенъ Николаевъ Чиквинъ* – варыянт царк. імя *Сімеонъ*, які выпадкова мог лічыцца вытворнай формай царк. імя *Сімонъ*. Прычына такога стану рэчаў змяшчаецца ў супольнай этымалогіі, а – што за гэтым ідзе – перасяканні абодвух гэтых імён у лакальным асяроддзі і супольных гіпакарыстычных формах⁵².

4.2. Метрыкі шлюбу

Табліца 2. Спіс асоб з прозвішчам *Чыквін*, бяручых шлюб у прыходзе ў Дубічах Царкоўных у 1843–1914 гадах⁵³ (разам з асабістымі дадзенымі іх будучага мужа / будучай жонкі)

⁵² M. Sajewicz, *Nazwiska patronimiczne z formantem -uk w powiecie hajnowskim na Białostocczyźnie na tle ogólnopolskim*, Lublin 2013, с. 62.

⁵³ За выключэннем дадзеных за 1850–1851 і 1873 гг.

Год	№ мет.	Дата шлюбу	Дадзеныя жаніха (у звычайных дужках – узрост)	Дадзеныя нявесты (у звычайных дужках – узрост)
1844	5	30.01.	[1] Чоховъ Григорій Лукъевъ Чиквинъ [2] младенецъ [3] (26)	[1] Дубичъ Мурованыхъ Евдокія Корнилова Климюкова [2] дѣвица [3] (19)
1855	4	23.04.	[1] Дубичъ Церковныхъ Исидоръ Стефановъ Чиквинъ [2] [4] (41)	[1] Рудки Меланія Яковлева Антонюкова [2] [3] (32)
1859	1	18.01.	[1] Дубичъ церковныхъ Симеонъ Исидоровъ Чиквинъ [2] [3] (20)	[1] Дубичъ церковныхъ Анна Климентіевна Зиневичова [2] [3] (24)
1861	3	29.01.	[1] Чоховъ Андріанъ Симеоновъ Чиквинъ [2] [3] (39)	[1] Дубичъ церковныхъ Марія Емилиановна Семенюкова [2] [3] (23)
1864	4	9.02.	[1] Чоховъ Николай Матѣевичъ Чиквинъ [2] [3] (23)	[1] Іелянки Марія Димитріевна Павлючукова [2] [3] (22)
1863	5	28.04.	[1] Чоховъ Климентій Марковъ Шевчукъ [2] [4] (28)	[1] Чоховъ Варвара Матѣевна Чиквинъ [2] [3] (26)
1865	11	24.10.	[1] Дубичъ Ѳеодоръ Герасимовъ Марчукъ [2] [3] (24)	[1] Чоховъ Викторія Матѣевна Чиквинъ [2] [3] (19)
1866	8	8.05.	[1] Дубичъ Антоній Антоновъ Пилипоукъ [2] [3] (33)	[1] Чоховъ Марія Емилиановна Чиквинъ [2] [4] (29)
1867	6	29.01.	[1] Дубичъ Мурованыхъ Назарій Игнатіевъ Задзіора [2] [3] (19)	[1] Дубичъ Гликерія Григоріевна Чиквинъ [2] [3] (19)
1868	11	27.10.	[1] Дубичъ Максимъ Григоріевъ Чиквинъ [2] [3] (19)	[1] Пасечникъ Анна Александровна Корхъ [2] [3] (23)
1870	3	1.02.	За краснымъ билетомъ въ безсрочномъ отпускъ солдатъ изъ дер. Іелянки Андрей Мосеевъ Голубъ [2] [3] (39)	[1] Дубичъ Марѳа Исидоровна Чиквинъ [2] [3] (22)
1870	16	18.10.	[1] Чоховъ Яковъ Матѣевъ Чиквинъ [2] [3] (22)	[1] Чоховъ Евфрусинія Назаровна Бондарукова [2] [3] (22)
1874	9	27.10.	Временно-отпускной (!) Унтеръ- офицеръ изъ Села Дубичъ Стефанъ Исидоровъ Чиквинъ [2] [3] (31)	[1] Іелянки Екатерина Ѳеодоровна Хмель [2] [3] (20)
1874	10	27.10.	Временно-отпускной рядовой дер. Чоховъ Александръ Матѣевъ Чиквинъ [2] [3] (32)	[1] Чоховъ Агафія Яковлевна Онтонюкова [2] [3] (20)
1872	9	28.05.	[1] Дубичъ Никифоръ Павловъ Марчукъ [2] [3] (22)	[1] Дубичъ Александра Исидоровна Чиквинъ [2] [3] (20)

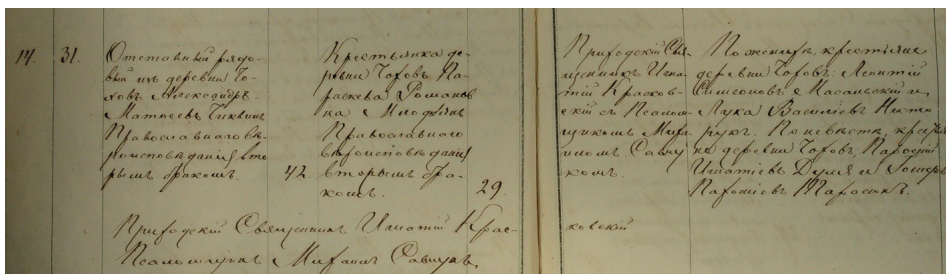
Год	№ мет.	Дата шлюбу	Дадзеныя жаніха (у звычайных дужках – узрост)	Дадзеныя нявесты (у звычайных дужках – узрост)
1876	2	25.01.	[1] Грабовца Моўсей Симеонаў Левонокъ [2] [3] (22)	[1] Чоховъ Марія Матѳеевна Чиквинъ [2] [3] (20)
1879	2	21.01.	[1] Чоховъ Яковъ Матѳеевъ Чиквинъ [2] [4] (30)	[1] Грабовца Анастасія Игнатіевна Дидка [2] [3] (19)
1882	12	7.11.	[1] Дубичъ Тихоній Симоновъ Чиквинъ [2] [3] (19)	[1] Дубичъ Мурованыхъ Евфрусинія Львовна Крукъ [2] [3] (18)
1881	17	25.10.	Бомбардиръ изъ деревни Дубичъ Мурованыхъ Антоній Кодратіевъ Скрыпачъ [2] [3] (29)	[1] Дубичъ Евдокія Симоновна Чиквинъ [2] [3] (19)
1886	14	31.10.	Отставный рядовой изъ деревни Чоховъ Александръ Матѳеевъ Чиквинъ [2] [4] (42)	[1] Чоховъ Параскева Романовна Млодзянь [2] [4] (29)
1890	5	28.01.	[1] Дубичъ Стефанъ Адріановъ Чиквинъ [2] [3] (25)	[1] Дубичъ Наталія Венедиктовна Тофилукъ [2] [3] (19)
1888	13	29.05.	[1] Грабовца Даміанъ Даміановъ Паришъ [2] [3] (23)	[1] Дубичъ Варвара Максимовна Чиквинъ [2] [3] (17)
1890	17	22.10.	[1] Чоховъ Климентъ Николаевъ Чиквинъ [2] [3] (18)	[1] Грабовца Марина Ивановна Петручукъ [2] [3] (18)
1893	14	7.11.	[1] Чоховъ Василій Алексѣевъ Яконюкъ [2] [3] (31)	[1] Чоховъ Харитина Яковлевна Чиквинъ [2] [3] (21)
1902	2	3.02.	Младший Фейерверкеръ запаса арміи Московской мѣстной Артиллерійской Команды, изъ крестьянъ деревни Чеховъ Семень Николаевъ Чиквинъ [2] [3] (26)	[1] Дубичъ-Тофиловцевъ Лукерія Филиппова Пѣнь [2] [3] (24)
1902	9	10.02.	[1] Чеховъ Савва Алексѣевъ Андросюкъ [2] [3] (29)	[1] Чеховъ Екатерина Яковлева Чиквинъ [2] [3] (26)
1904	7	9.05.	[1] Грабовца Александръ Павловъ Левонокъ [2] [3] (19)	[1] Дубичъ-Церковныхъ Параскева Максимова Чиквинъ [2] [3] (19)
1909	7	19.04.	[1] Рутки Павелъ Кодратіевъ Антонокъ онъ-же Бобрикъ [2] [5] (29)	[1] Дубичъ Татьяна Стефанова Чиквинъ [2] [3] (21)

[1] – [Казенный] крестянинъ [изъ] с[ела] / [Казенный] крестянинъ [изъ] д[ер]/[евни] / [Казенная] крестянка [изъ] с[ела] / [Казенная] крестянка [изъ] д[ер]/[евни]; [2] – Православнаго [въро]исповѣданія; [3] – перваго брака / первымъ бракомъ; [4] – втораго брака / второго брака / вторымъ бракомъ; [5] – третьимъ бракомъ.

Крыніца: уласная распрацоўка на аснове запісаў у метрыкальных кнігах.

Сабраны матэрыял сцвярджае прысутнасць 28 асоб з прозвішчам *Чыквін*, якія бралі шлюб у дубіцкай царкве. У іх ліку было 15 мужчын (з вёскі Дубічы Царкоўныя і Чахі). Іх прозвішчы, як можна меркаваць, пасля заключэння таінства перайшлі на жонак і – пазней – на дзяцей. Нарачоныя (рознага полу) з іншымі прозвішчамі паходзілі з дзвюх згаданых мясцовасцей або з іншых навакольных вёсак (Дубічы Мураваныя, Дубічы Тафілаўцы, Ялянка, Грабавец, Рутка, Пасечнікі).

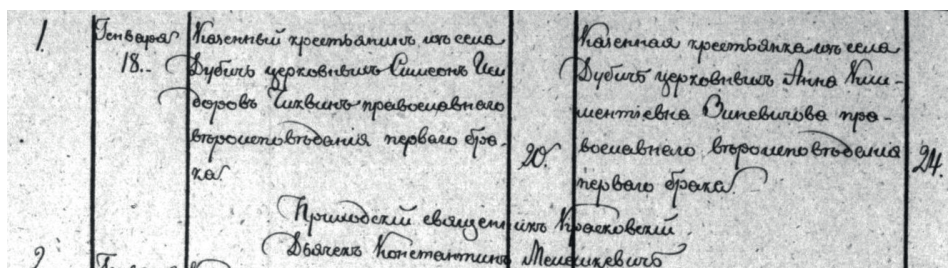
Сярэдні ўзрост пералічаных у спісе мужчын бяручых шлюб (гл. Табліца 2.) складаў 27,1 года, а калі ўзяць на ўлік выключна жаніхоў з прозвішчам *Чыквін* – 27,5 года. Наймалодшым мужчынам быў жыхар *Чохавъ Климентъ Николаевъ Чиквинъ* (18 гадоў), найстарэйшым – *Отставный рядовой изъ деревни Чоховъ Александръ Матвеевъ Чиквинъ* (42 гады). Пералічаныя ў табліцы жанчыны выходзілі замуж у сярэднім ва ўзросце 21,8 года, а калі возьмем пад увагу толькі асобы з прозвішчам *Чыквін* – 21,4 года⁵⁴. Наймалодшай жанчынай – носьбіткай аналізаванага прозвішча – была жыхарка *Дубичъ Варвара Максимовна Чиквинъ* (17 гадоў), найстарэйшай – жыхарка *Чохавъ Марія Емилиановна Чиквинъ* (29 гадоў; другі шлюб), а найстарэйшай увагуле – жыхарка *Рудки* (! – гл. вышэй) *Меланія Яковлева Антолюкова* (32 гады).

Фат. 9. Метрыка шлюбу Аляксандра Чыквіна і Параскевы Млодзян, 1886 г. (Парафіяльная канцылярыя ў Дубічах Царкоўных)

⁵⁴ Натуральна, гэтыя лічбы прыблізныя.

Разыходжанне ва ўзросце жаніха і нявесты складалася па-рознаму. У большасці выпадкаў старэйшы быў будучы муж, а толькі двойчы – будучая жонка. У абедзвюх сітуацыях гэтая дыспрапорцыя складала 4 гады: [...] села Дубичь церковныхъ Симеонъ Исидоровъ Чиквинъ (20) і [...] села Дубичь церковныхъ Анна Климентіевна Зиневичова (24); [...] Села Дубичь Максимъ Григоріевъ Чиквинъ (19) і [...] д. Пасечникъ Анна Александровна Корхъ (23).

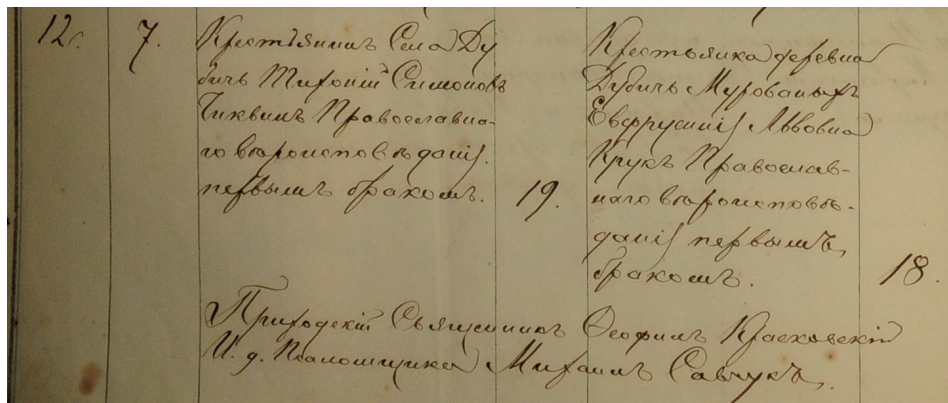
Фат. 10. Метрыка шлюбу (фрагмент) Сямёна Чыквіна і Анны Зіневіч, 1859 г. (Дзяржаўны архіў у Беластоку, фонд № 4/538/0)

Маладажонамі з найбольшай розніцай ва ўзросце былі: *За краснымъ билетомъ въ безсрочномъ отпускъ солдатъ изъ дер. Іелянки Андрей Мосеевъ Голубъ* (39) і [...] *Села Дубичь Марѳа Исидоровна Чиквинъ* (22) (розніца 17 гадоў), а таксама [...] *д. Чоховъ Андріанъ Симеонавъ Чиквинъ* (39) і [...] *села Дубичь церковныхъ Марія Емилиановна Семенюкова* (23) (розніца 16 гадоў). У 4 метрыках колькасць гадоў у абодвух маладажонаў аднолькавая.

Імёны носьбітаў прозвішча *Чыквін* члены царкоўнага прычта запісвалі ў актах шлюбу ў кананічным выглядзе: *Исидоръ, Василий, Евдокія, Гликерія* і г.д. Нецаркоўныя варыянты нешматлікія: *Андріанъ, Яковъ, Тихоній, Семенъ, Татьяна*.

Таксама імёны па бацьку, утвораныя ад некананічных форм, па-яўляюцца спарадычна: *Алехсѣевъ, Яковлева/Яковлевна*. У групе мужчынскіх патронімаў пры прозвішчы *Чыквін* аднатавана толькі адна поўная назва *Матѳеевичъ*, у стасунку да астатніх мужчын стасаваліся кароткія імёны па бацьку тыпу *Исидоровъ, Матѳеевъ*. Сярод жанчын

пераважаюць формы з *н* (*Емільяноўна, Максимовна*), варыянты на *-ова* (*Максимова, Стефанова*) рэдкія⁵⁵.

Фат. 11. Метрыка шлюбу (фрагмент) Ціхана Чыквіна і Ефрасінні Крук, 1882 г. (Парафіяльная канцылярыя ў Дубічах Царкоўных)

4.3. Метрыкі смерці

У разгляданых метрыках аднатавана смерць 65 прыхаджанаў з прозвішчам *Чыквін*: 34 асобы мужчынскага і 31 асоба жаночага полу. Месцам пражывання 48 асоб былі Дубічы Царкоўныя, 17 – Чахі.

Магчымасці тагачаснай медыцыны ўплывалі на высокую смяротнасць насельніцтва, перш за ўсё сярод дзяцей. Таму не здзіўляе тое, што самую шматлікую групу ў сем'ях Чыквіных складаюць асобы ва ўзросце 1–10 гадоў – 23 асобы і дзеці да 1 года жыцця – 16 асоб. Памерлых парафіян, прадстаўляючых астатнія дзесяцігадовыя ўзроставыя групы, выразна менш: 41–50 гадоў і 51–60 гадоў – па 5 асоб, 11–20 гадоў – 4 асобы, 21–30 і 31–40 гадоў – па 3 асобы, 61–70 і 71–80 гадоў – па 2 асобы, 81–90 гадоў – 1 асоба. Узросту 1 асобы не ўдалося расшыфраваць па прычыне спосабу сшыцця старонак метрыкальнай кнігі. Наймалодшыя памерлыя асобы мелі 1 тыдзень (*Исидора Чиквина дочь Софія, Стефана Стефанова Чиквина сынъ Андрей*), найстарэйшая адышла ва ўзросце 88 гадоў (*Матѳѣй Лукичъ Чиквинъ*).

⁵⁵ Пра моўныя асаблівасці ў вынятых метрыках шлюбу можна гаварыць таксама ў стасунку да імён і патронімаў асоб з іншымі прозвішчамі. У гэтым артыкуле яны не аналізуюцца.

Таблиця 3. Спіс памерлых асоб з прозвішчам *Чыквін* у прыходзе ў Дубічах Царкоўных у 1843–1914 гадах*

Год	№ мет.	Дата смерці	Дадзеныя памерлага (у звычайных дужках – узрост)	Прычына смерці
1845	19	3.04.	[1] Максимъ Андреевъ Чиквинъ (50)	съ гнилой горячки
1848	6	24.01.	[1] Иванъ Исидоровъ Чиквинъ (1)	съ чиреевъ
1848	43	9.10.	[1] Марія Исидорова Чиквинова (13)	съ колтуна
1852	21	22.07.	[2] Ирина Матѳеева Чиквинова (3 мес.)	съ кашля
1854	1	10.01.	[1] Евдокія Стефанова Чиквинова (53)	отъ старости лѣтъ
1854	24	21.09.	[1a] Исидора Чиквина дочь Софія (1 нед.)	съ кашля
1854	27	1.11.	[1] Ксеня Наумовна Чиквинча (37)	съ горячки
1856	1	5.01.	[2] Татьяна Андреевна Чиквинча (72)	отъ старости
1857	8	20.05.	Уволенный въ отпускъ въ предѣ до востребованія рядовой Костромскаго пѣхотнаго полка изъ д. Чоховъ Іосифъ Матѳеевъ Чиквинъ (28)	съ боли головы
1858	30	1.09.	[1a] Григорія Чиквина дочь Іоанна (2)	съ поноса
1858	34	4.11.	[1] Меланія Яковлева Чиквинча (35)	съ горячки
1859	4	28.02.	[1a] Исидора Чиквина дочь Марина (1)	съ чехотки
1860	3	29.01.	[1a] Григорія Чиквина дочь Марія (7)	съ чехотки
1863	7	3.03.	[2a] Андріяна Чиквина дочь Соломія (1)	съ кашля
1863	31	31.12.	[2] Софія Іоанновна Чиквинча (51)	отъ старости
1864	39	20.07.	[1a] Григорія Чиквина сынъ Мартинъ (3)	съ крупы
1865	9	19.04.	[2] Андріанъ Стефановъ Чиквинъ (43)	отъ горячки
1867	10	19.04.	[1a] Симеона Чиквина сынъ Севестіанъ (5 мес.)	съ чирея
1868	8	29.03.	[1] Исидоръ Стефановъ Чиквинъ (53)	съ горячки
1869	18	22.11.	[1a] Максима Чиквина сынъ Артемій (2 мес.)	съ кашля
1870	18	29.03.	[1] Григорій Лукъевъ Чиквинъ (52)	съ опухолю (!)
1870	38	10.10.	[1a] Симона Чиквина дочь Наталія (1)	съ Чиреевъ
1876	21	17.11.	[1a] Стефана Чиквина сынъ Григорій (1)	Съ чахотки
1877	10	10.07.	[1a] Симона Чиквина дочь Варвара (6)	Съ поноса

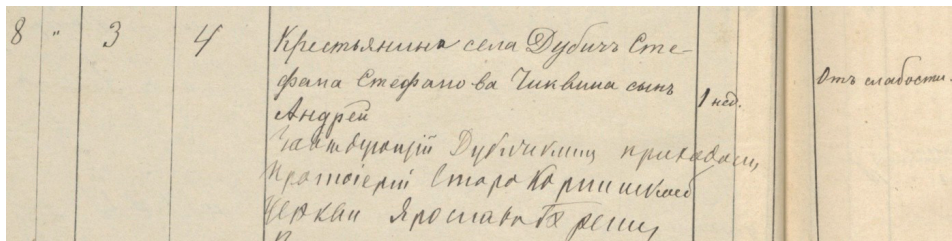
Год	№ мет.	Дата смерці	Дадзенныя памерлага (у звычайных дужках – узрост)	Прычына смерці
1877	18	22.10.	Солдатка изъ дер. Чоховъ Агапія Яковлевна Чиквинъ (22)	Съ опухоли (!)
1878	25	10.11.	[2] Евфрусинія Назаровна Чиквинъ (32)	съ родовъ
1880	1	7.01.	[1] Евдокія Корниловна Чиквинъ (64)	Отъ Старости
1880	18	7.06.	[2а] Николая Чиквина дочь Анна (6 мес.)	Съ Кашля
1880	22	27.07.	[2] Θεодора Николаевна Чиквинъ (15)	Съ Чохотки
1880	30	28.12.	[1] Симеонъ Исидоровъ Чиквинъ (45)	Съ горячки
1881	16	15.04.	[2а] Якова Чиквина сынъ Кононъ (1½)	Отъ кашля
1882	36	28.11.	Отставнаго унтеръ-офицера изъ Села Дубичъ Стефана Чиквина дочь Пелагія (7 мес.)	Отъ кашля
1883	17	16.10.	[1а] Максима Чиквина сынъ Фавстъ (3 мес.)	Отъ кашля
1884	5	21.03.	Отставнаго Унтеръ-офицера изъ Села Дубичъ Стефана Чиквина сынъ Сергій (5 мес.)	Отъ кашля
1885	9	7.02.	[1] Леонтій Григоріевъ Чиквинъ (21)	Отъ воспаленія легкихъ
1885	44	1.10.	[1] Кодратій Симеоновъ Чиквинъ (7)	Отъ Кашля
1886	22	20.05.	[1] Филиппъ Симеоновъ Чиквинъ (13)	Отъ Чохотки
1889	20	16.08.	Отставнаго рядоваго изъ деревни Чоховъ Александра Чиквина сынъ Фавстъ (2)	Отъ Поноса
1891	9	6.02.	[1а] Максима Чиквина сынъ Θεодоръ (2)	Отъ Скарлятины
1891	17	8.04.	[1] Анна Климентовна Чиквинъ (48)	Отъ Чохотки
1892	27	11.10.	[2а] Якова Чиквина дочь Акилина (10 мес.)	Отъ Чирея
1894	10	24.03.	Отставнаго рядоваго изъ села Дубичъ Стефана Чиквина сынъ Герасимъ (3 нед.)	Отъ безсилія
1894	19	19.06.	[1а] Даніила Чиквина сынъ Левъ (4 мес.)	Отъ Кашля
1895	10	1.06.	[1а] Стефана Чиквина дочь Параскева (1½)	Отъ Чохотки
1895	32	25.10.	Отставный Унтеръ-офицеръ села Дубичъ Стефанъ Исидоровъ Чиквинъ (50)	Отъ Чохотки
1895	40	15.11.	Отставнаго Унтеръ-офицера села Дубичъ Стефана Чиквина дочь Варвара (5)	Отъ Чохотки
1896	1	1.01.	Отставнаго Старшаго Унтеръ-офицера села Дубичъ Стефана Чиквина дочь Дарія (?)	Отъ Кашля

Год	№ мет.	Дата смерці	Дадзеныя памерлага (у звычайных дужках – узрост)	Прычына смерці
1897	16	25.07.	[2] Матѳей Лукичъ Чиквинъ (88)	отъ старости
1899	9	2.06.	[1] Діюмидъ Стефановъ Чиквинъ (18)	отъ чахотки
1899	17	13.11.	[2] Марія Димитріева Чиквинъ (60)	отъ тифа
1904	10	30.03.	[1a] Даніила Максимова Чиквина дочъ Христина (2)	отъ круппы
1904	19	3.05.	[1a] Даніила Максимова Чиквина дочъ Іуліанія (6)	отъ коры
1906	1	6.01.	[1a] Даніила Максимова Чиквина сынъ Θεодосій (1½)	Отъ слабости
1906	11	23.04.	[1a] Даніила Максимова Чиквина дочъ Агрипина (2)	Отъ скарлатины
1907	8	3.03.	[1a] Стефана Стефанова Чиквина сынъ Андрей (1 нед.)	Отъ слабости
1907	17	8.08.	[2] Николай Матѳеевъ Чиквинъ (65)	Отъ старости
1907	31	25.12.	[1a] Петра Максимова Чиквина сынъ Николай (3 нед.)	Отъ скарлатины
1908	3	9.01.	[1a] Михаила Максимова Чиквина сынъ Иванъ (5)	Отъ тифа
1908	4	11.01.	[1a] Михаила Максимова Чиквина сынъ Матѳей (3)	Отъ тифа
1908	10	23.03.	[2a] Семена Николаева Чиквина сынъ Антоній (6 мес.)	Отъ кашля
1910	14	30.10.	[1a] Стефана Стефанова Чиквина сынъ Иванъ (2)	Отъ воспаленія легкихъ
1910	18	18.11.	[1] Анна Александрова Чиквинъ (73)	Отъ старости
1911	20	2.09.	[1a] Петра Максимова Чиквина сынъ Андрей (2 нед.)	Отъ скарлатины
1914	3	30.01.	[1] Савва Стефановъ Чиквинъ (10)	Отъ тифа
1914	20	4.09.	[1a] Стефана Адріанова Чиквина дочъ Ольга (4 мес.)	Отъ кашля

[1] – [Казенный] крестьянинъ [изѡ] с[ела] Дубичъ [Церковныхъ] / [Казенная] крестьянка [изѡ] с[ела] Дубичъ [Церковныхъ]; [1a] – [Казеннаго] крестьянина [изѡ] с[ела] Дубичъ [Церковныхъ]; [2] – [Казенный] крестьянинъ [изѡ] д[ер]/[евни] Чоховъ / [Казенная] крестьянка [изѡ] д[ер]/[евни] Чоховъ; [2a] – [Казеннаго] крестьянина [изѡ] [изѡ] д[ер]/[евни] Чоховъ.

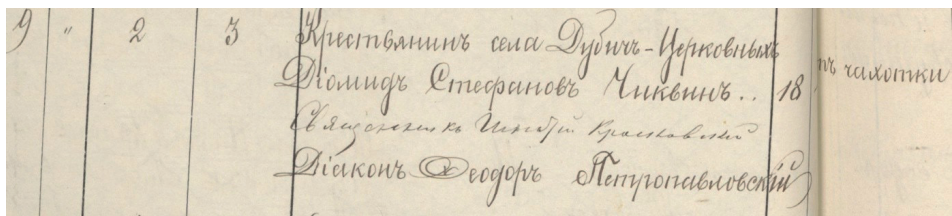
* За выключеннем дадзеных за 1850–1851 і 1873 гг.

Крыніца: уласная распрацоўка на аснове запісаў у метрыкальных кнігах.

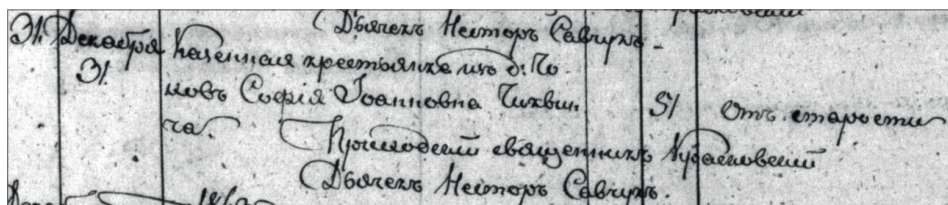
Фат. 12. Метрыка смерці Андрэя Чыквіна, 1907 г. (Дзяржаўны архіў у Беластоку, фонд № 4/538/0)

Метрыкальныя запісы інфармуюць пра некалькі (у межах другога дзясятка) прычын смерці. Гэта былі м. інш.: скула (фурункул), панос, сухоты, пнеўманія, адзёр, круп, гарачка, шкарлятына, бяссілле/слабасць.

Фат. 13. Метрыка смерці Дзіяміда Чыквіна, 1899 г. (Дзяржаўны архіў у Беластоку, фонд № 4/538/0)

Найбольш асоб з прозвішчам Чыквін памерла ад кашлю (14) і сухотаў (10). Зразумела, да ўказаных у дакументах прычын смерці трэба падыходзіць з вялікай доляй недаверу, таму што яны ўносіліся ў царкоўныя кнігі нярэдка на аснове назіранняў асоб з найбліжэйшага атачэння, якія не мелі дастатковых (а часта нават асноўных) медыцынскіх ведаў. Старасць як прычына смерці паяўляецца ў выпадку 7 асоб і ў гэтай групе знайшліся ўсе жыхары ва ўзросце вышэй за 61 год, але, што цікавае, і дзве жанчыны ва ўзросце 53 гадоў і 51 года.

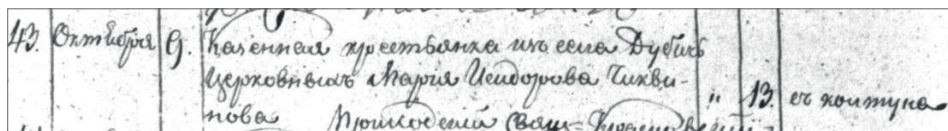

Фот. 14. Метрыка смерці Сафії Чыквін, 1863 г. (Дзяржаўны архіў у Беластоку, фонд № 4/538/0)

Большасць імён памерлых асоб (або імён бацькоў (айцоў) памёрлых дзяцей) выступае ў царкоўнай форме. Аднатавана некалькі некананічных варыянтаў, м. інш. літаратурныя: *Іванъ, Якова* [дочь], штодзённыя: *Соломія, Евфрусинія, Севестіанъ*, народныя: *Андріанъ*, гіпэркарэктныя: *Кодратій*, скарачаныя: *Ксеня*, з няправільным запісам: *Татяна*. Ёсць таксама прыклад, які паказвае розныя імёны ў стасунку да аднаго носьбіта (гл. вышэй): *Симеона Чиквина сынъ Севестіанъ – Симона Чиквина дочъ Наталія*.

Мужчынскія імёны па бацьку ў метрыках смерці Чыквіных амаль заўсёды даюцца ў кароткай форме (*Исидоровъ, Матвеевъ*), поўны патронім выступае толькі адзін раз (*Лукичъ*), жаночыя ж – у абодвух варыянтах (*Іоанновна, Климентовна – Стефанова, Максимова*). У словаўтваральных асновах сустракаюцца імёны як у царкоўным (*Стефановъ, Климентовна, Адріанова, Іоанновна*), так і літаратурным, штодзённым і інш. варыянтах (*Яковлева, Назаровна, Корниловна*). У запісах, якія датычаць дзяцей, патронім бацькі дзіцяці нярэдка абмінаецца.

Варта таксама звярнуць увагу, што на пачатку разгляданага перыяду жаночае прозвішча паяўляецца некалькі разоў у форме *Чиквинова*, а ў 1854–1863 гадах – у варыянце *Чиквинча*.

Фот. 15. Метрыка смерці Марыі Чыквін, 1848 г. (Дзяржаўны архіў у Беластоку, фонд № 4/538/0)

5. *Заклучэнне*

Прадстаўнікі роду (родаў) Чыквіных пералічваюцца ў шматлікіх парафіяльных актах цягам некалькіх дзясяткаў гадоў разгляданага перыяду, трывала ўпісваючыся ў гісторыю родных мясцовасцей, прыхода і рэгіёна. Іх асабістыя дадзеныя з'яўляюцца важнай часткай лакальнага анамастыкона. Несумненна, варта было б папшырыць даследаванні, уключаючы іншыя, храналагічна пазнейшыя, як і ранейшыя перыяды.

Трэба дадаць, што ў сувязі з абмежаваным аб'ёмам гэтага артыкула, не ўлічаны ўсе асобы з прозвішчам *Чыквін*. Маём тут на ўвазе хросных бацькоў і сведак шлюбу, якія ў метрыках дубіцкага прыхода паяўляюцца даволі часта, паказваючы такім чынам узаемныя сямейныя і сацыяльныя сувязі паміж аўтахтонамі ў межах «малой айчыны». Напрыклад, у самым толькі 1844 годзе разглядае намі прозвішча выступае шасцікратна сярод хросных бацькоў дзіцяці (*Матвеей Лукинъ Чиквинъ [...] изъ деревни Чоховъ, 17.01.; Изидоръ Максимовъ Чиквинъ изъ с. Дубичъ Церковныхъ, 25.02.; Изидоръ Максимовъ Чиквинъ [...] изъ с. Дубичъ Церковныхъ, 15.03.; Максимъ Андреевъ Чиквинъ изъ С. Дубичъ Церковныхъ, 18.05.; Григорій Лукинъ Чиквинъ [...] изъ д. Чоховъ, 29.10.; [...] съ Евдокією Степановою Чиквинчею изъ села Дубичъ Церковныхъ, 31.12.*) і пяцікратна ў групе сведак шлюбу (*Максимъ Андреевъ Чиквинъ, 23.01., 30.01.; Изидоръ Максимовъ Чиквинъ, 30.01., 7.05.; Матвеей Лукъевъ Чиквинъ, 7.05.*). Іншы прыклад: у 1900 годзе сярод хросных бацькоў з'явіліся: *[...] деревни Чеховъ жена Климента Чиквина Марина Ивановна, 16.03., 7.04.; [...] дер. Чеховъ Екатерина Яковлева Чиквинъ, 5.11.; [...] села Дубичъ-Церковныхъ Михаилъ Максимовъ Чиквинъ, 6.11.* У шматлікіх выпадках хроснымі бацькамі або сведкамі шлюбу былі тыя ж асобы, якія выступілі ў іншым характары (біялагічныя бацькі, нарачоныя, памерлыя асобы), адсюль паўтаральнасць асабістых дадзеных у розных месцах.

Вяртаючыся ж да самога прозвішча *Чыквін* трэба падкрэсліць, што адназначнае тлумачэнне яго паходжання патрабуе далейшых пошукаў, якія пацвердзілі б якую-небудзь з прынятых гіпотэз або прывялі б да іншых высноў.

ЛІТАПАТУРА (REFERENCES)

- Arkušin Grigorij, *Slovník zahádnopoliskih govórok*, Luč'k 2000 [Аркушин Григорій, *Словник західнополіських говірок*, Луцьк 2000].
- Awksietijuk Ewa, *Dubicze Cerkiewne. Z dziejów prawosławnej parafii*, Dubicze Cerkiewne 2012.
- Benyskiewicz Krzysztof, *Przeobrażenia demograficzne w parafii Nowe Kramsko w latach 1707–1806 w świetle „Ksiąg ochrzczonych i zmarłych”*, „Studia Zachodnie” 2016, nr 18, s. 71–91.
- Biryła Mikalaj Vasilevič, *Belaruskáâ antrapanimjá. 2. Prozviščy, utvoranyâ ad apelatyŭnaj leksiki*, Minsk 1969 [Бірыла Мікалай Васілевіч, *Беларуская антрапанімія. 2. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі*, Мінск 1969].
- Bol'soj tolkovyj slovar' russkogo ázyka*, red. Sergej Aleksandrovič Kuznecov, Sankt-Peterburg 2001 [Большой толковый словарь русского языка, ред. Сергей Александрович Кузнецов, Санкт-Петербург 2001].
- Czopek-Korpciuch Barbara, Górny Halszka, Magda-Czekaj Małgorzata, Palinciuc-Dudek Elena, Skowronek Katarzyna, Supranowicz Elżbieta, *Internetowy słownik nazwisk w Polsce*, IJP PAN, Kraków (b.d.), <https://nazwiska.ijp.pan.pl/haslo/show/name/CZYKWIN> [dostęp: 28.02.2025].
- Dal' Vladimir Ivanovič, *Tolkovij slovar' živago velikorusskago ázyka*, č. 1–4, Sankt-Peterburg–Moskva 1880–1882 [Даль Владимир Иванович, *Толковый словарь живаго великорусскаго языка*, ч. 1–4, Санкт-Петербург–Москва 1880–1882].
- Dalmatovo. Kul'turnoe nasledie* [Далматово. Культурное наследие], <http://dalmatovo.pro/history-of-dalmatovo-names/sh> [dostęp: 19.04.2025].
- Dubicze Cerkiewne*, <http://www.dubicze-cerkiewne.pl/index.php/gmina/solectwa/160-dubicze-cerkiewne> [dostęp: 26.03.2025].
- Duszyński-Karabaszy Henryk, *Księgi metrykalne parafii prawosławnych na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej z przełomu XIX i XX wieku jako źródło badań socjoonomastycznych*, [w:] *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie. Cz. 6: Transport miejski w języku i kulturze*, red. Małgorzata Świącicka, Monika Peplińska, Bydgoszcz 2016, s. 437–447.
- Ėtimologičeskij slovar' slavânskikh ázykov*, red. Oleg Nikolaevič Trubačev (vyp. 1–30), Oleg Nikolaevič Trubačev, Anatolij Fedorovič Žuravlev (vyp. 31–32), Anatolij Fedorovič Žuravlev (vyp. 33–), Moskva 1974– [Этимологический словарь славянских языков, ред. Олег Николаевич Трубачев (вып. 1–30), Олег Николаевич Трубачев, Анатолий Федорович Журавлев (вып. 31–32), Анатолий Федорович Журавлев (вып. 33–), Москва 1974–], <https://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=essja> [dostęp: 19.04.2025].

- Etimologičnij slovník ukraïns'koï movi*, red. Oleksandr Savič Mel'ničuk, Kiïv 1982–2012 [*Етимологічний словник української мови*, ред. Олександр Савич Мельничук, Київ 1982–2012].
- Fasmer Maks, *Ėtimologičeskij slovar' russkogo âzyka*, t. I–IV, Moskva 1986–1987 [Фасмер Макс, *Этимологический словарь русского языка*, т. I–IV, Москва 1986–1987].
- Gistaryčny sloŭnik belaruskaj movy*, red. Alâksandr Mikalaievič Bulyka, vyp. 34, Minsk 2014 [*Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, ред. Аляксандр Мікалаевіч Булыка, вып. 34, Мінск 2014], https://knihi.com/none/Histaryčny_sloŭnik_bielarus-kaj_movy_zip.html#HSBM_34.pdf [dostup: 18.04.2025].
- Grišaeu Evgenij Alekseevič, *Aton. Koroleva na čas*, 2018 [Гришаев Евгений Алексеевич, *Атон. Королева на час*, 2018], <https://www.litres.ru/book/evgenij-alekseevich-grishaev/aton-koroleva-na-chas-40937723/chitat-onlayn/?-page=13> [dostup: 19.04.2025].
- Grišaeu Evgenij Alekseevič, *Dva korolâ*, 2017 [Гришаев Евгений Алексеевич, *Два короля*, 2017], <https://readli.net/chitat-online/?b=943287&pg=59> [dostup: 19.04.2025].
- Grišaeu Evgenij Alekseevič, *Nevesta dlâ druga*, 2017 [Гришаев Евгений Алексеевич, *Невеста для друга*, 2017], <https://vse-knigi.org/bookread-593311/page-44> [dostup: 19.04.2025].
- Gucul's'ki govôrki*, red. Âroslava Zakrevs'ka ta in., L'viv 1997 [*Гуцульські говірки*, ред. Ярослава Закревська та ін., Львів 1997].
- Hronologiâ Barnaula 1*, sost. Vladimir Dmitrievič Sokolov, 2024 [*Хронология Барнаула 1*, сост. Владимир Дмитриевич Соколов, 2024], https://samlib.ru/s/sokolow_w_d/chrono_barnaul.shtml [dostup: 19.04.2025].
- Iacovou Anna, *Z wyciągów archiwalnych województwa łódzkiego: o metrykach parafialnych drugiej połowy XIX i początku XX wieku*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica Rossica” 2016, nr 13, s. 9–17.
- Kalendarz Prawosławny 2009*, wyd. Warszawskiej Metropolii Prawosławnej.
- Kaverin Veniamin Aleksandrovič, *Konec Hazy. Povesti*, Leningrad 1926 [Каверин Вениамин Александрович, *Конец Хазы. Повести*, Ленинград 1926], https://imwerden.de/pdf/kaverin_konets_khazy_1926_text.pdf [dostup: 19.04.2025].
- Kondratiuk Michał, *Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostoczczyzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.
- Korzonûk Mikola Matvijovič, *Materiali do «Slovníka zahidnovolins'kih govîrok»*, Kiïv 1987 [Корзонюк Микола Матвійович, *Матеріали до «Словника західноволинських говірок»*, Київ 1987].
- Lemtûgova Valentina Petrovna, Gaponenko Irina Olegovna, *Korni naših familij / Karanì našyh prozviščaj*, Minsk 2018 [Лемтюгова Валентина Петровна,

- Гапоненко Ирина Олеговна, *Корни наших фамилий / Карані наших прозвішчаў*, Минск 2018].
- Lesiuk Mikola, *Movnij svit sučasnoho galic'kogo sela (Kovalivka Kolomijs'kogo rajonu)*, Івано-Франківськ 2008 [Лесюк Микола, *Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району)*, Івано-Франківськ 2008].
- Lihačev Dmitrij Sergeevič, *Čerty pervobytnogo primitivizma vorovskoj reči*, «Âzyk i myšlenie» 1935, № III–IV, s. 47–100 [Лихачев Дмитрий Сергеевич, *Черты первобытного примитивизма воровской речи*, «Язык и мышление» 1935, № III–IV, с. 47–100], <https://creleco.seriot.ch/textes/Lixachev35.html> [dostup: 19.04.2025].
- Lisenko Panas Silovič, *Slovník polských govoriv*, Kiiv 1974 [Лисенко Панас Силович, *Словник польських говорив*, Київ 1974].
- Małek Bartosz, *Księgi metrykalne parafii rzymskokatolickiej w Sypniewie k. Więcborka z lat 1730–1874. Stan zachowania i możliwość odtworzenia ruchu naturalnego ludności*, „Koło Historii” 2018, nr 23, s. 259–273.
- Markowska Elżbieta, *Archiwum parafialne i jego zasób na przykładzie archiwum rzymskokatolickiej parafii pod wezwaniem Świętej Anny w Białej Podlaskiej*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” 2009, nr 7, s. 9–32.
- Moskalenko Artem Amvrosijovič, *Slovník dialektizmiv ukraïnskikh govirok Odeskoï oblasti*, Odesa 1958 [Москаленко Артем Амвросійович, *Словник діалектизмів українських говірок Одеської області*, Одеса 1958].
- Nečrič Mikola, *Skarbi gucul'skogo govoru: Berezovi*, L'viv 2008 [Негрич Микола, *Скарби гуцульського говору: Березови*, Львів 2008].
- Nominic. *Značenie familii*, <https://nominic.ru/Familiã/Čikvin> [Nominic. *Значение фамилии*, <https://nominic.ru/Фамилия/Чиквин>] [dostup: 28.02.2025].
- Nowak Łukasz Piotr, *Parafia pw. św. Jana Chrzciciela w Trzciance i jej księgi metrykalne do 1945 roku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2022, nr 118, s. 243–260.
- Ogiënko Ivan, *Slovník місцевих слів u literaturnij movi ne vživanih*, Žovkva 1934 [Огієнко Іван, *Словник місцевих слів у літературній мові не вживаних*, Жовква 1934].
- Oniškevič Mihajlo Josipovič, *Slovník bojkivs'kikh govirok*, Kiiv 1984 [Онишкевич Михайло Йосипович, *Словник бойківських говірок*, Київ 1984].
- Petrov Sergej, *Absolútne programirovanie. Rekursiâ*, 2006 [Петров Сергей, *Абсолютное программирование. Рекурсия*, 2006], https://samlib.ru/p/petrov_s/ap2.shtml [dostup: 19.04.2025].
- Pipaš Ūrij, Galas Boris, *Materiali do «Slovníka gucul'skikh govirok»*, Užgorod 2005 [Піпаш Юрій, Галас Борис, *Матеріали до «Словника гуцульських говірок»*, Ужгород 2005].

- Rodnaâ Vátka. Kraevedčeskij portal* [Родная Вятка. Краеведческий портал], <https://rodnaya-vyatka.ru/blog/6552/140569> [dostęp: 26.03.2025].
- Rymut Kazimierz, *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, t. 2, Kraków 1992.
- Sajewicz Michał, *Nazwiska patronimiczne z formantem -uk w powiecie hajnowskim na Białostocczyźnie na tle ogólnopolskim*, Lublin 2013.
- Slovar' ukraïnskoï movi*, red. Boris Dmitrovič Grinčenko, Kiïv 1907–1909 [Словарь української мови, ред. Борис Дмитрович Грінченко, Київ 1907–1909].
- Slovník ukraïnskoï movi*, red. Īvan Kostântinovič Bilodid, Kiïv 1970–1980 [Словник української мови, ред. Іван Костянтинович Білодід, Київ 1970–1980].
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. XV/1, Warszawa 1900.
- Słownik prasłowiański*, red. Franciszek Sławski, t. 2, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, <https://archive.org/details/slovník-prasłowiański/slovník-prasłowiański-2/page/196/mode/2up> [dostęp: 19.04.2025].
- Słownik prasłowiański*, red. Mariola Jakubowicz, t. XI, Warszawa 2023, <https://slowianie.3bird.pl/download/materialy/slowianie-materialy-slovník-prasłowiański-11.pdf> [dostęp: 19.04.2025].
- Spis imion prawosławnych w brzmieniu polskim i staro-cerkiewno-słowiańskim*, Warszawa 2011.
- Superanskaâ Aleksandra Vasil'evna, *Slovar' russkikh ličnykh imen*, Moskva 1998 [Суперанская Александра Васильевна, *Словарь русских личных имен*, Москва 1998].
- Tłumačal'ny slovník belaruskaj movy*, red. Kandrat Kandratavič Atrahovič, t. 5/2, Minsk 1984 [Тлумачальны слоўнік беларускай мовы, ред. Кандрат Кандратавіч Атраховіч, т. 5/2, Мінск 1984].
- Urzędowe i gwarowe nazwy miejscowości Białostocczyzny*, oprac. Michał Kondratiuk, Białystok 2011.
- Ves' sor v odnoj izbe. Biblioteka kompromata. Čast' 12: Fenâ. Slovar' ugovnykh terminov* [Весь сор в одной избе. Библиотека компромата. Часть 12: Феня. Словарь уголовных терминов], https://web.archive.org/web/20240408162446/https://www.com-promat.ru/page_24482.htm [dostęp: 19.04.2025].
- Virtual'nyj muzej Velikoj Otečestvennoj vojny Respubliki Tatarstan* [Виртуальный музей Великой Отечественной войны Республики Татарстан], <https://tatfrontu.ru/cards?page=1592> [dostęp: 26.03.2025].
- Zabusov Aleksandr Vladimirovič, *Kalika perehožij*, Moskva 2020 [Забусов Александр Владимирович, *Калика перехожий*, Москва 2020], <https://www.rulit.me/books/kalika-perehozhij-krivich-chast-2-litres-read-637923-21.html> [dostęp: 19.04.2025].

Związek Jan, *Stan badań nad księgami metrykalnymi w Diecezji Częstochowskiej*, „Prace Naukowe WSP w Częstochowie. Seria: Zeszyty Historyczne” 1993, z. 1, s. 51–68.

HISTORIA

Сцяпан Захаркевіч

Еўрапейскі гуманітарны ўніверсітэт, Літва

e-mail: stsiapan.zakharkevich@ehu.lt

ORCID: 0000-0002-8520-2730

**Вытворчасць ведаў аб этнічнасці беларусаў
як інструмент кантроля беларускай этнаграфіі:
прыклад вызначэння заходняй мяжы пражывання
беларусаў у 1943–1944 гг. па загаду
Генштаба Чырвонай Арміі**

**Production of Knowledge About the Ethnicity of Belarusians
as a Tool for Controlling Belarusian Ethnography: An Example
of Determining the Western Border of Belarusian Residence
in 1943–1944 by Order of the General Staff of the Red Army**

ABSTRACT

In the 1930s and 1940s, the production of ethnographic knowledge in Belarus came under complete political and ideological control in the USSR. This is most clearly illustrated by the problem of the ethnicity of Belarusians. In the 1920s, Belarusian ethnographers quite freely explored the ethnic aspects of Belarusian culture. In the 1930s, this topic became the cause of repression. A public one-sided discussion was organized within the scientific community, which condemned views alternative to Marxism. During the war, in 1942–1945, in order to achieve the foreign policy goals of the USSR regarding the post-war redivision of Europe, the topic of ethnicity again became temporarily relevant. In secret research topics, the ethnicity of the peoples of Eastern Europe became a central issue. The article analyzes the text about the western ethnic border of Belarusians, prepared within the framework of such a secret topic by Moisei Grinblat in 1943–1944. This work was carried out under the control of the intelligence of the General Staff of the

Red Army. In parallel, the opponents included specialists in Lithuania, Moldova, Poland, Ukraine and other countries of Eastern and Central Europe.

The analysis of M. Grinblat's work shows the absence of real field ethnographic material on the problem, the use of outdated literature, which was chosen by the author arbitrarily (taking into account the set political goal). The text is filled with a significant number of examples of manipulation of style, literature, facts to achieve a goal that had political and ideological reasons. The study of the text also allows us to understand the degree of theoretical development of ethnic issues in the Soviet ethnography in the 1940s. The historical conditions of the emergence of the analyzed text by Moisei Grinblatt make it possible to understand the degree of control of the political and military elites of the USSR over the production of scientific knowledge both in the USSR as a whole and in the specific Belarusian case.

Keywords: history of Belarusian ethnography, Moisei Grinblat, Belarus, ethnicity of Belarusians, western ethnic border of Belarusians, postcolonial history of Belarus

Уводзіны

Мяжа (дзяржаўная, этнічная, фантомная, уяўная і г.д.) была і ёсць важным элементам жыцця беларусаў на беларуска-польскім памежжы. “Роднае, што апынулася на другім баку, як ампутаваная частка цела, дзіўна баліць (...) лепш, каб асталіся жыць набеларускім баку. Можа, там, сярод сваіх людзей, ёй быў бы наканаваны іншы лёс”¹.

Напрыканцы XIX – пачатку XX ст. нацыятворчыя працэсы ахапілі ўсю Усходнюю Еўропу. Беларусы не засталіся ў баку. Важным падмуркам для беларускіх нацыянальных праектаў сталі этнаграфічныя веды. А. Рыціх, Я. Карскі і М. Доўнар-Запольскі прапанавалі ўласныя карты этнічнага рассялення беларусаў, пераважна па моўнаму прынцыпу, з дадатковым выкарыстаннем рэлігійнага крытэрыю. Аднак адміністрацыйны падзел Расійскай імперыі не ўлічваў этнічных тэрыторый як аргумент палітычнага будаўніцтва, а наадварот разглядаў як пагрозу. Абвяшчэнне ў 1918 г. Беларускай Народнай Рэспублікі абаялася на ідэю этнічнай тэрыторыі беларусаў, аднак не мела

¹ Г. Кандрацок, *У прысценку старога лесу. Гісторыі людзей з Белавескай пушчы*, Беласток 2022, с. 64.

рэсурсаў яе рэалізаваць. Савецкія ўлады з палітычнага прагматызму праігнаравалі ў 1921 г. беларускую этнічнасць як фактар дзяржавабудавання, аднак пазней, у 1920-х гг., вымушаны былі пачаць рэалізацыю дзяржаўнай праграмыбеларусізацыі. У 1930-х гг. мабілізацыя савецкага грамадства прывяла да жорсткіх рэпрэсій беларускіх этнографіаў, як аўтараў “этнізацыі” беларускай культуры (паралельна рэпрэсавалася ўся інтэлектуальная эліта Беларусі па гэтаму прынцыпу). Этнічнасць як падмурак беларускага нацыянальнага праекта была палітычна і ідэалагічна забароненая. Аднак у 1942–1944 гг. палітычныя патрэбы новага пасляваеннага падзелу Еўропы прывялі савецкія ўлады да рэактуалізацыі “этнічнасці” і пошуку экспертаў у ёй. Найбольш адпавядалі патрабаванням менавіта этнографы, якія пачалі выконваць загады Міністэрства замежных справаў СССР (далей – МЗС СССР) і Генштаба Рабоча-Сялянскай Чырвонай Арміі (далей – РСЧА). Беларускі этнограф Маісей Грынблат падрыхтаваў у 1944 г. спецыяльную навуковую працу “Да пытання аб заходняй этнаграфічнай граніцы беларусаў”, якую савецкія ўлады выкарысталі пры беларуска-польскім размежаванні. Тым не менш экспертнасць зноў падпарадкавалася палітычным прычынам, а “этнічнасць” як феномен і даследчая праблема, была пасля вайны забароненая амаль да 1960-х гг., калі пачаўся новы праект – стварэнне сацыялістычнай беларускай нацыі як неад’емнай часткі савецкага народа.

Метадалогія

Аналітычныя канструкцыі артыкула будуць абапірацца на тэорыю посткаланіялізма, якая дае магчымасць убачыць уплывы метраполіі і палітычных умоваў яе існавання на развіццё ідэй і наратываў беларускай савецкай этнаграфіі 1920–1930 гг. на прыкладзе распрацоўкі ў 1943–1945 гг. Маісеем Грынблатам тэмы вызначэнне заходняй этнічнай граніцы рассялення беларусаў.

У першую чаргу гаворка будзе весціся пра наратывы этнічнасці, што навязваліся беларускай этнаграфіі звонку, з савецкай метраполіі (палітычныя і акадэмічныя цэнтры Масквы і Ленінграда), якія працягвалі тэндэнцыі Расійскай імперыі. Прычым тут трэба падкрэсліць,

што агульнасць тэндэнцый Расійскай імперыі і СССР у разглядаемым пытанні была звязана не са зместам навязаных наратываў (відавочна адрозніваліся ідэалагічны змест, гістарычны і палітычны кантэкст), а з уласна фактам стварэння наратываў звонку, а потым іх распаўсюджванне ў Беларусі, прычым нават з прымяненнем гвалту, як было падчас рэпрэсій 1930-х гг., калі нараджаючыся працэс самастойнага тэарэтычнага асэнсавання нацыянальнага працэса быў фізічна знішчаны з дапамогай спецслужбаў, ці непасрэдна выпадак 1943–1945 гг., калі стварэнне наратыву курыравалася і кантралявалася МЗС СССР і Генштбам РСЧА. Аналітычныя развагі ў артыкуле будуць абапірацца на погляды Э. Томпсан аб наратывах расійскай/савецкай прысутнасці². У артыкуле прасочваецца ідэя аб тым, што беларуская этнаграфія “спрыяла ўладам метраполіі, не дазваляючы перыферыі загаварыць сваім уласным голасам і трансляваць свой уласны досвед у якасці адмысловага наратыву, а не дадатку да цэнтру”³. Беларускія савецкія этнографы, што пазбеглі ці перажылі рэпрэсіі 1930-х гг. (прыкладам апошніх можа быць Аляксандр Шлюбскі, які быў два разы арыштаваны, але працягнуў навуковую дзейнасць ужо ў рэчышчы пануючай ідэалогіі) фактычна сталі выразнікамі савецкай ідэалогіі і тэарэтычных канструкцый метраполіі і праз “дыскусію гвалту”⁴ выцеснілі канкуруючыя дыскурсы ў беларускай этнаграфічнай навуцы. Фактычна з 1920-х па 1960-я гг. назіралася пастаянная змена дамінуючых наратываў у беларускай савецкай этнаграфіі праз прызму таго, што Э. Томпсан услед за Г. Гадамерам называла “першасным значэннем”. Пад уплывам унутрыідэалагічнай барацьбы ў партыі бальшавікоў, ідэалагічных зменаў падчас мабілізацыі савецкага грамадства ў 1930-я гг., палітычных і гістарычных кантэкстаў калектывізацыі, індустрыялізацыі і Другой сусветнай вайны моцна трансфармаваўся ці нават цалкам змяняўся наратыў аб этнічнасці беларусаў. Адбылася тэкстуальная перамога рускамоўных этнаграфічных тэкстаў з савецкай

² Э.М. Томпсан, *Песняры імперыі: расійская літаратура і каланіялізм*, Мінск 2009.

³ Тамсама, с. 9.

⁴ Тэксты з абвінавачваннямі нацыянальна-арыентаваных беларускіх этнографаў у нацдэмаўшчыне, што паўсталі ў перыяд 1931 – 1934 гг. Знешне яны нагадвалі навуковую дыскусію і тэарэтычна перафарматавалі беларускую этнаграфію (ды ўласна ўсе гуманітарныя навукі) з нацыянальных наратываў да марксізму.

метраполіі, як асновы тэарэтычных канструкцый беларускай савецкай этнаграфіі.

Мэта артыкула – вывучэнне арганізацыі і замацавання залежнага каланіяльнага статусу беларускай савецкай этнаграфіі ў СССР у 1930–1940-я гг. на прыкладзе стварэння адной канкрэтнай працы Маісея Грынבלата пра заходнія межы беларусаў на фоне зменаў наратыву аб этнічнасці беларусаў. Гэты наратыў пасля 1920-х гг. страціў сваю навуковасць і ператварыўся ў палітычны інструмент, які ствараўся, знікаў і зноў адраджаўся выключна ў выніку палітычнай і ідэалагічнай кан’юнктуры ў СССР і незалежыў ад навуковых інтарэсаў даследчыкаў з Беларусі, ці накопленага палявога матэрыялу, які мог стаць падставай для новых тэарэтычных канструкцый і ідэй. Адбываўся эпістэміялагічны гвалт праз метрапольныя савецкія тэорыі. Ён падмацоўваўся рэпрэсіўнымі рэсурсамі спецслужбаў і ідэалагічным кантролем партыйных органаў. У гэтай сітуацыі беларуская савецкая этнаграфія не была ў стане тэарэтычна і фізічна супраціўляцца. Чаму гэтая посткаланіяльная оптыка на гісторыю беларускай этнаграфіі ўзнікла зараз і яе не было раней. Тут трэба пагадзіцца з Э. Томпсан аб тым, што “доўгі час гэта заставалася незаўважным праз адсутнасць інтэлектуальных традыцыяў для яго распазнання”⁵.

Удзел этнографіі ў ваенных справах у якасці экспертаў ці нават ваенных спецыялістаў дастаткова шырока вядомы⁶. Праца амерыканскіх антрапологаў на чале з Рут Бенэдыкт па вывучэнні японскай культуры для арміі ЗША⁷, афрыканіста Э. Эванса-Прычарда ў падбухторванні ануакаў супраць італьянскіх войскаў, а таксама супраціўлення ім ордэна Санусія на карысць Англіі⁸, даследчыка Бірмы Эдмунда Ліча (капітана брытанскай арміі), які арганізоўваў супраціў качынаў японцам⁹ і г.д. Савецкія этнографы таксама не засталіся ў баку ад вайны. Такім

⁵ Э.М. Томпсан, *Песняры імперыі...*, с. 31.

⁶ M. Kowalski, *Antropologia i wojna*, [w:] M. Kowalski, *Antropolodzy na wojnie. O „brudnej” użyteczności nauk społecznych*, Warszawa 2015, s. 13–48.

⁷ Р. Бенедикт, *Хризантема и меч: Модели японской культуры*, 2-е изд., Москва, Санкт-Петербург 2013.

⁸ E.E. Evans-Pritchard, *The Sanusi of Cyrenaica*, London 1949.

⁹ D. Price, *Anthropological Intelligence. The Development and Neglect of American Anthropology in the Second World War*, Durham–London 2008, s.71.

чынам, дадзены артыкул адчыняе яшчэ адную старонку – савецкую – так званых “антрапалогаў на вайне” у гісторыі беларускай савецкай этнаграфіі.

Артыкул абаліраецца на цэлы шэраг архіўных крыніц. Перадусім на комплекс дакументаў з 142 фонда Архіва Расійскай Акадэміі Навук (далей – АРАН). Гэта сем справаў першага вопісу “Кіраўнічая дакументацыя Інстытута этнаграфіі” за 1942–1948 гг., прысвечаных асобнай даследчай групе Інстытута этнаграфіі АН СССР (далей ІЭ СССР), якая працавала для МЗС СССР і Генеральнага Штаба РСЧА¹⁰. Комплекс крыніц складаецца як з дакументаў унутранага справазвароту ІЭ СССР, так і перапіска з супрацоўнікамі МЗС СССР, а таксама куратарамі спецтэмаў з аддзела, а потым і упраўлення выведкі Генштаба РСЧА. Гэты комплекс крыніц дае магчымасць дастаткова падрабязна асвятліць працэс стварэння даследчай групы, выбару выканаўцаў асобных спецтэмаў, ролю палітычных фактараў у гэтым, ступень кантролю і сферу інтарэсаў МЗС СССР і Генштаба РСЧА, зразумець як адбываўся працэс напісання экспертных тэкстаў, што было найбольш актуальным для даследчыкаў і для палітычных і ваенных інстанцый. З гэтых архіўных дакументаў толькі ў 2010-х гг. быў зняты грыф “Сакрэтна”. Частка тэкстаў спецтэмаў, выкананых беларускім савецкім этнографам Маісеем Грынблатам знайшлася ў яго асабістым фонде ў Аддзеле рэдкай кнігі і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі Акадэміі Навук Беларусі (далей – АРР ЦНБ)¹¹. Усе гэтыя дакументы разам дазваляюць паглядзець не толькі на творчасць беларускіх этнографіаў падчас вайны, якая засталася на доўгі час па-за ўвагай беларускіх даследчыкаў. Гэты комплекс крыніц таксама дае магчымасць зразумець ступень залежнасці працэсу вытворчасці этнаграфічных навуковых ведаў ад палітычных прычын, кан’юктур, ідэалагічных патрэбаў савецкай улады. Тэма этнічнасці, якая стала прычынай рэпрэсій і фізічнага знішчэння цэлага пакалення беларускіх этнографіаў у 1930-я гг., у 1942–1945 гг. стала адной з самых актуальных у савецкай

¹⁰ АРАН, фонд 142, воп. 1 (1942–1948), *Управленческая документация Института этнографии*.

¹¹ АРР ЦНБ НАНБ, ф. 42., воп. 1, спр. 9, *Асабістая справа Маісея Якаўлевіча Грынблата*.

этнаграфіі, і дзякуючы якой М. Грынблат здолеў палепшыць уласную кар’еру (абараніць у 1945 г. кандыдацкую дысертцыю па спецтэме, абзавесціся патрэбнымі і важнымі сувязямі сярод этнографаў Масквы і Ленінграда). Аднак пасля вайны, яна зноў з ідэалагічных прычын апынулася пад забаронай аж да канца 1950-х гг.

Тэарэтычныя дыскусіі 1920-х гг. аб этнічнасці ў беларускай савецкай этнаграфіі

Беларуская этнаграфія як акадэмічная навука пачала інстытуцыяналізавацца і тэарэтычна афармляцца толькі ў 1920-я гг. у межах стварэння нацыянальных навуковых устаноў БССР. Простае назапашванне палявога этнаграфічнага матэрыяла, якое адбывалася з сярэдзіны XIX ст., яшчэ не было падставай навукі: “Навука ствараецца шляхам устанаўлення ўласнага аб’екта і працы над ім сваім метадам, а не з таго, які матэрыял для яе выпадкова сабраны”¹². У 1923 г. у БДУ была арганізавана кафедра этнаграфіі Беларусі, на якой пачаў працаваць вядомы этнограф Ісаак Сербай. У 1925 г. у Інстытуце Беларускай культуры была створана Этнаграфічная камісія, а ў 1927 г. кафедра этнаграфіі¹³. У межах гэтых інстытуцый сабраліся і працавалі прадстаўнікі нацыянальна арыентаванага пакалення (Аляксандр Шлюбскі, Міхаіл Мялешка, Мікалай Каспяровіч і інш.) на чале з Вацлавам Ластоўскім. Паралельна інстытуцыянавалася новае пакаленне савецкіх беларускіх этнографаў у Маскве і Ленінградзе – Маісей Грынблат, Антон Супінскі, Іван Дышчанка, Вольга Баяр і інш.

Яркай і самабытнай постаццю ў першай палове 1920-х гг. быў Саламон Кацэнбоген, які працаваў на стыку ўзнікаючых сацыялогіі і сацыяльнай антрапалогіі¹⁴. Яго тэарэтычныя разважанні аб

¹² V. Čiubrinskas, *Sovietmečio iššūkiai Lietuvos etnologijai: disciplina, ideologija ir patriotizmas*, «Lietuvos etnologija» 2011, № 10, s. 99.

¹³ С.А. Захаркевіч, *Роля Інбелкульту ў інстытуцыяналізацыі беларускай этнаграфіі*, [у:] *Інстытут беларускай культуры: здабыткі, значэнне, вынікі дзейнасці*, Мінск 2017, с. 28–33.

¹⁴ *Память и слава: Соломон Захарович Каценбоген. К 130-летию со дня рождения*, сост. А.Н. Максимчик, Минск 2019.

культуры аказалі ўплыў на смелыя і шырокія высновы ў першых працах А. Шлюбскага, М. Каспяровіча і М. Мялешкі¹⁵. Паміж імі пачынае развівацца тэарэтычная дыскусія пра канцэпцыі і візіі беларускай культуры, беларускай нацыі і ролі ўласна этнаграфіі. Гэта сведчыць аб станаўленні ў Беларусі менавіта акадэмічнай навукі і ўзроўню яе зрэласці. Яно супадала з суседнімі акадэмічнымі традыцыямі ў Літве¹⁶, Расіі¹⁷ і Украіне¹⁸.

У другой палове 1920-х гг. беларуская акадэмічная этнаграфія (А. Шлюбскі, М. Мялешка, М. Каспяровіч, В. Ластоўскі) пачала выбудоўваць уласны дыкурс аб навуковым асэнсаванні беларускага нацыянальнага праекту – на падставе дыскусіі аб крывіцкай ідэі. На пачатковым этапе яна была рамантычнай і поўнай гістарычных, этнаграфічных і іншых хібаў. Пад уплывам ідэі В. Ластоўскага малады Аляксандр Шлюбскі ўключаецца ў дыскусію і напрыканцы ліпеня 1925 г. піша яму:

Прыблізна а Каляды гэтага года Інстытут беларускае культуры рыхтуецца зьезд працаўнікоў на крывіцкай навуковай ніве “з усяго сьвету” (як абвешчана ў газетах), я на гэтым зьездзе хачу прачытаць даклад на тэму “Аб тэрмінах: беларус, беларусі і крывіч”. Мне хацеласяб больш менш навукова абаснаваць патрэбнасць ужывання апошняга тэрміну, але гэта цяжкая справа з прычыны навізны пытання і адсутнасці належных крыніц. У грунт прыдзецца класыці, галоўным чынам, матар’ялы Вашых выданняў¹⁹.

Дыскусія аб крывіцкай тэорыі мела відавочны палітычны падмурак у поглядах В. Ластоўскага, а таксама выклікала сімпатыю ў яго маладых паплечнікаў менавіта маральным пошукам уласнага шляху

¹⁵ Цэнтральны Навуковы Архіў Нацыянальнай Акадэміі Навук Беларусі (далей – ЦНА НАНБ), ф. 67, воп. 1, спр. 9, арк. 170.

¹⁶ V. Čiubrinskas, *Sovietmečio iššūkiai Lietuovsetnologijai: disciplina, ideologija ir patriotizmas*, «Lietuvos etnologija», 2011, № 10, s. 99.

¹⁷ Т.Д. Соловей, *История отечественной этнологии в первой трети XX в.*, Москва 1998.

¹⁸ В. Борисенко, *Нариси з історії української этнології 1920–1930-х років*, Київ 2002; Р.Б. Тарнавський, *Кафедра этнології Львівського університету. Класичний період (1910–1947)*, Львів 2016.

¹⁹ *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*, т. 1, кн. 2, фонд № 582 Дзяржаўнага архіву Літвы («Рада Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі») / укладаньне, падрыхтоўка тэксту, уступны артыкул, камэнтары, пераклады, паказальнікі: Сяргей Шупа, Вільня, Нью-Ёрк, Менск, Прага 1998.

(палітычнага і суб’ектыўнага па вызначэнню, а не навуковага і пазітывіс-тычнага ў той час), адрознага ад “польскай Сцылы” ці “рускай Харыбды”. І працы менавіта крывіцкага дыскурсу А. Шлюбскага, М. Мялешкі ці М. Каспяровіча адрозніваюцца эмацыйнай і палітычнай заангажаванасцю ад іх уласных тэкстаў, прысвечаных іншым, “некрывіцкім”, тэмам. Гэта быў новы этап дыскусій, уласная пастаноўка акадэмічнай рэфлексіі з унутранай суб’ектыўнай нацыянальнай пазіцыі. З “крывіцкіх” тэкстаў бачна як складана было фармуляваць свае тэзісы маладым даследчыкам, прабіраючыся паміж “польскацэнтрычнымі” ці “рускацэнтрычнымі” ідэямі. Аднак без выбудовы “нацыянальнай візіі” немагчыма было падняцца на іншы ўзровень рэфлексіі. Гэтае эвалюцыйнае развіццё этнаграфічнага дыскурсу аб беларускай нацыі (прычым толькі пачатак, які цягнуўся не больш за 5–6 гадоў) было жорстка і гвалтоўна перарвана савецкімі ўладамі.

Аднак трэба прызнаць наяўнасць рознасці поглядаў на беларускую культуру ў этнаграфічнай акадэмічнай супольнасці Беларусі і наяўнасці дыскусій на гэты конт. Ісаак Сербав, як прадстаўнік яшчэ дарэвалюцыйнай заходнерускай плыні, ўяўляў сабе беларусаў з кансерватыўных і нават архаічных тэарэтычных пазіцый:

Беларусь наогул багата сваёй этнаграфіяй як з боку расава-антрапалагічных прызнакаў *розных беларускіх народаў і плямёнаў* (вядзелена – С.З.), так і з боку іх быту, матэр’яльнай і духоўнай культуры. А між іншым ні адна часць этнографіі ў нас пакуль што дасканала не распрацавана, не сабраны нават матэрыялы, якія захаваліся ў народзе на мясцох²⁰.

Ісаак Сербав лічыў, што беларусы з’яўляюцца кангламератам славянскіх плямёнаў і лакальных супольнасцей: “Па антрапалёгіі намечана сабраць матэр’ялы па тром галоўным беларускім плямёнам: Драгавічоў, Крывічоў і Радзімічоў”²¹. Яго думкі выклікалі незадавальненне ў Інбелкульце і імкненне іх рэдагаваць у канчатковых тэкстах, што афіцыйна выходзілі ад імя ІБК.

²⁰ ЦНА НАНБ, ф. 67, воп.1, спр. 6, *Плян працы Этнографічнай Сэкцыі на 1925/1926 акадэмічны год*, арк. 115.

²¹ Тамсама, арк. 115

Паралельна таксама адбывалася вызначэнне суб'ектнасці этнаграфіі сярод іншых навук. Палову перыяду існавання Інбелкульту этнаграфія не мела асобнага статусу, а прыпісвалася ці да Геаграфічнай камісіі, ці да Гісторыка-Археалагічнай камісіі. І толькі вясной 1925 г. была створана самастойная Этнаграфічная камісія. Аднак большасць яе членаў паралельна былі актывістамі ў іншых камісіях і таму не маглі ці не хацелі траціць увесь час і энэргію толькі на этнаграфію. Першы кіраўнік Этнаграфічнай камісіі, а таксама адзін з кіраўнікоў створанага ў 1921 г. у Мінску Беларускага Дзяржаўнага ўніверсітэта, Саламон Кацэнбоген меў уласную думку аб ролі беларускай этнаграфіі. Ён бачыў яе як частку больш складанай навукі аб культуры, і разглядаў на заходнееўрапейскі манер як дапаможную навуку ці метада збору палявога матэрыялу: “умелае карыстанне параўнаўчым метадам, правільнае супастаўленне археалагічных дадзеных з этнаграфічнымі матэрыяламі”²². З ім не пагаджаўся сакратар Этнаграфічнай камісіі Ісаак Сербаў, лічачы што “ня трэба даводзіць этнаграфію да навукі толькі апісальнай, ці ставіць яе часткай другіх навук. Этнаграфія – самастойная навука, якая павінна абхапіць усебаковае вывучэнне народа”²³. Іншыя ўдзельнікі дыскусіі палітызавалі пытанне і патрабавалі неабходнасць ацэнцы ролі этнаграфіі ў школьнай адукацыі, вывучэння новага быту вёскі і важнасць этнаграфіі ў барацьбе з рэлігіяй²⁴. Ва ўмовах стварэння і замацавання савецкага грамадства беларускія савецкія даследчыкі (як раней імперскія этнографы-субалтэрны) патрабавалі ўключэнне ў навуковы кантэкст ідэалагічных і прапагандыцкіх сэнсаў, пачынаючы ствараць новую маральнасць і анталогію навукі, якая ўжо хутка падчас рэпрэсій пачне шырока выкарыстоўвацца і дамінаваць.

²² С.З. Каценбоген, *Спорные вопросы генеомии*, «Працы Беларускага Дзяржаўнага Універсітэта», 1923, № 1, с. 282–304.

²³ ЦНА НАНБ, ф. 67, воп.1, спр. 9, *Пракакол агульнага сходу Этнографічнай Сэжцыі ІБК, 03.06.1925*, арк. 170.

²⁴ Тамсама, арк. 170

Рэпрэсіі 1930-х гг. і забарона тэмы этнічнасці і этнічнай гісторыі ў беларускай савецкай этнаграфіі

Рэпрэсіі ў акадэмічнай супольнасці пачаліся з канца 1929 г. У 1930 г. яны закранулі беларускую этнаграфію – былі арыштаваныя А. Шлюбскі, В. Ластоўскі, М. Мялешка і М. Каспяровіч. Яны былі спачатку выслааныя, а потым у 1935 г. былі арыштаваныя паўторна. Антон Супінскі быў арыштаваны ў 1937 г. Вацлаў Ластоўскі і Мікалай Каспяровіч былі растрэляныя, Міхаіл Мялешка надарваў здароўе ў лагерах і адразу пасля вызвалення памёр, а Аляксандр Шлюбскі верагодна пагіб падчас вайны ў 1942 г. Рэпрэсіі 1930-х гг. моцна змянілі канцэптуальную канфігурацыю акадэмічнай супольнасці беларускіх этнографіаў: зруйнавалі этнаграфічны наратыў аб нацыі; тэма этнічнасці і этнічных характарыстык беларускай культуры былі забароненыя; асноўная стала задача фіксацыі пазітыўных зменаў у жыцці савецкіх калгаснікаў і рабочых БССР, якая знаходзілася на перакрываванні навукі і прапаганды.

Арганізаваная ў пачатку 1930-х гг. публічная крытыка “нацдэмаўскай этнаграфіі” (аднабаковая, без удзелу абвінавачанага боку і немагчымасці адказаць) была накіраваная на знішчэнне суб’ектнасці беларускай этнаграфіі і падпарадкаванне палітычнаму кіраўніцтву, ідэалагічным патрэбам і тэарэтычным цэнтрам савецкай метраполіі. Асноўны накірунак крытыкі быў сканцэнтраваны на рознабаковым аналізе крыўскай тэорыі этнагенэза²⁵. Выкарыстоўваліся палітычныя ярлыкі (“азьвярэлы нацыяналізм”)²⁶, рытарычныя прыёмы супрацьстаўлення пралетарскай этнаграфіі і буржуазнай этналогіі (“...для

²⁵ Л. Бабровіч, І. Шпілеўскі., М. Грынблат і інш., *Этнаграфія. Музейная справа*, [у:] *Навука на службе нацдэмаўскай контррэвалюцыі*, т. I, ч. 3, Менск 1931, с. 150–240; Л. Бабровіч, Ів. Шпілеўскі, *Супроць контррэвалюцыйных нацдэмаўскіх тэорый у этнографіі*, «Савецкая краіна», 1931, № 1, с. 42–55; Л. Бабровіч, Ів. Шпілеўскі, *Супроць контррэвалюцыйных нацдэмаўскіх тэорый у этнографіі*, «Савецкая краіна», 1931, № 2, с. 46–53; М. Грынблат, *За вывучэнне фальклору эпохі дыктатуры пралетарыяту*, «Савецкая краіна», 1931, № 12, с. 122–130; А.К. Супінскі, *Націонал-демократизм в современной белорусской этнографии*, [в:] *Этнография на службе у классового врага*, Ленинград 1932, с. 106–107; Н.М. Нікольскі, *Устаноўкі і мэтады беларускай нацдэмаўскай этнографіі*, «Працы сэкцыі этнографіі», вып. IV, Менск 1933.

²⁶ Л. Бабровіч, Ів. Шпілеўскі, *Супроць контррэвалюцыйных нацдэмаўскіх тэорый...*, 1931, № 1, с. 48.

абаснавання сваіх этналегічных тэорый аб волатах, крывічох і г.д.²⁷. Палітычныя прапагандысцкія дыскурсы станавіліся важней за навуковыя. Савецкая ўлада не магла дазволіць непадкантрольную вытворчасць альтэрнатыўных сэнсаў. Масавае фізічнае пакаранне стварала сістэму кантролю, публічная гвалтоўная акадэмічная дыскусія падтрымоўвала дысцыпліну. Найбольш яркія і актыўныя вытворцы ведаў не знішчаліся, а ператвараліся ў публічныя прыклады прывядзення да пакоры. Аляксандар Шлюбскі, які ў некаторых крытыкаў прыцягваў больш увагі чым нават Вацлаў Ластоўскі, атрымаў права ўжо пасля двух арыштаў друкавацца ў цэнтральным этнаграфічным акадэмічным часопісе СССР «Савецкая этнаграфія»²⁸. Антону Сурпінскаму пасля ссылкі дазволілі працягнуць заняткі навукай і абараніць кандыдацкую дысертацыю, але не па беларускай тэматыцы ў 1947 г. Таксама ён друкаваўся па новай тэматыцы. Беларускія савецкія этнографы, што не папалі пад рэпрэсіі 1930-х гг. і засталіся працаваць, як Ісаак Сэрбаў ці Маісей Грынблат, павінны былі пастаянна лавіраваць у віры палітычных зменаў і выконваць ідэалагічныя і прапагандысцкія задачы савецкай улады. У самы пік рэпрэсій яны ўвогуле сышлі ў фальклорную тэматыку, якая была ў той момант больш бяспечная, чым этнаграфія з яе этнічнай тэматыкай, што несла смяротную пагрозу.

Гісторыя стварэння даследчага праекта беларуска-польскага этнічнага размежавання

Перад пачаткам вайны 1941–1945 гг. у Інстытуце гісторыі АН БССР у сектары этнаграфіі працавала невялікая група даследчыкаў. Кіраўніком сектара быў член-карэспандэнт АН СССР М.М. Нікольскі,

²⁷ Тамсама, с. 50.

²⁸ А.О. Шлюбский, *Архивные материалы о книге Ф. Энгельса «Происхождение, семьи, частной собственности и государства»*, «Советская этнография», 1934, № 6, с. 62–69; А.О. Шлюбский, *Библиография русских переводов труда Ф. Энгельса «Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates»*, «Советская этнография», 1934, № 6, с. 180–185; А.О. Шлюбский, *К истории русской этнографии. Цензурные мытарства А.Н. Афанасьева*, [в:] *Советская этнография*, вып. IV, Москва 1940, с. 128–141.

гісторык старажытнага Усходу. Ён быў назначаны ў сектар этнаграфіі пасля рэпрэсій 1930-х гг. калі былі арыштаваныя ўсе члены кафедры этнаграфіі БАН. Кафедра была рэарганізаваная ў сектар, а на чале быў патрэбны ідэалагічна надзейны і партыйны навуковец. Асноўная даследчая нагрузка ляжала на двух вопытных этнографіках – Ісааке Сербаве і Маісее Грынблате. У 1935 г. падчас партыйнай атэстацыі супрацоўнікаў Інстытута гісторыі першы атрымаў характарыстыку старога даследчыка, але які не адчувае марксісцкіх ідэяў у навуцы. Маісей Грынблат быў прызнаны надзейным і правільным бальшавіком, вучоным з марксісцкімі пазіцыямі і поглядамі. Менавіта ён і з’яўляўся асноўным даследчыкам, арганізатарам і экспертам. У сектары таксама працаваў малады даследчык Антон Слабадзецкі, а часова далучаліся да выканання асобных праектаў гісторыкі Мікалай Махнач і Аляксандр Калечыц, а таксама літаратуразнаўца Эдуард Галубок. Вялікая Айчынная вайна аказала драматычны ўплыў як на беларускую этнаграфічную навуку, так і на савецкую ў цэлым. Мінск быў захоплены нямецка-фашыстскімі войскамі амаль праз тыдзень. Большасць архіваў і фондаў АН БССР (у тым ліку і вялікі фальклорна-этнаграфічны архіў, значныя музейныя калекцыі матэрыяльнай культуры, унікальныя этнаграфічныя кнігазборы і вялізарная калекцыя фотаздамкаў) вывезці не паспелі і яны былі знішчаныя, ці папросту зніклі і іх лёс невядомы. Такая ж трагедыя сталася з працамі, якія знаходзіліся ў друку, ці былі падрыхтаваныя на ўзроўні рукапісаў. Зніклі працы І. Сербавы, рукапіс кандыдацкай дысертацыі М. Грынבלата і г.д. Мікалай Нікольскі, як фармальны кіраўнік беларускай этнаграфіі не паспеў эвакуавацца і застаўся ў акупацыі. І. Сербав і М. Грынблат здолелі выехаць з Мінска. У асабістым фондзе Маісея Якаўлевіча, які захоўваецца ў бібліятэцы АН Беларусі знаходзіцца некалькі пісем І. Сербавы, якія дапамагаюць зразумець трагічныя абставіны гэтай эвакуацыі. І. Сербав эвакуіраваўся аж на Тамбоўшчыну, дзе выкладаў у педінстытуце і, нажаль, памёр, захварэўшы ў зімку 1942–1943 гг. М. Грынблат з сям’ёй апынуўся ў Марыйскай АССР, дзе працаваў рахункаводам саўгасе.

Савецкая “сталічная” этнаграфічная навука таксама перажыла драматычны лёс. Інстытут Этнаграфіі АН СССР знаходзіўся ў Ленінградзе,

які апынуўся ў блакадзе і страціў ці не палову супрацоўнікаў²⁹. Значная частка ацалелых у 1942 г. была вывезеная ў Ташкент, дзе працягнулі даследаванні. Новы імпульс развіццю і актывізацыі дзейнасці ІЭ СССР даў новы кіраўнік – прафесар С.П. Талстоў. На пачатку вайны ІЭ СССР складаўся з ташкенскай і невялічкай ленинградскай частак. 22 снежня 1942 г. дырэктарам ІЭ СССР быў прызначаны прафесар С.П. Талстоў. Яму дазволілі арганізаваць Маскоўскую групу, якая прыступіла да працы ў лютым 1943 г. і на працягу года ператварылася ў асноўнае структурнае падраздзяленне ІЭ СССР. Штат з 37 адзінак канца 1942 г. быў павялічаны да 63 адзінак³⁰.

Ташкенцкая, а з 1943 г. маскоўская група працавала па заказе розных дзяржаўных устаноў СССР. Так, напрыклад, у справах фонду ІЭ СССР захаваўся невялікі фрагмент перапіскі дырэктара С.П. Талстова з намеснікам наркома замежных спраў СССР М.М. Літвінава, які паралельна ўзначальваў Камісію па падрыхтоўцы мірных дамоваў і пасляваеннаму ладу. 20 студзеня 1944 г. С.П. Талстоў пісаў М.М. Літвінаву:

Глыбокапаважаны Максім Максімыч! Дасылаю Вам работу, выкананую ІЭ АН СССР па Вашаму даручэнню. Астатнія работы знаходзяцца на стадыі афармлення і будуць перададзены Вам у найбліжэйшы час.

Не адмоўце даць водгук гэтай рабоце, а таксама паведаміць заўвагі і пажаданні, якія будуць улічаны працаўнікамі Інстытута пры выкананні аналагічных заданняў у будучыні³¹.

15 лютага 1944 г. С.П. Талстоў атрымаў адказ ад намесніка НКЗС СССР:

Паваж. С.П. Я Вам вельмі ўдзячны за дасланыя працы Вашага Інст. Яны з'яўляюцца каштоўным укладам у матэрыял, які збіраецца маёй Камісіяй, але вызначаныя аўтарамі тэмы, натуральна, ахоплены шырэй, чым гэта патрабуецца для спецыяльнай працы Камісіі. Але з вялікага заўсёды

²⁹ А.М. Решетов, *Отдание долга. Часть первая: Памяти сотрудников Института этнографии АН СССР, погибших в блокадном Ленинграде*, «Этнографическое обозрение», 1995, № 2, с. 40–62.

³⁰ С. Алымов, *П.И. Кушнер и развитие советской этнографии в 1920–1950-е годы*, Москва 2006.

³¹ АРАН, ф. 142, воп. 1, спр. 2, *Секретная переписка за 1944 г.*, с. 1.

можна зрабіць меншае, і Камісія вядома возьме з вашых прац усё тое, што ёй спатрэбіцца. Старш. Камісіі па падрыхтоўцы мірных дагавораў і пасляваеннага ўладкавання М.М. Літвінаў³².

Праз некаторы час, 1 сакавіка 1944 г. дырэктар ГЭ СССР адказаў М.М. Літвінаву:

...накіроўваю Вам у дадатак да раней накіраваных матэрыялаў складзеную Інст. Этнаграфічную карту Заходніх абласцей СССР з тлумачальнай запіскай. Інст. гатовы даць па Вашых ўказаннях усе неабходныя дапаўненні і распрацоўкі па гэтай тэме, калі гэта ўяўляе для Вас цікавасць. Астатнія матэрыялы падрыхтоўваюцца і будуць перасылацца Вам па меры вырабу.

Ваш ліст атрымаў і спяшаюся выказаць глыбокае задавальненне тым, што наша праца можа апынуцца карыснай для Вас³³.

З уласнай аўтабіяграфіі Маісея Грынבלата з яго асабістай справы вядома, штоў жніўні 1941 г. ён з сям'ёй быў эвакуаваны ў Нова-Тар'яльскі сельсавет Марыйскай АССР. Гэта безумоўна не адпавядала асабістым мэтам і інтарэсам Маісея Грынבלата. Першапачаткова, з прычыны хаасу пачатку вайны, пагрозы для жыцця членаў сям'і і сваёй, такое накіраванне было часовым вырашэннем праблем. Праца давала паёк, сям'я знаходзілася ў бяспецы. Аднак пасля некалькіх месяцаў такога жыцця высокакваліфікаваны навуковы даследчык пачаў шукаць сваіх калегаў і магчымасць працягнуць прафесійную навуковую дзейнасць. Амаль праз год яму гэта ўдалося зрабіць. 10 чэрвеня 1942 г. М.Я. Грынблат пераязджае ў Казань, дзе ён апынуўся сярод сваіх калегаў па Акадэміі навук БССР і быў адноўлены на пасадзе старшага навуковага супрацоўніка. Там ён працаваў у мясцовых бібліятэках. Потым, праз два месяцы, у лістападзе 1942 г. па запрашэнні АН БССР пераязджае ў Ташкент, дзе адразу ўключаецца ў працу над планавай тэмай “Славянскія народы аб нямецкіх захопніках (гісторыка-фалькларыстычны нарыс)”³⁴.

³² Тамсама, с. 15.

³³ Тамсама, с. 22.

³⁴ Тамсама, с. 9.

Якраз з канца 1942 г. у Ташкенце пачаў працаваць філіял ІЭ АН СССР, які атрымаў назву “ташкенцкая група”.

Далейшы лёс М. Грынבלата падчас вайны склаўся цалкам пад уплывам вядомага савецкага этнографа члена-карэспандэнта АН СССР Дзмітрыя Зяленіна, які быў падчас вучобы ў Ленінградскім універсітэце яго навуковым кіраўніком і застаўся з ім у перапіскі і кантакце праз усё жыццё. Хутчэй за ўсё менавіта Дз. Зяленін і прыцягнуў да працы па гэтай тэме беларускага этнографа М. Грынבלата. У асабістым фондзе М. Грынבלата захоўваецца пісьмо Дз. Зяленіна ад 13 студзеня 1943 г. у якім апошні запрашае нашага героя ў тэму: “Я атрымаў з Масквы (сам Зяленін знаходзіўся ў Самаркандзе – аўт.) даручэнне – распрацаваць “план-праспект” работы ІЭ на 1943 г. па тэме “Заходняя этнаграфічная граніца СССР”. Вы названы як бліжэйшы выканаўца гэтай тэмы (...) Калі я буду распрацоўваць план без уліку Вашага вопыту, то магчымы вялікія разыходжанні і цяжкасці...”³⁵. Падчас вайны спатрэбіліся веды і экспертнасць Маісея Грынבלата менавіта ў пытаннях этнічнасці беларусаў.

У 1943 г. М. Грынблат быў накіраваны ў працоўную групу ІЭ СССР, што выконвала ў 1943–1945 гг. спецзаданне Генеральнага Штаба РСЧА і МЗС СССР. Тут ён быў вымушаны звярнуцца да этнічнай культуры беларускага народа (якая была падставай для рэпрэсій беларускіх этнографаў у 1930-я гг.) і яго геаграфічнага вымярэння на мяжы з Польшчай і Літвой. Кіраўніком спецтэмы “Заходнія граніцы СССР” быў Дз. Зяленін, які, як спецыяліст па ўсходніх славянах і знаўца ўсіх этнографаў рэгіёну, падбіраў сабе кадры. М. Грынблат добра ўпісаўся ў гэты калектыў. Потым, калі Дз. Зяленін на пасадзе кіраўніка спецтэмы замяніў другі вядомы этнограф Павел Кушнер, Маісей Грынблат працягнуў працаваць па спецзаданні. У межах выканання сакрэтных тэмаў Павел Кушнер актыўна камунікаваў з Грынבלатам. Так, у адным з пісьмаў ён звяртаўся да нашага героя:

Міхаіл Якаўлевіч! Існуе лі у Вас якая-небудзь сувязь з літоўцамі-этнографамі? З польскімі? Гэта вельмі важна, паколькі Вы закранулі

³⁵ АРР ЦНБНАНБ, ф. 42, воп. 1, спр. 1736, *Пісьмо Зеленина Д.К., адресованное М.Я. Гринблату 13 января 1943 г.*

зону мінулай этнічнай тэрыторыі літоўскіх плямён. Былі лі Вы ў раёне с. Галубоўкі, дзе яшчэ ў 1935 г. (польскі перапіс) жылі літоўцы? Вы прыгадалі аб Друскеніках (зараз Літ. ССР) – на супрацьлеглым берагу Нёмана (зараз БССР) яшчэ ў 1910 г. жылі яцвягі. Абеларусіліся яны зараз?³⁶

У пачатку снежня 1943 г. М. Грынблат разам з “ташкенцкай групай” быў пераведзены ў Маскву, дзе была працягнута праца па спецтэмах [18, с. 9]³⁷. На падставе сваіх распрацовак 1943–1945 гг. для Другога («выведвальнага») аддзела Генштаба РСЧА адразу пасля вайны Маісей Грынблат абараніў кандыдатскую дысертцыю ў Маскве па спецтэме “Заходнія межы рассялення беларусаў”³⁸. Адным з апанентаў на абароне быў вядомы спецыяліст па гісторыі Беларусі, прафесар Уладзімір Пічэта, які падчас свайго выступу заўважыў: “Беларуская навука мае такога буйнога і сур’ёзнага вучонага, які ўзбагаціць яе...”. Паралельна з ім абараняў доктарскую дысертцыю таксама па закрытай спецтэме яго кіраўнік, Павел Кушнер.

Аб важнасці выкананых раздзелаў і тэмы ўвогуле сведчыць той факт, што кіраўніцтва ІЭ АН СССР па выніках працы калектыва аўтараў накіравала справы ў Камітэт па Сталінскім прэміям па навуцы і вынаходніцтву. Шэраг спраў аб гэтым захаваўся ў АРАНе. А ўлічваючы грыф “сакрэтна” на гэтай тэме, кіраўніцтва ІЭ АН СССР не мела права накіроўваць справы без дазволу Упраўлення спецаданняў Галоўнага выведвальнага ўпраўлення Генштаба РСЧА. Гэты запыт таксама захаваўся, таму мы маем цэлы пакет рознабаковых справаў па гэтай праблеме. Акрамя ўласна інфармацыі аб аўтарах, назвах тэмаў і раздзелаў, гэтыя справы дазваляюць яшчэ дакладней высветліць аўтарства і колькасць раздзелаў, якія былі выкананыя Маісеям Грынблатам. Так, з запыту ў Генштаб РСЧА аб дазволе ўдзельнічаць у конкурсе на атрыманне

³⁶ АРР ЦНБНАНБ, ф. 42, воп. 1, спр. 17576, *Пісьмо Кушнера П.И., адресованное М.Я. Гринблату*.

³⁷ ЦНА НАНБ, ф. 22, воп. 1, спр. 362, *Асабістая справа Грынבלата Маісея Якаўлевіча*, арк. 9.

³⁸ АРАН, ф. 142, воп. 1, спр. 7, *Стенограмма и материалы заседания Ученого Совета института по защите диссертаций Кушнера и Гринבלата*; С.А. Захаркевіч, *Як гартавалася сталь: Станаўленне беларускага савецкага этнолага Маісея Якаўлевіча Грынבלата [у:] Беларускі фальклор. Матэрыялы і даследаванні*, Вып. 3, Мінск 2016, с. 515; С. Алымов, *П.И. Кушнер и развитие советской этнографии в 1920–1950-е годы*, Москва 2006, с. 44–46.

Сталінскай прэміі можна даведацца, што з 15 раздзелаў 3 выконваў М. Грынблат: сааўтар калектыўнага нарыса “Заходняя этнаграфічная граніца літоўцаў, беларусаў, украінцаў і малдаван”; аўтар “Да пытання аб заходняй этнаграфічнай граніцы беларусаў”; аўтар “Раён Гродна”³⁹.

Тэарэтычныя распрацоўкі М. Грынבלата адразу знайшлі прымяненне. 9 верасня 1944 г. урад БССР падпісаў з Польшкім камітэтам нацыянальнага вызвалення (ПКНВ) пагадненне аб перасяленні палякаў з БССР у Польшчу і наадварот — беларусаў з Польшчы ў БССР⁴⁰. Са справаў АРАН у выходзіць, што ўрад БССР запытаў у ІЭ АН СССР працы М. Грынבלата “Да пытання аб заходняй этнаграфічнай граніцы беларусаў” менавіта ў гэты час. У архіве захаваліся распіскі фельд’егерскай службы аб атрыманні гэтай працы і абавязковым яе вяртанні, як “сакрэтнай”. Нажаль пакуль невядома, ці паўплывалі працы беларускага этнографа на практычнае вырашэнне пытання перасялення. Аднак у фондах спраў МЗС БССР праца М. Грынבלата была знойдзена, што сведчыць пра тое, што працу скапіявалі негледзячы на яе сакрэтнасць.

Вясной 1945 г. Маісей Грынблат вяртаецца ў Мінск і пачынаецца новы этап яго дзейнасці, які не быў звязаны тэматычна з дзейнасцю падчас вайны аж да канца 1950-х – пачатку 1960-х гг. Аднак менавіта гэтая праца заклала тэарэтычны падмурак яго будучай доктарскай дысертацыі і невялікай, але вельмі важнай кнігі “Беларусы”, якая на доўгі час стала галоўнай этнаграфічнай працай па этнічнай гісторыі беларусаў⁴¹.

***Вытворчасць тэкстаў Маісея Грынבלата
аб беларуска-польскай этнічнай мяжы
пад кантролем Генштаба РСЧА***

У тэматычным плане навукова-даследчай працы ІЭ АН СССР на 1943 г. была вылучаная асобная тэма – “Этнаграфічныя пытанні пасляваеннага ладу свету”. Гэта была спецыяльная тэма, якая выконвалася

³⁹ АРАН, ф. 142, воп. 1, спр. 5, *Секретная переписка с Генштабом*, арк. 2.

⁴⁰ А. Вялікі, *На раздарожжы. Беларусы Беласточчыны ў час перасялення ў БССР (1944–1946)*, «Białoruskie Zeszyty Historyczne / Беларускі гістарычны зборнік» 2002, Т. 18, с. 146.

⁴¹ М. Грынблат, *Белорусы*, Мінск 1968.

па заказе Упраўлення спецзаданняў Генштаба РСЧА і была прысвечаная этнічным граніцам і этнічнаму складу Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы. Назвы самой спецтэмы, а таксама яе раздзелаў увесь час мяняліся. З папераў ІЭ АН СССР, накіраваных з Генштаба 17 чэрвеня 1944 г., можна даведацца аб працоўнай назве спецтэмы на той момант: “Заўвагі на сборныя нарысы “Заходняя этнаграфічная граніца карэл, літоўцаў, беларусаў, украінцаў і малдаван, складзеныя аўтарскай брыгадай навуковых супрацоўнікаў ІЭ”⁴². А ў накіраваных у канцы сакавіка 1946 г. паперах з ІЭ АН СССР у Камітэт па Сталінскай прэміі гэтая спецтэма мела ўжо назву “Даследаванне этнічнага складу насельніцтва Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы”⁴³. Відавочна, што у працэсе іх выканання асобныя заданні спецтэмаў мянялі назвы, агульная назва карэктавалася, а экспертныя матэрыялы пашыраліся, рэдагаваліся і эвалюцыянавалі.

З справаздачы за 1944 г. можна скласці пералік раздзелаў агульнага тэксту: “Этнаграфічная граніца карэлаў у Фінляндыі” (аўтар – З.Е. Чарвякоў)⁴⁴; “Заходняя этнаграфічная граніца літоўцаў” (аўтары – праф. П.І. Кушнер, к. гіст. навук П.І. Пакаркліс, канд. філалаг. навук Ю.І. Жугжда)⁴⁵; “Да пытання аб заходняй этнаграфічнай граніцы беларусаў” (аўтар – М.Я. Грынблат)⁴⁶; “Этнаграфічныя граніцы Заходняй Украіны (Галіцыі) з Польшчай” (аўтар – І.Ф. Сіманенка)⁴⁷; “Паўднёва-Заходнія этнаграфічныя тэрыторыі Закарпатскай Украіны” (аўтар – Д.У. Найдзіч)⁴⁸; “Букавіна” (аўтар – Д.У. Найдзіч)⁴⁹; “Граніца смешанага насельніцтва ў Закарпатскай Украіне” (аўтар не пазначаны)⁵⁰; “Дабруджа” (аўтар – І.Ф. Сіманенка)⁵¹.

⁴² АРАН, ф. 142, воп. 1, спр. 2, *Секретная переписка за 1944 г.*, арк. 80.

⁴³ АРАН, ф. 142, воп. 1, спр. 6, *Переписка с различными организациями и учреждениями*, арк. 10.

⁴⁴ АРАН, ф. 142, воп. 1, спр. 2, *Секретная переписка за 1944 г.*, арк. 80.

⁴⁵ Тамсама, арк. 82.

⁴⁶ АРАН, ф. 142, воп. 1, спр. 2, *Секретная переписка за 1944 г.*, арк. 83.

⁴⁷ Тамсама, арк. 86.

⁴⁸ Тамсама, арк. 87.

⁴⁹ Тамсама, арк. 91.

⁵⁰ Тамсама, арк. 87.

⁵¹ Тамсама, арк. 92.

Маісей Грынблат на пасадзе старшага навуковага супрацоўніка АН БССР павінен быў распрацоўваць у межах падтэмы “Заходняя этнаграфічная граніца СССР”, два раздзела з трох (“Беларуска-польская этнаграфічная граніца” і “Літоўска-нямецкая этнаграфічная граніца”). Трэцім, верагодна, быў раздзел “Заходняя этнаграфічная граніца літоўцаў”. Агульнае кіраўніцтва тэмай і падраздзелам “Украінска-польская, украінска-венгерская і украінска-чэхаславацкая этнаграфічная граніца” першапачаткова ажыццяўлялася членам-карэспандэнтам Дз. Зяленіным⁵². Таксама ў справаздачы ІЭ СССР за 1942 г. было пазначана, што Дз. Зяленін выканае па-за планам работу «Палякі. Этнаграфічны нарыс», якая зараз мае “...асабліва актуальнае значэнне...”⁵³.

Трэба адзначыць, што савецкія этнографы ўжо мелі вопыт выканання дзяржаўных заказных тэмаў, якія мелі важнае ідэалагічнае ці практычнае значэнне для органаў уладаў СССР. Так, у 1939 г. Дз. Зеленін атрымаў спецыяльнае заданне наркамата замежных спраў склаці спраўку аб абласцях Заходняй Украіны і Заходняй Беларусі, якія ўвайшлі ў склад СССР. У выніку гэтай працы ён падрыхтаваў у канцы 1939 – пачатку 1940-х гг. шэраг артыкулаў аб агульнасці культуры рускіх і “уз’яднаных украінцаў”⁵⁴. У зборніку прац “Савецкая этнаграфія” за 1941 г. была агучана інфармацыя пра падрыхтоўку і здачу ў друк ілюстраванага гісторыка-этнаграфічнага альбома “Уз’яднання браты-украінцы і браты-беларусы” пад рэдакцыяй акадэміка М.С. Дзержавіна, члена-карэспандэнта АН СССР Дз.К. Зяленіна і прафесара М.І. Артамонава⁵⁵. Падаецца менавіта для гэтага зборнік рыхтаваў свой артыкул пра этнаграфію Заходняй Беларусі А. Шлюбскі⁵⁶, аднак ён застаўся (магчыма з палітычных прычынаў) ненадрукаваны, а таксама

⁵² АРАН, ф. 142, воп. 1, спр. 1, *Секретная переписка за 1942–1943 гг.*, арк. 18.

⁵³ Тамсама, арк. 9.

⁵⁴ Д.К. Зеленин, *Об исторической общности культуры русского и украинского народов* [в:] *Советская этнография. Сборник статей*, Вып. III, 1940, с. 23–34; Д.К. Зеленин, *Воссоединенные украинцы* [в:] *Советская этнография. Сборник статей*, Вып. V, 1941, с. 3–20.

⁵⁵ «Воссоединенные братья-украинцы и братья-белоруссы». Альбом Академии Наук СССР [в:] *Советская этнография. Сборник статей*, Вып. V, 1941, с. 140–141.

⁵⁶ Нацыянальны Архіў Рэспублікі Беларусь (далей НАРБ), ф. 60, воп. 3, спр. 654, *Шлюбский Александр. Этнографический очерк Западной Белоруссии*.

магчыма падрыхтаваў бібліяграфічны спіс прац, прысвечаных Заходняй Беларусі пад псеўданімам⁵⁷.

Можна з упэўненасцю канстатаваць, што ў гэты перыяд адбываецца інстытуцыяналізацыя савецкай этнаграфіі, павышэнне і замацаванне яе прыкладной ролі. Выкананне тэмаў для Генштаба Чырвонай Арміі, для НКЗС СССР з'яўляецца сведчаннем гэтага. Трэба адзначыць, што першапачаткова гэтыя тэмы выконвалі географы. Аднак адна з аналітычных запісак (эканамічнага географа А.С. Добрава "Тры ўсходнія правінцыі Германіі (Усходняя Прусія, Сілезія, Памеранія)") была ў сакавіку 1944 г. ацэнена негатыўна, асабліва яе частка, якая датычылася нацыянальнага пытання. Галоўнае палітычнае ўпраўленне РККА накіравала гэты артыкул на дадатковую рэцэнзію ў Саюз польскіх патрыётаў у СССР, якая таксама дала моцна негатыўную ацэнку. Рэцэнзенты заявілі, што аўтар некрытычна выкарыстаў нямецкія крыніцы і статыстыку, перабольшыўшы колькасць нямецкага насельніцтва⁵⁸.

Асноўная праца праводзілася для аддзела, а потым упраўлення спецыяльных заданняў Галоўнага разведывацельнага ўпраўлення Генеральнага Штаба Чырвонай Арміі. У кастрычніку 1944 г. пад справамі падпісваўся кіраўнік Упраўлення спецзаданняў генерал-маёр М.В. Славін⁵⁹, а вясной 1946 г. ён ужо меў званне генерал-лейтэнанта⁶⁰. Таксама ў перапісцы калі-некалі з'яўляецца прозвішча намесніка кіраўніка Упраўлення спецзаданняў палкоўніка Макарава⁶¹. Акрамя гэтага даволі часта ў перапіску па пытаннях дагавароў і аплаты працы ўступаў намеснік кіраўніка прававога аддзела Упраўлення спецзаданняў падпалкоўнік Д.Ф. Чыкін⁶², які потым ужо падпісваўся як кіраўнік прававога аддзелу⁶³.

⁵⁷ И.О. Кузьмин, *Библиография по этнографии, фольклору и языку западных областей Белоруссии* [в:] *Советская этнография. Сборник статей*, Вып. V, 1941, с. 151–166.

⁵⁸ С. Алымов, *Этническая география в СССР в годы Великой отечественной войны*, <https://www.academia.edu/9845588> (доступ: 7.10.2016).

⁵⁹ АРАН, ф. 142, воп. 1, спр. 2, *Секретная переписка за 1944 г.*, арк. 149.

⁶⁰ АРАН, ф. 142, воп. 1, спр. 5, *Секретная переписка с Генштабом*, арк. 3–4.

⁶¹ АРАН, ф. 142, воп. 1, спр. 2, *Секретная переписка за 1944 г.*, арк. 146, 151.

⁶² Тамсама, арк. 147.

⁶³ АРАН, ф. 142, воп. 1, спр. 3, *Секретная входящая и исходящая переписка Института Этнографии Академии Наук СССР за 1945 г.*, арк. 2.

Назва раздзела М. Грынבלата вар’іравалася ў перапісцы. Так, 13 ліпеня 1944 г. кіраўніку аддзела спецзаданняў генерал-маёру Славіну былі накіраваныя “...тэкст “Аб заходніх раёнах рассялення беларусаў” на 101 стар. і мапа з надпісам “Заходнія граніцы беларускай этнаграфічнай тэрыторыі” у адным экз.”, пры гэтым мапа была склееная з 12 лістоў⁶⁴. Трэба заўважыць, што раздзел М. Грынבלата быў адным з самых вялікіх. Работа складалася з уводзінаў, чатырох раздзелаў, заключэння і дадатакаў. Раздзелы мелі наступныя назвы: 1. Гістарычная мяжа беларускай тэрыторыі на Захадзе; 2. Крайні паўночна-заходні раён рассялення беларусаў (Раён Гродна і Августовщина); 3. Крайні заходні раён рассялення беларусаў (Бываший Сакольскі, Беластоцкі і Бельскі уу.); 4. Крайні паўднёва-заходні раён рассялення беларусаў (Забужье).

Аб зместце і пытаннях, якія цікавілі Генштаб можна даведацца з заўваг:

Раздзел «Да пытання аб заходняй этнаграфічнай мяжы беларусаў» (аўтар раздзела – М.Я. Грынблат) напісаны ў цэлым здавальняюча. Станоўчым бокам падзелу варта прызнаць і тое, што ў пачатку аўтар даў ўступную частку, паказаўшы, хоць і каратка, але цалкам дастаткова, усю складанасць вызначэння заходняй этнаграфічнай мяжы беларусаў.

Аднак, пры ў агульнай станоўчай ацэнцы, раздзел ўсё ж не пазбаўлены недахопаў.

У асобных месцах аўтар выказвае такія палажэнні, з якімі нельга пагадзіцца. Так, напрыклад, на старонцы 11-й ён піша: «Як вядома, у цеснай сувязі з аб’яднаннем дрыгавічоў і іншых рускіх плямёнаў ў адзіную Літоўскую дзяржаву знаходзіцца адукацыя беларускай народнасці, працэс якой, пачаўшыся ў XIII – XIV стст., быў завершаны ў XV стагоддзі...».

На наш погляд, такая фармулёўка з’яўляецца не зусім выразнай. Невыразнасць гэтая складаецца, па-першае, у тым, што аўтар нічога не сказаў пра больш ранні перыяд складання беларусаў, як антрапалагічнага тыпу народа, з пэўнымі гістарычнымі сувязямі. Невыразнасць, па-другое, складаецца і ў тым, што аўтар абмежаваў складанне народа, прыкладна двума стагоддзямі. Мабыць, гэты працэс быў гістарычна больш працяглым і карані гэтага працэсу з’яўляюцца больш аддаленымі ў старажытнасць.

⁶⁴ АРАН, ф. 142, воп. 1, арк. 2, *Секретная переписка за 1944 г.*, арк. 102.

На старонцы 12-й незразумела выраз: «... засвойваецца старарускае заканадаўства і праваслаўе...». Хіба да гэтага перыяду, пра які кажа аўтар, гэтага працэсу не было? (...)

Слаба апісана становішча беларускага народа ў складзе былой Польшчы. Гэтую частку раздзела варта было б пашырыць. Ад гэтага і наступны перыяд гісторыі беларускага народа стане больш ясным. У гэтай сувязі вывяляюцца больш выразна і некаторыя пытанні аб тэрытарыяльным перасоўванні беларусаў у прыгранічных раёнах.

На старонцы 15-й, там, дзе аўтар гаворыць аб пакінутых у межах Царства Польскага землях беларускага народа, пажадана было б прывесці дадзеныя аб складзе насельніцтва гэтых зямель, пазначыўшы ўсё гэта на буйнамаштабнай карце.

Наступны перыяд гісторыі беларускага народа асветлены вельмі схематычна і не дае неабходнай сувязнай карціны. Гэтая частка раздзела мае патрэбу ў дапрацоўцы і пашырэнні.

У другой частцы раздзела, на старонцы 2-й аўтар дапускае такія абагульняючыя фармулёўкі, якія не падмацоўвае ні фактамі, ні дакументамі.

«...На поўнач ад был. Аўгустоўскага павета, можна з упэўненасцю сказаць, што ён у асноўным населены беларусамі...». Такая фармулёўка, хутчэй, з'яўляецца лагічнай пасылкай, чым дакументальна абгрунтаванай. Праўда, на старонках 3 і 4 аўтар прыводзіць дадзеныя, якія пацвярджаюць раней выказаную ім думку аб заселенасці беларусамі Аўгустоўскага павета. У гэтым выпадку адпадае неабходнасць выразу «можна з упэўненасцю сказаць», так як прыведзеныя лічбавыя дадзеныя даюць падставу зрабіць пэўную і бясспрэчную выснову.

На старонцы 2-й II раздзела, аўтар кажа аб этнаграфічных межах беларусаў, аднак, не прыкладае неабходнай карты.

Прыведзеныя на гэтай жа старонцы дадзеныя аб аўгустоўскіх беларусах не даюць неабходнага і правільнага ўяўлення аб межах іх рассялення і адсоткавых суадносінах да іншых нацыянальных груп насельніцтва гэтага рэгіёну.

На старонцы 5-й гэтага ж раздзела аўтар прыводзіць меркаванне акадэміка Карскага аб заходняй этнаграфічнай мяжы беларусаў, але не дае схемы. Прыведзеная ў дадзеным выпадку схема дала б больш нагляднае ўяўленне пра гэтую этнаграфічную мяжу.

У заключэнне нашай ацэнкі раздзела неабходна ўказаць на пажаданасць яго дапрацоўкі па наступных пытаннях:

1. Вызначыць і нанесці на карту крайнія заходнія межы пашырэння беларускай мовы.

2. Кропкавым метадам вызначыць беларускія і польскія населеныя пункты, якія ляжаць у этнаграфічна датыкальнай паласе беларускага

і польскага насельніцтва (па прыкладзе апісання Сувалкаўскай вобласці і Холмшчыны).

3. Вызначыць і адпаведна адлюстравать на карце нацыянальны склад жыхароў буйных населеных пунктаў гарадскога тыпу, якія ляжаць на захад ад лініі Гродна, Гайнаўкі, Брэст-Літоўска (Сухоўлі, Кнышына, Бела-стока, Лана, Драгічына і інш.).

4. Скласці буйнамаштабную этнаграфічную карту (напрыклад, 1 : 200 000) да радзела.

Гэтым у асноўным і абмяжуем свае заўвагі па раздзеле аб заходняй этнаграфічнай мяжы беларусаў⁶⁵.

***“Да пытання аб заходніх этнаграфічных гарніцах
беларусаў” Маісея Грынבלата як этнаграфічны тэкст,
дзе навука сплалася з ідэалогіяй і палітыкай***

Тэкст, што быў створаны Маісеем Грынבלатам у межах спецпраекту 1943–1944 гг., канчаткова меў 132 старонкі. Фактычна гэта два асобных тэкста, што былі аб’яднаны агульнай ідэяй і якія потым былі перапрацаваны ў адзін, што стаў падставай для кандыдацкай дысертацыі, якая была абароненая ў 1945 г. У асабістым фондзе Маісея Грынבלата ў АРР ЦНБ НАНБ захоўваюцца рукапісы і друкаваныя тэксты з праўкамі гэтых двух прац: “Да пытання аб заходняй этнаграфічнай граніцы беларусаў (Раён Гродна–Беласток–Брэст)”⁶⁶ і “Раён Гродна (гісторыка-этнаграфічная характарыстыка)”⁶⁷. Асобны друкаваны тэкст

⁶⁵ АРАН, ф. 142, воп. 1, спр. 2, *Заўвагі на сборныя нарысы “Заходняя этнаграфічная граніца карэл, літоўцаў, беларусаў, украінцаў і малдаван”, складзеныя аўтарскай брыгадай навуковых супрацоўнікаў Інстытута этнаграфіі Акадэміі Навук СССР пад агульнай рэдакцыяй прафесара С.П. Талстова, прафесара С.А. Токарава і інш.*, якія выканаў начальнік прававой групы Аддзела спецазначанняў Генеральнага штаба РККА падпалкоўнік Чыкін, арк. 80–93.

⁶⁶ АРР ЦНБ НАНБ, ф. 42, воп. 1, спр. 203, *К вопросу о западной этнографической границе белоруссов (Район Гродна – Беласток – Брест). Рукапіс чарнавіка*. Аднак у фондзе М.Я. Грынבלата захоўваецца некалькі варыянтаў чарнавікоў рукапісаў. Самы вялікі – 265 с. Ф.42, воп.1, спр. 208.

⁶⁷ АРР ЦНБ НАНБ, ф. 42, воп. 1, спр. 206, *Район Гродна (историко-этнографическая характеристика). Рукапіс чарнавіка*.

“Раёна Гродна” захоўваецца таксама ў архіве ІАЭ РАН⁶⁸. А агульны тэкст, перапрацаваны і аформлены для дысертацыі, нажаль, не быў знойдзены ў архіве ІАЭ РАН, дзе адбылася абарона кандыдацкай дысертацыі М. Грынבלата, хаця ёсць сведчанні, што ён там быў. Аднак варыянт тэксту захаваўся ў фондах Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь⁶⁹. Тэкст напісаны на рускай мове, як і астатнія аналітычныя тэксты ўсяго спецпраекта. Праца над ім цягнулася два гады. Негледзячы на тое, што з 1925–1926 гг. Маісей Якаўлевіч фактычна заняўся палявым зборам этнаграфічнага матэрыялу ў Беларусі і меў амаль 20 гадоў экспедыцыйнага вопыта, вызначэнне заходняй этнічнай мяжы рассялення беларусаў было для яго новай працай. Па-першае, Заходняя Беларусь знаходзілася з 1921 па 1939 гг. у складзе Польскай Рэспублікі, што не дазваляла савецкім этнографам даследаваць гэтыя тэрыторыі экспедыцыйна. Па-другое, рэпрэсіі 1930-х гг. фактычна забаранілі займацца пытаннямі этнічнасці беларусаў. Маісей Грынблат быў асцярожным чалавекам, і таму нават пасля 1939 г. (калі адбылося ўз’яднанне Заходняй Беларусі з БССР), калі з гэтай нагоды ў навуковых зборніках “Савецкая этнаграфія” былі надрукаваныя матэрыялы Дм. Зяленіна па ўз’яднанню ўкраінцаў, а Аляксандр Шлюбскі спрабаваў падрыхтаваць матэрыялы для гэтых зборнікаў, то ён відавочна ўхіліўся ад гэтай працы. Цалкам магчыма, што яму гэта прапанаваў Дм. Зяленін, як гэта адбылося пазней, у 1942 г. Аднак у 1939 г. асобных тэкстаў па беларусам у зборніках не было, і відавочна, што М. Грынблат у гэтым не ўдзельнічаў. З вядомых крыніц і матэрыялаў таксама не вядома пра этнаграфічныя экспедыцыі Інстытута гісторыі АН БССР у Заходнюю Беларусь у 1939–1941 гг. Таму можна з вялікай верагоднасцю казаць толькі пра тэарэтычную знаёмасць М. Грынבלата да вайны з тэрыторыямі, якія сталі аб’ектам яго даследаванняў у 1943–1944 гг., пры тым што ён быў адным з лепшых экспертаў-этнографаў па беларускай культуры на той момант. Аляксандр Шлюбскі, які меў досвед і напісаў адмысловы артыкул пра этнаграфію Заходняй Беларусі, і які таксама быў

⁶⁸ Тэкст быў знойдзены без прывязкі да канкрэтнай справы і не быў нумараваны. Знаходзіўся ў справе П. Кушнера, аднак быў туды проста ўкладзены і не меў з ім сувязі.

⁶⁹ НАРБ, ф. 907, воп. 1, спр. 2, *Грынблат М.Я. К вопросу о западных границах белорусов.*

знаёмы з Дм. Зяленіным, да часу пачатка праекта ўжо загінуў у вайне, а іншы савецкі этнограф, Ісаак Сербав, памёр у эвакуацыі. Акадэмік Мікалай Нікольскі знаходзіўся ва акупаваным Мінску, ну і дакладна не быў экспертам, якога б абралі спецыялісты, калі б існавалі іншыя кандыдатуры. Такім чынам, экспертнасць па беларускай культуры ў цэлым (хоць і па гэтым канкрэтным рэгіёне), адсутнасць альтэрнатыўнай кандыдатуры, а таксама асабістае знаёмства з Дм.К. Зяленіным сталі падставай для выбару Маісея Грынבלата на пасаду даследчыка ў спецпраекце з вялікімі палітычнымі і ідэалагічнымі наступствамі.

Аўтар сам разумеў сваю экспертную абмежаванасць, таму спачатку тэксту падкрэсліваў усе праблемы:

Вызначэнне заходняй беларускай этнаграфічнай граніцы з’яўляецца вельмі складанай і забытанай задачай. Навуковыя даследаванні гэтага пытання адносяцца да больш ці менш даўняга часу.

У поўным аб’ёме гэтая задача можа быць вырашаная толькі пры ўмове практычных навуковых даследаванняў непасрэдна на месцы⁷⁰.

Маісей Грынблат звяртаў увагу на тое, што праца “з’яўляецца абагульненнем вядомых матэрыялаў, прысвечаных заходняй беларускай этнаграфічнай граніцы”⁷¹. Якраз пытанне выкарыстання аўтарам літаратуры для напісання тэксту і з’яўляецца адной з цікавых пры аналізе тэксту. Відавочна, што гістарыяграфія для яго не проста крыніца матэрыялаў, а таксама і вельмі важны інструмент ідэалагічнай і палітычнай маніпуляцыі для дасягнення пастаўленых задач. Маісей Грынблат быў вельмі добра абазнаны ў літаратуры пытання, спецыялізаваўся на этнаграфіі беларусаў. Гэта дапамагала выкарыстоўваць яе ў неабходных мэтах. Па-першае, аўтарская задача складалася ў гістарычным і этнаграфічным асэнсаванні і абгрунтаванні беларуска-польскай і часткова беларуска-літоўскай этнічнай граніцы. Прычым нягледзячы на гістарызм, тэкст павінен быў апісваць і сучасную сітуацыю. Аднак з большага, Маісей Грынблат карыстаўся працамі канца XIX – пачатку XX ст., а калі-некалі нават сярэдзіны XIX ст. Раз-пораз гэта выклікае нават здзіўленне, бо аўтар

⁷⁰ НАРБ, ф. 907, воп. 1, спр. 2, *Грынблат М.Я. К вопросу о западных границах белорусов*, с. 1.

⁷¹ Тамсама, с. 1.

распавядае аб сучаснай сітуацыі і аргументуе свой погляд спасылкамі на працы Я. Карскага, ці М. Каяловіча і інш. Па-другое, бачны перакос у польскую літаратуру, што б не выклікала пытанняў пра беларуска-польскія этнічныя межы, аднак здзіўляе ў дачыненні да беларуска-літоўскіх стасункаў. Гэта сведчыць хутчэй за ўсё пра незнаёмства з літоўскай гістарыяграфіяй (з палітычных, моўных ці рэсурсных прычын). Па ўсім тэксце ўзгадваецца фактычна некалькі прозвішчаў літоўскіх даследчыкаў. Палітычная пазіцыя літоўскіх вучоных не мела значэння, бо можна было выкарыстаць ярлык “буржуазны” ці “нацыяналістычны”. І гэты літаратурны прыём звязаны з трэцім аспектам – маніпуляцыяй палітычнымі поглядамі аўтараў даследаванняў з мэтай навуковай аргументацыі ўласнай даследчай пазіцыі. З аднаго боку, Маісей Грынблат спасылаецца на літоўскага нацыянальнага і дзяржаўнага дзеяча Пятраса Клімаса і яго мапу, якая ачэрчвае вельмі вялікую тэрыторыю сучаснай Беларусі (разам з Гродна і Лідай) як этнічна літоўскую⁷². Аднак аўтар называе яго нацыяналістычным дзеячам, узгадка пра якога павінна адлюстраваць буржуазныя памкненні літоўскіх нацыяналістаў. Паралельна ён дае спасылкі на Валер’ёнаса Вержбіцкіса, чья мапа больш-менш супадае з мапай Яўхіма Карскага. Так Маісей Грынблат з аднаго боку паказвае варожасць нацыянальна арыентаваных літоўскіх дзеячаў, а паралельна беспадстаўнасць іх ідэй праз супадзенне граніц у В. Вержбіцкіса і Я. Карскага. Тут відаць дакладны літаратурны прыём маніпулявання фактамі, словам і стылем для дасягнення неабходнай рэакцыі чытачоў. І тут бачна разуменне аўтарам мэты, якая была пастаўлена перад ім палітычнымі і ваеннымі куратарамі. Увогуле, аўтар навешвае ярлыкі польскім і літоўскім даследчыкам, чые думкі не супадаюць ці не падмацоўваюць аўтарскія. Ён лёгка называў іх “нацыяналістычнымі”⁷³.

Цікава, што Маісей Грынблат спасылаўся на працы рэпрэсаваных беларускіх аўтараў: на Гаўрылу Гарэцкага⁷⁴, які ў момант напісання

⁷² P. Klimas, *Lietuva: jos gyventojai ir sienos*, Vilnius, 1917.

⁷³ НАРБ, ф. 907, воп. 1, спр. 2, Грынблат М.Я. К вопросу о западных границах белорусов, с. 48.

⁷⁴ Г. Гарэцкі, *Межы Заходняй Беларусі ў Польшчы (Нацыянальны склад насельніцтва Заходняй Беларусі)*, Менск, 1928.

тэксту пад час вайны ўжо быў вызвалены⁷⁵; на працу Аркадзя Смоліча⁷⁶, які быў растрэляны ў 1938 г.⁷⁷ Цалкам магчыма, што палітычныя мэты спецпраекта на момант напісання былі больш актуальнымі за ідэалагічныя, таму ва ўмовах вайны і абмежаванасці бібліятэчных рэсурсаў такія спасылкі дазваляліся. У заўвагах палітычных і ваенных куратараў спецпраекта адсутнічаюць узгадкі пра абмежаванні ў карыстанні літэратурай. Тут таксама патрэбна заўважыць, што творы рэпрэсаваных аўтараў як правіла канфіскоўвалі з бібліятэк і грамадскага ўжытку. Аднак Маісей Грынблат меў магчымасць імі карыстацца.

Тэарэтычна і метадалагічна праца была напісаная на падставе прымардыялістскага падыходу. Асноўныя параметры савецкага варыянта прымардыялізму былі сфармуляваныя ў знакамітым (кананічным і абавязковым у час рэалізацыі спецтэмы) артыкуле І. Сталіна “Марксізм і нацыянальнае пытанне” (1913 г.). У 1937 г. выйшла асобнае выданне артыкулаў і выступаў І. Сталіна, якое пачыналася гэтым артыкулам⁷⁸. І. Сталін вызначаў чатыры прызнакі нацыі – агульнасць мовы, агульнасць тэрыторыі, агульнасць эканомікі і нацыянальны характар. Вялікую ўвагу І. Сталін надаваў таксама гістарычным працэсам ўтварэння нацыі: “Нацыя не расавая, не племянная, а гістарычна склаўшаяся супольнасць людзей”⁷⁹. Таму заўважны аб’ём тэксту ў Маісея Грынבלата прысвечаны гістарычным аргументам, нават калі гаворка ідзе пра геаграфію, статыстыку, адміністрацыйны падзел і г. д.:

пры вядомай недастатковасці этнаграфічных і лінгвістычных дадзеных, у шэрагу выпадкаў неабходна прыцягнуць дадзеныя гісторыі. (...) Значэнне гістарычных матэрыялаў для вырашэння этнаграфічных праблем бяспрэчна⁸⁰.

⁷⁵ НАРБ, ф. 907, воп. 1, спр. 2, Грынблат М.Я. К вопросу о западных границах белорусов, с. 44.

⁷⁶ А. Смоліч, *Население Западной Белоруссии, его национальный и профессиональный состав*, [у:] *Западная Белоруссия*, Минск 1927, кн. 1, с. 126–170.

⁷⁷ НАРБ, ф. 907, воп. 1, спр. 2, Грынблат М.Я. К вопросу о западных границах белорусов, с. 53.

⁷⁸ И. Сталин, *Марксизм и национальный вопрос*, [в:] И. Сталин, *Марксизм и национально-колониальный вопрос. Сборник избранных статей и речей*, Москва 1937, с. 3–45.

⁷⁹ Тамсама, с. 4.

⁸⁰ НАРБ, ф. 907, воп. 1, спр. 2, Грынблат М.Я. К вопросу о западных границах белорусов, с. 6.

Аўтар шырока выкарыстоўвае для ўзмацнення гістарызму свайго тэксту адмысловыя тропы – “здаўна”, “гістарычнае мінулае”⁸¹, “з прычыны асаблівых гістарычных умоваў”⁸², “на працягу некалькіх стагоддзяў”⁸³ і прама падкрэсліваў гістарызм разгляданай праблемы: “Гістарычнае мінулае заходняй вобласці рассялення беларусаў садзейнічала ўзмацненню этнічнай стракатасці мясцовага насельніцтва”⁸⁴. Маісей Грынблат напрыканцы тэкста, у высновах, нават зрабіў прамую спасылку на працу І. Сталіна, каб не было ніякіх розначытанняў⁸⁵. Аднак трэба разумець таксама, што гэта магло быць і рытуальнай практыкай: “сталінская “тэорыя нацый” у снятым выглядзе прысутнічае ва ўсіх даследаваннях савецкіх этнографіаў, прысвечаных прыродзе этнічнага”⁸⁶.

Адсутнасць уласных палявых матэрыялаў і досведу непасрэднага назірання, а таксама фактаграфічныя і метадалагічныя абмежаванні выкарыстанай літаратуры вымушала Маісея Грынבלата падкрэсліваць у тэксце складанасць пастаўленай задачы:

Дакладнае вызначэнне этнаграфічных граніц таго ці іншага народу з прычыны змешанага ці пераходнага характару прыгранічных зон заўсёды з’яўлялася адной з найбольш складаных і цяжкіх задач этнаграфічнай навукі. Яшчэ ў большай ступені гэта можа быць аднесена да этнаграфічнай граніцы беларусаў, асабліва заходняй яе частцы, што прымыкае да тэрыторыі роднаснага польскага славянскага народа⁸⁷.

У тэксце ён неаднаразова будзе выкарыстоўваць тропы складанасці: “аднак гэтага матэрыялу ўсё ж недастаткова для канчатковага вырашэння пытання аб заходняй этнічнай граніцы беларусаў”⁸⁸, “не дазваляюць цалкам распутаць той складаны этнічны вузел”⁸⁹. Такія

⁸¹ Тамсама, с. 1.

⁸² Тамсама, с. 5.

⁸³ Тамсама, с. 6.

⁸⁴ Тамсама, с. 1.

⁸⁵ Тамсама, с. 128.

⁸⁶ В.Р. Филишов, *История советской теории этноса. Историографический очерк*, Москва 2010, с. 57.

⁸⁷ НАРБ, ф. 907, воп. 1, спр. 2, *Грынблат М.Я. К вопросу о западных границах белорусов*, с. 1.

⁸⁸ Тамсама, с. 5.

⁸⁹ Тамсама, с. 5–6.

сумневы трэба разглядаць як спосаб нязмушанага папярэджання для куратараў з Генштабу РСЧА, каб не чакалі нейкіх неверагодных адкрыццяў. Цалкам магчыма, што такія літаратурныя прыёмы маглі падвышаць экспертную суб'ектнасць аўтара ў вачах палітычных і ваенных куратараў. У 1968 г., напрыклад, ва ўводзінах да кнігі “Беларусы”, Маісей Грынблат ужо не выказваў такіх вялікіх перасцярог і сумненняў⁹⁰. Аўтар неаднаразова падкрэсліваў у пытанні вызначэння заходняй граніцы рассялення беларусаў “праблему стракатасці” – этнічная стракатасць, моўная стракатасць і рэлігійная стракатасць⁹¹. У сувязі з высновамі аўтара пра беларуска-літоўскую этнічную граніцу, як зразумелую і амаль дакладна вызначаную⁹², гэтыя стылістычныя прыёмы павінны былі дэманстраваць чытачу (куратарам, палітычным кіраўнікам СССР) складанасць праблемы і прафесіяналізм даследчыкаў. Гэта выснова вынікае з прымардыялісцкай логікі існавання памежных этнічных прастораў, дзе заўсёды гістарычна цяжка вызначыць дакладнасць граніц рассялення суседніх народаў. Тутак зноў трэба ўзгадаць выкарыстанне Маісеям Грынблатам працы літоўскага палітыка Пятраса Клімаса, які вызначыў тэрыторыю рассялення літоўцаў, і якая цалкам не супала з існуючымі беларуска-літоўскімі граніцамі і думкамі беларускіх даследчыкаў. Аўтар таксама падкрэсліваў, што не кранае пытання беларуска-украінскіх этнічных граніц. Таму складанасць і стракатасць менавіта беларуска-польскай этнічнай граніцы трэба разглядаць як літаратурны стыль. Варта заўважыць, што ў высновах Маісей Грынблат вельмі дакладна апісвае геаграфічную граніцу этнічнага рассялення беларусаў, абавіраючыся на ўласныя аргументы і адмаўляючы людзям, што жылі на гэтай тэрыторыі, у суб'ектнасці і праве на самавызначэнне. У той час гэта была дамінуючая пазіцыя.

Прымардыялісцкія тэарэтычныя рамкі Маісея Грынблата добра адлюстроўваюць апісанне тэрыторыі, па якой праходзіць беларуска-польская этнічная граніца, і даследаванню якой і прысвячаецца яго праца. Прымардыялісцкія пабудовы абавіраюцца на ідэю

⁹⁰ М. Грынблат, *Белорусы*, Минск 1968.

⁹¹ НАРБ, ф. 907, воп. 1, спр. 2, *Грынблат М.Я. К вопросу о западных границах белорусов*, с. 2.

⁹² Тамсама, с. 129.

аб'ектыўнага існавання нацыі, што дазваляла ігнараваць факты змены этнічнай і нацыянальнай катэгарызацыі і ідэнтыфікацыі, як маніпулятыўныя і суб'ектыўныя. Таму аўтар шырока выкарыстоўваў паняцці “апалячванне”, “акаталічванне” і г. д. Гэта давала магчымасць постфактум адмовіць змену катэгарызацыі і далучыць да беларусаў тых, хто ўжо некалькі пакаленняў гэтакімі сябе не лічыў. Таксама прымардыялізм з'яўляецца пазітывісцкай канцэпцыяй (прынамсі на момант падрыхтоўкі спецзадання ў 1943–1944 гг.), таму базуецца на ідэі дасягнення разумення “праўдзівага”, “ісціннага” стану рэчаў. У тэксце гэта рэалізуецца праз наступны метадалагічны і літаратурны прыём. Спачатку тэкста аўтар фармулюе толькі агульную, вельмі абстрактную геаграфію заходняй этнічнай граніцы пражывання беларусаў:

Крайнія паўночна-заходнія і заходнія раёны рассялення беларусаў, вызначая па старому адміністрацыйнаму падзелу, існаваўшаму ў Расійскай імперыі, знаходзяцца ў мінулым Аўгостоўскім і часткова Сейненскім уу. Суwalkаўскай губ., у Гродзенскім, Сакольскім, Беластоцкім і Бельскім уу. Гродзенскай губ., а таксама ва ўсходняй частцы Седлецкай губ., выдзеленай у 1914 г. разам з часткай Люблінскай губ., у губ. Холмскую. На тэрыторыі названых ўездаў здаўна вызначалася этнаграфічная граніца беларусаў з літоўцамі (на поўначы) і палякамі (на захадзе)⁹³.

А потым, у заключэнні, Маісей Грынблат разгортвае вельмі дакладную геаграфічную заходнюю этнічную граніцу беларусаў на трох друкаваных аркушах⁹⁴. Гэта адлюстроўвае працэс дасягнення “ісціны”, дакладнага вызначэння, нягледзячы на “складанасць”, “стракатасць” і г. д.

Тэкст напоўнены самымі рознымі цікавымі матэрыяламі і думкамі аўтара, якія ён здолеў дадаць у тэкст, і якія былі прызнаныя карыснымі палітычнымі і ваеннымі куратарамі спецпраекта. Менавіта тут ён упершыню фіксуе ўласную думку аб крывіцкім падмурку беларускага народа, якая потым лягла ў яго канцэпцыю этнагенэзу беларусаў: “самым колькасным тут было племя дрэгавічоў – пасля адзін з асноўных

⁹³ НАРБ, ф. 907, воп. 1, спр. 2, *Грынблат М.Я. К вопросу о западных границах белорусов*, с. 7.

⁹⁴ Тамсама, с. 129–131.

элементаў, з каторых фарміраваўся беларускі народ”⁹⁵. Менавіта за крывіцкую ідэю крытыкавалі і рэпрэсавалі т.зв. “нацдэмаўскіх” этнографіаў В. Ластоўскага, А. Шлюбскага, М. Мялешку і М. Каспяровіча. Адным з крытыкаў быў малады ў той час Маісей Грынблат. Ідэі, за якія ў 1930 г. арыштоўвалі этнографіаў, а ў 1937–1938 гг. растрэльвалі, у 1943–1945 гг. ляглі ў падмурак экспертнага тэксту для Генштаба РСЧА і пазней, нават былі вылучаныя на Сталінаўскую прэмію. Гэта выразна сведчыць пра ідэалагічную і палітычную кан’юнктуру, якая аказвала неверагодна моцны ўплыў на вытворчасць навуковых этнаграфічных ведаў.

Грынблат стварыў ў тэксце іерархію ўплыву на этнагенэз беларусаў. Першаснасцю валодалі крывічы, дрэгавічы і радзімічы. Другаснымі элементамі этнагенэзу беларусаў становіліся яцвягі, жмудзь, літва, бужане, ляхскія плямёны і інш⁹⁶. Да гэтай сістэмы можна дадаць і ідэі аўтара аб тым, што літоўцы былі аўтахтонным насельніцтвам рэгіёну, а ляхскае насельніцтва “нетутэйшае”. У галоўным пытанні тэксту, вызначэнні заходняй этнічнай граніцы беларусаў, аўтар надае цэнтральнае значэнне дрэгавіцкаму фактару і гісторыі дрэгавічоў. Ён лічыў Брэст і Гродна дрэгавіцкімі цэнтрамі, якія аказалі найважнейшы ўплыў на гістарычны працэс этнагенэзу беларусаў. Фактычна гэта быў варыянт крывіцкай тэорыі В. Ластоўскага і яго паплечнікаў. Маісей Грынблат развіў яго пазней у сваёй працы “Беларусы” (1968).

Праблема вызначэння беларуска-польскай граніцы была дастаткова моцна мадэрнізаваная Маісеям Грынблатам. Апісваючы гісторыю XII ст. ён выкарыстоўваў тэрміны “руска-польскі рубаж”, “крайні польскі горад”, “рускае дзяржаўнае ўтварэнне”, “беларускія землі”⁹⁷. Гэтаякая этнізацыя і нацыяналізацыя гісторыі ўжо пачынала становіцца характэрнай рысай савецкай гістарыяграфіі і паступова надавала ідэалагічны і прапагандысцкі сэнс. Тут бачны маніпулятыўны спосаб “асучаснівання” гісторыі XII ст., калі працэсы апісваюцца праз найноўшую тэрміналогію без карэктнага ўдакладнення.

⁹⁵ НАРБ, ф. 907, воп. 1, спр. 2, *Грынблат М.Я. К вопросу о западных границах белорусов*, с. 8.

⁹⁶ Тамсама, с. 9.

⁹⁷ Тамсама, с. 17.

Гістарычныя канструкцыі, якія ствараў Маісей Грынблат былі складаныя і блытаныя, таму што ён імкнуўся (ці быў вымушаны імкнуцца) не толькі захаваць ідэалагічны сэнс, але і даць аналітычную экспертную ацэнку. У тэксце адны і тыя ж тэрыторыі называліся ці то беларускімі, ці то рускімі⁹⁸, а рускі гісторык Мацвей Любаўскі ператвараўся ў “гісторыка Беларусіі”⁹⁹.

Маісей Грынблат праз тэкст праводзіць наратыў свядомага маніпулявання ідэямі і творамі польскіх даследчыкаў на сваю карысць з палітычных прычынаў. Напрыклад, выкарыстанне рэлігійнага пытання, дзе беларусаў каталіцкага і ўніяцкага веравызнання польскія вучоныя запісвалі да польскага насельніцтва. Пры гэтым такая ж яго аналітычная пазіцыя (трактаваць факты на карысць беларусаў) ўспрымалася ім не як маніпулятыўная. У адносінах да польскіх аўтараў, даследчыкаў Маісей Якаўлевіч выкарыстоўваў наступныя тропы: “свядома выкарыстоўвалі”, “наўмысна павялічваючы”, “патрабуе крытычных адносінаў”, “адрозніваюцца яркай тэндэнцыйнасцю”, “адсутнасць навуковай аб’ектыўнасці” і г. д.¹⁰⁰ Аўтар фіксуе наяўнасць спецыфічнага польскага погляду на Беларусь, як на правінцыю Польшы, на беларускі народ як на галіну польскага народа, а на беларускую мову як гаворку польскай мовы. Цікава, што такія ж погляды з рускага боку не вызначаліся, як пагардлівыя, тэндэнцыйныя і маніпулятыўныя. У тэксце, што паўстаў з палітычнага і ідэалагічнага заказу, даследчыкі, чые думкі і высновы не супадалі з патрабуемымі для куратараў, называліся палітычна ангажаванымі.

Маісей Грынблат лічыў, што польскія працы можна выкарыстоўваць толькі як крыніцы статыстычных ці этнаграфічных матэрыялаў, надрукаваных у іх. Гэта ж датычылася і рускай гістарыяграфіі. Аднак закранаючы рускія тэксты Маісей Якаўлевіч быў значна больш

⁹⁸ У сваім тэксце Маісей Грынблат спасылалася на вядому працу гісторыка Матвея Любаўскага: М.К. Любавский, *Областное деление и местное управление Литовско-русского государства ко времени издания первого Литовского статута*, Москва 1892.

⁹⁹ НАРБ, ф. 907, воп. 1, спр. 2, *Грынблат М.Я. К вопросу о западных границах белорусов*, с. 18–19.

¹⁰⁰ Тамсама, с. 2.

асцярожны, і калі з польскімі поглядамі ён выкарыстоўваў смелыя высновы, то тут абыходзіўся намёкамі:

Да некаторай ступені гэта павінна быць аднесена і да часткі рускіх работ, з'явіўшыхся ў гады, што былі непасрэдна пасля польскага паўстання 1863 г. Толькі з 1870-х гг., заўважае А. Пыпін у сваёй “Гісторыі рускай этнаграфіі”, - жыцця заходне-рускага народа стала знаходзіць спакойнае даследаванне з мэтай той навукі, і паза той “злобай дня” якая сапраўды была злобаю¹⁰¹.

На думку Маісея Грынבלата, сітуацыя маніпулявання і скажэння інфармацыі змянілася пасля з'яўлення прац Яўхіма Карскага, Еўдакіма Раманава, Паўла Шэйна, Эдуарда Вальтэра, Міхаіла Федароўскага і інш. Пры гэтым ён дадае “а таксама рускія перапісы 1897, 1909 і 1911 гг. даюць багаты матэрыял для распрацоўкі нашай тэмы”¹⁰². Навуковай крытыкі ў адрас перапісаў, іх метадалогіі і спосабаў правядзення ў тэксце няма. Як матэрыялы перапісаў, што праводзілі ў адпаведнасці з маніпулятыўнымі метадалогіямі могуць быць выкарыстаны для вызначэння складанага пытання беларуска-польскай этнічнай граніцы, аўтар не пазначае. Аднак выкарыстоўвае тыя дадзеныя, што яму пасуюць, і крытыкуе і адмаўляе тыя, што не адпавядаюць патрэбным высновам.

У час напісання тэксту яшчэ не была створаная і ўмацаваная ў дыкурс этнаграфіі і гісторыі савецкая тэорыя этнасу Брамлея (што адбылося не раней за 1970-я гг.)¹⁰³, яшчэ не былі тэарэтычна замацаваныя канструкцыі “племя-народнасць-этнос-нацыя”. Таму вельмі цікава, якія тэрміны выкарыстоўваў Маісей Грынблат для апісання этнічных працэсаў, этнагенэзу беларусаў, і вызначэння этнічнай граніцы: “захаванне этнічнага адзінства насельніцтва і цэментаванне іх нацыянальных адметнасцей” (у дачыненні да XV і XVI стст.)¹⁰⁴; “наступ на нацыянальную культуру, на нацыянальнае існаванне ўкраінскага і беларускага

¹⁰¹ НАРБ, ф. 907, воп. 1, спр. 2, Грынблат М.Я. *К вопросу о западных границах белорусов*, с. 4.

¹⁰² Тамсама, с. 5.

¹⁰³ В.Р. Филиппов, *История советской теории этноса...*, с. 57.

¹⁰⁴ НАРБ, ф. 907, воп. 1, спр. 2, Грынблат М.Я. *К вопросу о западных границах белорусов*, с. 19.

народаў”¹⁰⁵; “зацямненне нацыянальнай самасвядомасці”¹⁰⁶; “нацыянальны асаблівасці беларусаў”¹⁰⁷; “заходняя граніца спрадвечнай беларускай нацыянальнай тэрыторыі”¹⁰⁸; “нацыянальная самасвядомасць”¹⁰⁹; “частка беларускага насельніцтва (...) дэнацыяналізіравалася”¹¹⁰. Найбольш паказальным з’яўляецца наступны прыклад тэрміналагічнай няўпэўненасці і імкнення пазбягаць ідэалагічнай небяспекі аўтара: “У цеснай сувязі з аб’яднаннем дрэгавічоў і іншых старажытных рускіх плямёнаў у адзінай Літоўскай дзяржаве знаходзіцца стварэнне беларускай народнасці, працэс каторага пачаўшыся з к. XIII – пач. XIV ст., быў завершаны ў XV ст.”¹¹¹. Аўтар здолеў у адным сказе размясціць увесь спектр этнічных форм і ўзроўней іх арганізацыі – “дрэгавічы”, “рускія плямёны”, “Літоўская дзяржава” і “беларуская народнасць”. Тут жа ён яшчэ і дадаў катэгорыі этнічнай эвалюцыі (племя і народнасць), а яшчэ дадаў гістарычны кантэкст і палітычны адначасова. Такой мешаніны і блытаніны ў тэксе вельмі шмат. Усё разам стварае ўражанне складанага, забытанага і палітызаванага пытання, якое не проста вырашыць. Тэрміналагічная забытанасць і недакладнасць таксама былі характэрны для калегі М. Грынבלата па спецаданні і непасрэднага кіраўніка – Паўла Кушнера¹¹².

Падаецца, што менавіта Маісей Грынблат закладаў тэарэтычную аргументацыю наяўнасці палякаў на этнічна беларускіх тэрыторыях з пазіцый механічнага прымардыялізму праз гістарычныя трактоўкі выніку міграцыі палякаў пасля Люблінскай уніі 1569 г.¹¹³. Прычым для візуалізацыі была выкарыстана пазнавальная метафара: “шырокай хваляў

¹⁰⁵ НАРБ, ф. 907, воп. 1, спр. 2, Грынблат М.Я., *К вопросу о западных границах белорусов*, с. 25.

¹⁰⁶ Тамсама, с. 28.

¹⁰⁷ Тамсама, с. 18.

¹⁰⁸ Тамсама, с. 32.

¹⁰⁹ Тамсама, с. 47.

¹¹⁰ Тамсама, с. 126.

¹¹¹ НАРБ, ф. 907, воп. 1, спр. 2, Грынблат М.Я. *К вопросу о западных границах белорусов*, с. 20.

¹¹² В.Р. Филиппов, *История советской теории этноса...*, с. 151.

¹¹³ НАРБ, ф. 907, воп. 1, спр. 2, Грынблат М.Я. *К вопросу о западных границах белорусов*, с. 27.

хлынулі”¹¹⁴. Тым не менш асноўны рэсурс на думку аўтара – апалячванне праз каталіцызм. Гэта значыць, што гаворка ідзе пра беларусаў, толькі яны былі апалячаныя¹¹⁵. Такія аргументы дазваляюць не прызнаваць наяўнасць на паграніччы палякаў (напрыклад у Гродна), а называць іх гістарычнымі беларусамі. Тут таксама бачна дамінаванне дзяржаўнай і палітычнай пазіцыі ў гэтым пытанні і ігнараванне ўяўленняў і пачуццяў канкрэтных людзей і іх выбару. Прычым тут таксама вельмі цікавым можа стаць зварот да ўласнага жыцця Маісея Грынבלата, які ў маладосці пры паступленні ва ўніверсітэт запісаў у анкеце, што ён беларус, аднак пазней, пасля вайны і барацьбы з касмапалітызмам яго фактычна прымусілі пісаць у анкеце – яўрэй. Тут якраз бачны разыходжанні паміж асабістым і публічным выкарыстаннем ўласнай самацэнзуры.

Блытаніна і недакладнасць у тэрміналогіі ў дачыненні да апісання этнічных феноменаў характэрная для ўсяго тэксту і ўсіх аналізуемых праблем. Напрыканцы першага раздзела (гістарычнага і тэрытарыяльна-адміністрацыйнага), напрыклад, Маісей Грынблат робіць выснову, што ў адрозненні ад заходняй беларускай этнічнай граніцы паўночная граніца паміж БССР і ЛітССР “у асноўным супадае з этнаграфічнай беларуска-літоўскай граніцай”¹¹⁶. Бачна выкарыстанне то тэрміна “этнічная граніца”, то “этнаграфічная граніца”, таксама як сінонімы выкарыстоўваюцца тропы “народ” і “нацыя”, а “этнас” амаль не выкарыстоўваецца.

Усё гэта сведчыць аб тым, што Маісей Грынблат быў асцярожным даследчыкам, маючым драматычны вопыт рэпрэсій навокал сябе ў жыцці, добра разумеў сітуацыю ваеннага часу і правілаў ідэалагічнай і палітычнай гульні. Пры гэтым патрэбна ўсведамляць і неабходнасць вырашаць жыццёвыя патрэбы сям’і падчас вайны і эвакуацыі. Таксама неабходна браць пад увагу пастаяннае знаходжанне ў дыскурсіўным полі савецкай прапаганды, калі чалавеку амаль немагчыма супрацьстаяць ідэалагічнаму ўздзеянню.

Вельмі цікавай з’яўляецца думка Маісея Грынבלата аб ролі вёскі ў вызначэнні беларускай этнічнай культуры, выказаная ў заключэнні:

¹¹⁴ НАРБ, ф. 907, воп. 1, спр. 2, Грынблат М.Я. *К вопросу о западных границах белорусов*, с. 27.

¹¹⁵ Тамсама, с. 28.

¹¹⁶ Тамсама, с. 32.

Усё навакольнае асяроддзе гарадоў Беларусіі, тобок усё вясковае насельніцтва, дамінауючую частку народа, складалі беларусы. Сапраўднае аблічча таго ці іншага раёна адлюстроўвае толькі вёска, яна ж з часам мяняе і твар горада, выконваючы ролю рэзервуара¹¹⁷.

Далей ён падмацоўвае ўласную выснову словамі І. Сталіна з працы “Марксізм і нацыянальна-каланіяльнае пытанне” 1936 г.: “Вёска з’яўляецца захавальніцай нацыянальнасці”¹¹⁸. Менавіта гэтая ідэя на доўгі час замацавалася ў якасці тэарэтычнага фундаменту вывучэння этнічнай культуры беларусаў у беларускай этнаграфіі.

Высновы

Маісей Грынблат напісаў у 1943–1944 гг. вельмі важную працу для беларускай этнаграфіі і нават рэгіёна Усходняй Еўропы, прысвечаную вызначэнню заходняй этнічнай граніцы беларусаў. Важнасць працы мела некалькі вымярэнняў – палітычнае, эпістэміялагічнае і персанальнае. Палітычны аспект быў звязаны з пасляваенным тэрытарыяльным падзелам Еўропы на сферы ўплыву антыгітлераўскіх хаўруснікаў. Праца была адной з цэлага шэрагу аналітычных экспертных запісак, што былі створаны па загаду МЗС СССР і Генштаба РСЧА. Дакладна вядома, што тэкст быў запатрабаваны МЗС БССР для выкарыстання ў практычным пытанні вызначэння дзяржаўных граніц паміж БССР і ПНР. Эпістэміялагічны аспект выводзіў праблематыку этнічнасці беларусаў з небыцця. Аднак трэба заўважыць, што этнічнасць стала актуальнай і магчымай для даследавання і дыскусій у беларускай савецкай этнаграфіі толькі ў 1960-я гг. Тым не менш менавіта Маісей Грынблат і выкарыстаў свае ранейшыя напрацоўкі, каб стаць экспертам у гэтай тэме, падрыхтаваць доктарскую (якую праўда абараніць не здолеў) і напісаць важную для беларускай савецкай этнаграфіі манаграфію пра этнагенэз беларусаў¹¹⁹.

¹¹⁷ НАРБ, ф. 907, воп. 1, спр. 2, Грынблат М.Я., *К вопросу о западных границах белорусов*, с. 127.

¹¹⁸ Тамсама, с. 128.

¹¹⁹ М. Грынблат, *Белорусы*, Минск 1968.

Для сучаснай гісторыі этнаграфічнай навукі Беларусі важнымі таксама ўяўляюцца тэмы посткаланіялізму. Прыклад стварэння тэксту “Да пытання аб заходніх этнаграфічных граніцах беларусаў” Маісея Грынבלата вельмі выпукла адлюстроўвае стан залежнасці беларускай савецкай этнаграфіі як навукі ад палітычных і ідэалагічных працэсаў у СССР у цэлым, ад рашэнняў палітычнай эліты, ад тэарэтычных пошукаў і распрацовак акадэмічных цэнтраў СССР. Сама тэма, яе актуальнасць і кірункі працы над ёй беларускага этнографа вызначаліся палкоўнікам Чыкіным і генералам Славіным, якія працавалі ў ваеннай выведцы Генштаба РСЧА. Менавіта гэтыя куратары чыталі тэксты, давалі каментары і заўвагі. Уся гэтая праца рабілася не ў інтарэсах беларускага народа, беларускага грамадства ці беларускай нацыі. Яна была распрацаваная, арганізаваная і рэалізавалася ў інтарэсах палітычнай эліты СССР, што чысцяком часцяком ішло ў разрэз з нацыянальнымі інтарэсамі беларускага грамадства.

Уласна тэма этнічнасці і яе актуальнасць не былі самастойнымі праблемамі развіцця беларускай савецкай этнаграфіі. Права на вытворчасць навуковых ведаў не належала навукоўцам, а вызначалася палітычнымі і ідэалагічнымі кан’юнктурамі ў СССР. Таму, навуковае вывучэнне этнічнасці ў 1920-я гг. беларускімі этнографамі (В. Ластоўскі, А. Шлюбскі, М. Мялешка, М. Каспяровіч) стала прычынай рэпрэсій супраць іх у 1930-я гг. і наступнае іх забойства. Тэма этнічнасці ў 1930-я гг. апынулася пад татальнай забаронай і была небяспечнай. Аднак, калі савецкай дзяржаве і яе элітам стала патрэбна вывучэнне этнічнасці ў 1942–1945 гг., то аказалася, што гэта вельмі важная і актуальная тэма, выкананне якой звязана з кар’ернымі магчымасцямі, абаронамі дысертацый, атрыманнем прэмій і г. д. Прычым для рэалізацыі пастаўленай задачы дазвалялася абавірацца нават на рэпрэсаваных і забароненых аўтараў, і нават цытаваць і спасылацца на іх. Змена палітычнай і ідэалагічнай кан’юнктуры пасля вайны зноў прывяла да забароны гэтай тэматыкі. Негнуткія і неадаптыўныя навукоўцы часта падвяргаліся зноў рэпрэсіям, арыштам, іх кар’еры ламаліся. А ў 1960-я гг. тэма этнічнасці зноў стала актуальнай і важнай для этнаграфічнай вытворчасці ведаў.

Эпістэміялагічныя характарыстыкі разглядаемага тэкста таксама выклікаюць пытанні. Разуменне этнічнасці ў цэлым і беларусаў

у прыватнасці ў Грынблата абаліралася на катэгорыі XIX ст. – мова і рэлігія. Аргументацыя будавалася на гістарычным матэрыяле, які не даваў дакладных адказаў і меў выразныя ідэалагічныя і прапагандысцкія канатацыі. Тэарэтычныя рамкі даследавання абмяжоўваліся ідэямі класікаў марксізма і кананічнымі тэкстамі І. Сталіна.

ЛІТАРАТУРА

- Alymov Sergey, *Etnicheskaya geografiya v SSSR v gody Velikoy otechestvennoy voyny* [Алымов Сергей, *Этническая география в СССР в годы Великой отечественной войны*], <https://www.academia.edu/9845588> [доступ: 7.10.2016].
- Alymov Sergey, *P.I. Kushner i razvitiyesovetskoj etnografii v 1920–1950-ye gody*, Moskva 2006 [Алымов Сергей, П.И. Кушнер и развитие советской этнографии в 1920–1950-е годы, Москва 2006].
- ARAN, f. 142, вор. 1, spr. 2, *Zauwahi na sbornyya narysy «Zachodniaja etnagraficznaja hranica karet, litoucau, bielarusau, ukraincau i maldawan», skladzienyja autarskaj bryhadaj nawukowych supracounikau Instytutu etnagrafii Akademii Nawuk SSSR pad ahulnaj redakcyjaj prafiesara S.P. Talstowa, prafiesara S.A. Tokarawaiinsz., jakija wykanaui naczalnik prawawoj hrupy Addziela spiec zadanniau Hienieralnaha sztaba RKKK padpalkounik Czykin* [АРАН, ф. 142, вор. 1, spr. 2, *Заўвагі на сборныя нарысы «Заходняя этнаграфічная граніца карэл, літоўцаў, беларусаў, украінцаў і малдаван», складзеныя аўтарскай брыгадай навуковых супрацоўнікаў Інстытута этнаграфіі Акадэміі Навук СССР пад агульнай рэдакцыяй прафесара С.П. Талстова, прафесара С.А. Токарава і інш., якія выканаў начальнік прававой групы Аддзела спецзаданняў Генеральнага штаба РККА падпалкоўнік Чыкін*].
- ARAN, f. 142, вор. 1, spr. 1, *Siekrietnaja pieriepiska za 1942 – 1943 gg.* [АРАН, ф. 142, вор. 1, spr. 1, *Секретная переписка за 1942 – 1943 гг.*].
- ARAN, f. 142, вор. 1, spr. 2, *Siekrietnaja pieriepiska za 1944 g.* [АРАН, ф. 142, вор. 1, spr. 2, *Секретная переписка за 1944 г.*].
- ARAN, f. 142, вор. 1, spr. 3, *Siekrietnaja wchodiaszczajai ischodiaszczaja pieriepiska Instituta Etnografii Akadiemii Nauk SSSR za 1945 g.* [АРАН, ф. 142, вор. 1, spr. 3, *Секретная входящая и исходящая переписка Института Этнографии Академии Наук СССР за 1945 г.*].
- ARAN, f. 142, вор. 1, spr. 5, *Siekrietnaja pieriepiska s Giensztabom* [АРАН, ф. 142, вор. 1, spr. 5, *Секретная переписка с Генштабом*].
- ARAN, f. 142, вор. 1, spr. 6, *Pieriepiska s razlicznymi organizacyjami i uczrieżdienijami* [АРАН, ф. 142, вор. 1, spr. 6, *Переписка с различными организациями и учреждениями*].

- ARAN, f. 142, wop. 1, spr. 7, *Stienogramma imatieriaty zasiedanija Ucenogo Sowieta instituta po zaszcztie dissiertacyj Kuszniera i Grinblata* [АРАН, ф. 142, воп. 1, спр. 7, *Стенограмма и материалы заседания Ученого Совета института по защите диссертаций Кушнера и Гринבלата*].
- Archiwy Biełaruskaj Narodnaj Respubliki*, T. 1, Kn. 2, Fond № 582 Dziaŕžaunaha archiwu Litwy («Rada Ministrau Biełaruskaj Narodnaj Respubliki») / układańnie, padrychtoukatekstu, ustupnyartykuł,kamentary, pierakłady, pakazalniki: Siarhiej Szupa, Vilnia–New York–Miensk–Praha 1998 [*Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*, Т. 1, Кн. 2, Фонд № 582 Дзяржаўнага архіву Літвы («Рада Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі») / укладаньне, падрыхтоўка тэксту, уступны артыкул, камэнтары, пераклады, паказальнікі: Сяргей Шупа, Вільня–Нью-Ёрк–Менск–Прага 1998].
- ARR CNB NANB, f. 42, wop. 1, spr. 1826, *Pis'mosierbowa I.A. adriesowannoje M. Ja. Grinblatu, 1942–1943 gg.* [АРР ЦНБ НАНБ, ф. 42, воп. 1, спр. 1826, *Письмо Сербова И.А. адресованное М.Я. Гринблату, 1942–1943 гг.*]
- ARR CNB NANB, f. 42, wop.1, spr. 1736, *Pis'mo Zielenina D.K., adriesowannoje M. Ja. Grinblatu 13 janwaria 1943 g.* [АРР ЦНБ НАНБ, ф. 42, воп. 1, спр. 1736, *Письмо Зеленина Д.К., адресованное М.Я. Гринблату 13 января 1943 г.*]
- Babrowicz Lawon, Szpileuski Iwan, Hrynblat Maisiej, Laudanski Alaksandr, *Etnahrafija. Muziejnaja sprawa* [u:] «*Nawuka*» na służbie nacdemauskaj kontrrewolucyi, t. I, cz. 3, Miensk 1931, s. 150–240 [Бабровіч Лявон, Шпілеўскі Іван, Грынблат Маісей, Ляўданскі Аляксандр, *Этнаграфія. Музейная справа* [у:] «*Навука*» на службе нацдэмаўскай контррэвалюцыі, т. I, ч. 3, Менск 1931, с. 150–240].
- Babrowicz Lawon, Szpileuski Iwan, *Suproć kontrrewolucyjných nacdemauskich teoryj uetnohrafii*, «Sawieckaja kraina», 1931, № 1, s. 42–55 [Бабровіч Лявон, Шпілеўскі Іван, *Супроць контррэвалюцыйных нацдэмаўскіх тэорый у этнографіі*, «Савецкая краіна», 1931, № 1, с. 42–55].
- Babrowicz Lawon, Szpileuski Iwan, *Suproć kontrrewolucyjných nacdemauskich teoryj uetnohrafii*, «Sawieckaja kraina», 1931, № 2, с. 46–53 [Бабровіч Лявон, Шпілеўскі Іван, *Супроць контррэвалюцыйных нацдэмаўскіх тэорый у этнографіі*, «Савецкая краіна», 1931, № 2, с. 46–53].
- Bieniedikt Rut, *Chrizantiema i miecz: Modieli japonskojkultury*, Moskwa, Sankt-Pietierburg 2013 [Бенедикт Рут, *Хризантема и меч: Модели японской культуры*, Москва, Санкт-Петербург 2013].
- Borysenko Walentina, *Narysy z istoriji ukrajinškoji etnologiji 1920–1930-ch rokiw*, Kyiŭ 2002 [Борисенко Валентина, *Нариси з історії української етнології 1920–1930-х років*, Київ 2002].
- CNA NANB, f. 22, wop. 1, spr. 362, *Asabistajasprawa Hrynblata Maisieja Jakaulewicza* [ЦНА НАНБ, ф. 22, воп. 1, спр. 362, *Асабістая справа Грынבלата Маісея Якаўлевіча*].

- CNA NANB, f. 67, wor. 1, spr. 6, *Plan Pracy etnograficznej Sekcji na 1925/1926 akademiczny hod* [ЦНА НАНБ, ф. 67, воп.1, спр. 6, *Плян працы Этнографічнай Сэкцыі на 1925/1926 акадэмічны год*].
- CNA NANB, f. 67, wor.1, spr. 9, *Pratakoł ahulnaha schodu Etnograficznej Sekcji IBK, 03.06.1925* [ЦНА НАНБ, ф. 67, воп. 1, спр. 9, *Праатакол агульнага сходу Этнографічнай Сэкцыі IBK, 03.06.1925*].
- Evans-Pritchard Edward Evan, *The Sanusi of Cyrenaica*, London 1949.
- Filippow Wasilij, *Istoriija sowjetskoj tieorii etnosa. Istoriograficeskij oczerk*, Moskwa 2010 [Филиппов Василий, *История советской теории этноса. Историографический очерк*, Москва 2010].
- Grinblat Moisiej, *Bielorusy*, Minsk 1968 [Гринблат Моисей, *Белорусы*, Минск 1968].
- Harecki Hauryła, *Mieży Zachodnią Białarusi i Polszczy (Nacjonalny skład naselnictwa Zachodniej Białarusi)*, Mensk 1928 [Гарэцкі Гаўрыла, *Межы Заходняй Беларусі ў Польшчы (Нацыянальны склад насельніцтва Заходняй Беларусі)*, Менск 1928].
- Hrynblat Maisiej, *Za wywuczeńnie faktoru epochydyktatury proletaryjatu, «Sawieckaja kraina»*, 1931, № 12, s. 122–130 [Грынблат Маісей, *За вывучэньне фальклору эпохі дыктатуры пралетарыяту, «Савецкая краіна»*, 1931, № 12, с. 122–130].
- Kacenbogien Solomon, *Spornyje woprosy gienieonomii*, «Pracy Biełaruskaha Dziaŕžaunaha Uniwersyteta», 1923, № 1, s. 282–304 [Каценбоген Соломон, *Спорные вопросы генеомии, «Працы Беларускага Дзяржаўнага Універсітэта»*, 1923, № 1, с. 282–304].
- Klimas Petras, *Lietuva: jos gyventojai ir sienos*, Vilnius 1917.
- Kowalski Michał, *Antropologia i wojna* [w:] Kowalski Michał, *Antropolodzy na wojnie. O „brudnej” użyteczności nauk społecznych*, Warszawa 2015, s. 13–48.
- NARB, f. 60, wor. 3, spr. 654, *Szlubskij Aleksandr, Etnograficeskij oczerk Zapadnoj Bielorusii* [НАРБ, ф. 60, воп. 3, спр. 654, *Шлюбский Александр, Этнографический очерк Западной Белоруссии*].
- NARB, f. 907, wor. 1, spr. 2, *Grinblat Moisiej, K woprosu o zapadnych granicach bielorusow* [НАРБ, ф. 907, воп. 1, спр. 2, *Гринблат Моисей, К вопросу о западных границах белоруссов*].
- Nikolski Nikołaj, *Ustanouki i metady biełaruskaj nacdemauskaj etnografii*, «Pracy sekcyi etnografii», «Pracy sekcyi etnografii», wup. IV, Miensk 1933 [Нікольскі Нікалай, *Устаноўкі і мэтады беларускай нацдэмаўскай этнографіі, «Працы сэкцыі этнографіі»*, Вып. IV, Менск 1933].
- Pamiat' i sława: Solomon Zacharowicz Kacenbogien. K130-letiju so dnia roždienija*, sost. Andriej Maksimczik, Minsk 2019 [*Память и слава: Соломон Захарович Каценбоген. К 130-летию со дня рождения*, сост. Андрей Максимчик, Минск 2019].

- Price David H., *Anthropological Intelligence. The Development and Neglect of American Anthropology in the Second World War*, Durham–London 2008.
- Rieszetow Aleksandr, *Dmitrij Konstantinowicz Zielenin: klassik russkoj etnografii* [w:] *Wydajuszczijesia otieczestwiennyje etnologi i antropologi XX wieka*, Moskwa 2004, s. 137–183 [Решетов Александр, *Дмитрий Константинович Зеленин: классик русской этнографии* [в:] *Выдающиеся отечественные этнологи и антропологи XX века*, Москва 2004, с. 137–183].
- Rieszetow Aleksandr, *Otdanije dolga. Czast' pierwaja: Pamiaty sotrudnikow Instituta etnografii AN SSSR, pogibszich w blokadnom Leningradie*, «Etnograficzskojeobozrienije», 1995, № 2, s. 40–62 [Решетов Александр, *Отдание долга. Часть первая: Памяти сотрудников Института этнографии АН СССР, погибших в блокадном Ленинграде*, «Этнографическое обозрение», 1995, № 2, с. 40–62].
- Smolicz Arkad', *Nasielenije Zapadnoj Bielorusii, jego nacyonalnyj i profiessionalnyj sostaw* [w:] *Zapadnaja Bielorusija*, Minsk 1927, Kn. 1, s. 126–170 [Смолич Аркадь, *Население Западной Белоруссии, его национальный и профессиональный состав* [в:] *Западная Белоруссия*, Минск 1927, Кн. 1, с. 126–170].
- Sołowiej Tatjana, *Istorija otieczestwiennoj etnologii w pierwoj trieti XX w.*, Moskwa 1998 [Соловей Татьяна, *История отечественной этнологии в первой трети XX в.*, Москва 1998].
- Stalin Iosif, *Marksizm i nacyonalnyj wopros* [w:] Stalin Iosif, *Marksizm i nacyonalno-kolonialnyj wopros. Sbornikizbrannykh statiej i rieczej*, Moskwa 1937, s. 3–45 [Сталин Иосиф, *Марксизм и национальный вопрос*, [в:] Сталин Иосиф, *Марксизм и национально-колониальный вопрос. Сборник избранных статей и речей*, Москва 1937, с. 3–45].
- Supinskij Anton, *Nacyonal-diemokratizm wsowriemiennoj bielorussoj etnografii* [w:] *Etnografija na służbie u klassowego wraga*, Leningrad 1932, s. 106–107 [Супинский Антон, *Национал-демократизм в современной белорусской этнографии*, [в:] *Этнография на службе у классового врага*, Ленинград 1932, с. 106–107].
- Szlubskij Aleksandr, *Archiwnyje matieriały o knigie F. Engielsa «Proischożdienije siemji, czastnoj sobstwiennosti i gosudarstwa»*, «Sowietskaja etnografija», 1934, № 6, s. 62–69 [Шлюбский Александр, *Архивные материалы о книге Ф. Энгельса «Происхождение семьи, частной собственности и государства»*, «Советская этнография», 1934, № 6, с. 62–69].
- Szlubskij Aleksandr, *Bibliografija russkich pieriewodow truda F. Engielsa «Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates»*, «Sowietskaja etnografija», 1934, № 6, s. 180–185 [Шлюбский Александр, *Библиография русских переводов труда Ф. Энгельса «Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates»*, «Советская этнография», 1934, № 6, с. 180–185].

- Szlubskij Aleksandr, *K istorii russkoj etnografii. Cenzurnyjemytarstwa A.N. Afanasjewa* [w:] *Sowietskaja etnografija. Sbornik statiej*, вып. IV, Moskva 1940, s. 128–141 [Шлюбский Александр, *К истории русской этнографии. Цензурные мытарства А.Н. Афанасьева* [в:] *Советская этнография. Сборник статей*, Вып. IV, Москва 1940, с. 128–141].
- Tarnawskij Roman, *Kafedra etnologiji Lwiwskoho uniwersytetu. Klasycznyj period (1910–1947)*, Lviv 2016 [Тарнавський Роман, *Кафедра етнології Львівського університету. Класичний період (1910–1947)*, Львів 2016].
- Tompsan Ewa, *Piesniary impieryi: rasijskajalitaratura i kałanijalizm*, Minsk 2009 [Томпсан Эва, *Песняры империи: расийская литература и каланиялизм*, Минск 2009].
- Vossojedinennyye brat'ya-ukraintsy i brat'ya-belorussy. *Al'bom Akademii Nauk SSSR*, [v:] *Sovetskaya etnografiya. Sbornik statej*, Вып. V, 1941, s. 140–141 [Воссоединенные братья-украинцы и братья-белоруссы. Альбом Академии Наук СССР [в:] *Советская этнография. Сборник статей*, Вып. V, 1941, с. 140–141].
- Wialiki Anatol, *Na razdarožžy. Bielarusy bielastoczczyzny u czas pierasialennia u BSSR (1944–1946)*, «Białoruskie Zeszyty Historyczne / Bielaruski histaryczny zbornik», 2002, T. 18, s. 146–166 [Вялікі Анатоль, «Białoruskie Zeszyty Historyczne / Беларускі гістарычны зборнік», 2002, Т. 18, с. 146–166].
- Zacharkiewicz Sciapan, *Jak hartawalasja stal: Stanaulennie bielaruskaha sawieckaha etnolaha Maisieja Jakaulewicza*, «Bielaruski falklor. Materyjały i dasledawanni», вып. 3, 2016, s. 505–518 [Захаркевіч Сцяпан, *Як гартавалася сталь: Станаўленне беларускага савецкага этнолага Маісея Якаўлевіча Грынבלата*, «Беларускі фальклор. Матэрыялы і даследаванні», Вып. 3, 2016, с. 505–518].
- Zielenin Dmitrij, *Ob istoriczeskoj obszcznosti kultury russkogo iukrainskogo narodow* [w:] *Sowietskaja etnografija. Sbornik statiej*, вып. II, Moskva 1939, s. 23–34 [Зеленин Дмитрий, *Об исторической общности культуры русского и украинского народов* [в:] *Советская этнография. Сборник статей*, вып. II, Москва 1939, с. 23–34].
- Zielenin Dmitrij, *Wossojedinienyye ukraincy*, [w:] *Sowietskaja etnografija. Sbornik statiej*, вып. V, Moskva–Leningrad 1941, s. 3–20 [Зеленин Дмитрий, *Воссоединенные украинцы*, [в:] *Советская этнография. Сборник статей*, вып. V, Москва–Ленинград 1941, с. 3–20].

Сяргей Харэўскі

Еўрапейскі гуманітарны ўніверсітэт, Літва

e-mail: siarhej.chareuski@ehu.lt

ORCID: 0009-0007-8300-4283

Стылістычныя асаблівасці рэлігійнае архітэктуры ў Заходняй Беларусі 1918–1939 гг.

Features of the Stylistics of Religious Architecture
in Western Belarus 1918–1939

ABSTRACT

The article is dedicated to the architecture of the Western Belarus in 1918–1939, as a distinctive phenomenon in the history of Belarusian architecture, reflecting the social and political background, artistic influences, and technical capabilities of the first half of the 20th century. The author considers a variety of architectural directions that were characteristic of a specific era in this region during the interwar period as part of the Polish state. Identifying the main trends in construction practice and their ideological and aesthetic directions, the author examines its features in the historical context, determining their place in the history of the Belarusian architecture of the recent past. The article analyzes the stages of the evolution of the interwar architecture and identifies the most distinctive monuments that characterize the various stylistic directions of that era.

Keywords: Western Belarus, architecture, religion, culture, Orthodox Church, Catholic Church, Islam, national romanticism, historicism in architecture, modernism in architecture

Ідэйна-мастацкі кантэкст рэлігійнае архітэктуры Заходняй Беларусі міжваеннага часу

У 1915 годзе Заходняя Беларусь была занятая нямецкімі войскамі, а затым увайшла ў склад Польскай дзяржавы, стаўшы рэгіёнам, дзе не толькі працягвалі развівацца традыцыі храмавага будаўніцтва, але і стварацца новыя стылі¹. У акрэслены намі перыяд, да 1939 году, кultaвая архітэктура ў гэтым краі перажыла і ўнутраную стылістычную эвалюцыю і адчула на сабе агульнаеўрапейскія архітэктурна-мастацкія ўплывы. У апошнія гады гісторыі архітэктуры Заходняй Беларусі прысвечаны некалькі публікацый².

У гэты перыяд, у кантэксце тэматыкі, варта звярнуць увагу на некалькі істотных акалічнасцяў. Па-першае, шмат аб'ектаў кultaвага прызначэння, розных канфесіяў, было знішчана дазвання або моцна пашкоджана непасрэдна падчас баявых дзеянняў. Напрыклад, цалкам былі разбураныя вялікія мураваныя касцёл і царква ў Смаргоні, касцёлы ў Задзеўі (Пастаўскі раён) і Лыскаве (Пружанскі раён), непапраўна пашкоджаныя царквы ў Наваспаску (Смаргонскі раён), Беразаўцы (Карэліцкі раён), Івашкавічах (Зэльвенскі раён), цалкам спаленыя былі царква ў Баранавічах, царква і касцёл у вёсцы Дарава (Ляхавіцкі раён), касцёлы ў Вайстоме і ў Солах на Смаргоншчыне, драўляныя мячэці ў Ласосне (пад Гродна), Відзах (Браслаўскі раён), Ляхавічах і г.д. Па сканчэнні бальшавіцка-польскае вайны задача аднаўлення гэтых храмаў, або пабудова замест іх новых сталі важнай часткаю адраджэння мірнага жыцця.

Важным чыннікам працэсу аднаўлення рэлігійнага жыцця ў міжваеннай Польскай дзяржаве стаў працэс рэвiндыкацыі – вяртання колiшняе маёмасці каталіцкае царквы, адабранае расійскімі ўладамі.

¹ E. Morozov, *Modernizm w architekturze białoruskiej lat 1920–1930 – cechy ogólnoeuropejskie i osobliwości regionalne*, [w:] *Modernizm w Europie – Modernizm w Gdyni. Architektura lat międzywojennych i jej ochrona*, Gdynia 2009, s. 45–50.

² А. Загідулін, *Асноўныя накірункі развіцця архітэктуры і будаўніцтва Заходняй Беларусі (1918–1939 гг.)* Асноўныя накірункі развіцця архітэктуры і будаўніцтва Заходняй Беларусі (1918–1939 гг.), “Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы”, Сер. 1, Гісторыя і археалогія. Філасофія. Паліталогія 2014, № 3(183), с. 6–16.

Каталікам былі вернутыя касцёлы ў Маладзечна, Беніцы, Лыкаве, Стоўбцах, Пінску і г.д., агулам каля 300 храмаў³. На практыцы, у многіх выпадках, праваслаўныя абшчыны ўзводзілі новыя храмы, што садзейнічала актывізацыі храмавага будаўніцтва на гэтых тэрыторыях.

Важна тут зазначыць, што на практыку рэлігійнага будаўніцтва ўплывала і тое, што ў Заходнюю Беларусь прыехала шмат мігрантаў з тэрыторыяў, занятых бальшавікамі, ратуючыся ад чырвонага тэрору і палітыкі ваяўнічага атэізму. У выніку рэлігійнае і інтэлектуальнае жыццё многіх градоў Заходняй Беларусі стала больш насычаным. Пінск, напрыклад, у міжваенны час называлі мэтафарычна “Палескім Канстантынопалям”, з-за колькасці эмігрантаў з СССР, сярод якіх было шмат вядомых архітэктараў, інжынераў і духоўных асобаў⁴.

Тагачасная практыка культавага будаўніцтва Праваслаўнай царквы набыла адметныя рысы ў Заходняй Беларусі пад уздзеяннем новых тэхналогіяў пры захаванні традыцыйных кананічных патрабаванняў. Істотнай акалічнасцю для праваслаўнае супольнасці была палітыка рэвідывацыі, што ўскосна паспрыяла будаўніцтву новых храмаў, замест канфіскаваных. Таксама важным чыннікам стала наяўнасць кваліфікаваных архітэктараў і інжынераў, што эмігравалі ў міжваенную Польшчу з СССР, як напрыклад Мікалай Катовіч з Пецярбурга. Новыя храмы набывалі новыя стылістычныя рысы. Як, напрыклад, у царкве Праабражэння Гасподняга ў вёсцы Нобэль, колішняга Пінскага павету, пабудаванай у 1927 годзе, паводле праекта архітэктара Мікалая Катовіча, які на той час працаваў у Пінску. Гэты мураваны храм, што спалучыў у сабе рысы рэтраспектыўна-рускага стылю і мадэрну, мае выключна зграбныя прапорцыі і тонка мадэляваны архітэктурны дэкор. У гэтым сэнсе яшчэ адным яскравым прыкладам ёсць царква Покрыва Прасвятога Багародзіцы ў вёсцы Мікалаева (Іўеўскі р-н). На месцы згаданага ў 1922 годзе старога царквы XIX стагоддзя, у 1923–1926 гг. была пастаўлена новая, што таксама набыла больш кампакты выгляд і больш

³ А. Цымбал, *Рэвіндыкацыя праваслаўных храмаў у Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.): гістарыяграфія праблемы*, [у:] *Рэлігія і грамадства – 13: зборнік навуковых статей*, ред. В.В. Старостенко, О.В. Дзяченко, Магілёў 2019, с. 156–158.

⁴ А. Ильин, *Петербургский и пинский архитектор Николай Котович*, «Гістарычная брама: гісторыя і культура Палесся: гісторыка-краязнаўчы часопіс» 2009, № 1, с. 87–109.

выразную стылістыку ўжо з элементамі стылю мадэрн. У недалёкай ад Мікалаева вёсцы Морына над ракою быў збудаваны ў 1925 годзе храм Тройцы Жываначальнай, таксама ў стылі, што спалучыў у сабе рысы неарускага гістарызму з элементамі мадэрну. У разглядаемую намі эпоху ў Заходняй Беларусі былі збудаваныя шматлікія праваслаўныя храмы з дрэва ў рэтраспектыўнай стылістыцы: царква Мікалая Цудатворцы ў вёсцы Вярховічы (Камянецкі р-н), узведзеная ў 1933 годзе ў кшталце неакласіцызму з пэўнымі элементамі неаготыкі; Успенская царква ў вёсцы Казлоўшчына (Дзятлаўскі р-н) 1925 году, з рысамі мадэрну і неарускага стылю; у вёсцы Бухлічы (Столінскі р-н) 1926–1928 гг. у неарускім стылі з элеменатамі функцыяналізму і г.д.

Актыўна вялося будаўніцтва новых культавых будынкаў і іншых канфесіяў, рэлігійных меншасцяў, што падлягалі ў Расійскай імперыі сэгрэгацыі і абмежаванням. Перадусім гэта тычыцца старавераў, якія ў міжваенны час пабудавалі на Заходняй Беларусі, у цяперашніх межах Рэспублікі Беларусь, 11 новых храмаў і малельняў юдэяў і мусульманаў.

Важным чыннікам фарміравання архітэктурных густаў у 1920–1930 гг. была пашыраная практыка рэстаўрацыі і кансервацыі помнікаў. Так, да прыкладу, былі ўзноўленыя гістарычныя выглядывы касцёлаў у Гародні, Навагрудку, Гнезна, Стоўбцах, Ішкалдзі, Вялікай сінагогі ў Пінску, праведзена кансервацыя Лідскага, Крэўскага і Навагрудскага замкаў⁵.

Развіваліся рэгіянальныя школы народнага драўляннага дойлідства, працягваючы старадаўнія мясцовыя традыцыі. Гэта паўплывала і на фарміраванне нацыянал-рамантычнай плыні на землях Заходняй Беларусі, у якой ў гэтыя гады нацеліўся адыход ад рэтраспектыўных прыёмаў да новых стылістычных вобразаў храмаў. У Заходняй Беларусі працавалі многія польскія архітэктары, такія, напрыклад, як Юліюш Клос, Стэфан Нарэбскі, Юзаф Пій Дзеконьскі, Стэфан Шылер, Тэадор Буршэ ды іншыя, што істотна ўзбагаціла мясцовую будаўнічую практыку.

У міжваенны час сакральная архітэктура Заходняй Беларусі, як і будаўніцтва наогул, зазнала ў сваім развіцці шэраг этапаў

⁵ St. Lorentz, *Konserwacja ruin zamków w Wileńszczyźnie i Nowogródzczyźnie*, „Ochrona Zabytków Sztuki” 1930/1931, z. 1–4, s. 161–180.

тэхнічнай і стылістычнай эвалюцыі. Умоўны першы этап пачаўся яшчэ да Першае сусветнае вайны, ад пачатку XX стагоддзя і эвалюцыйна быў знітаваны з агульнарасійскімі тэндэнцыямі цікавасці да гістарызму. Гэты этап вызначаецца ростам колькасці сакральных аб'ектаў у розных рэтраспектыўных стылях і цягнуўся да сярэдзіны 1920-х гг. Гэты час характэрны будаўніцтвам вялікай колькасці храмаў розных канфесіяў, пабудаваных у розных гістарычных кшталтах – неакласіцызм, неаготыка, неарэнесанс, неарускі, з уплывам і стылю мадэрн.

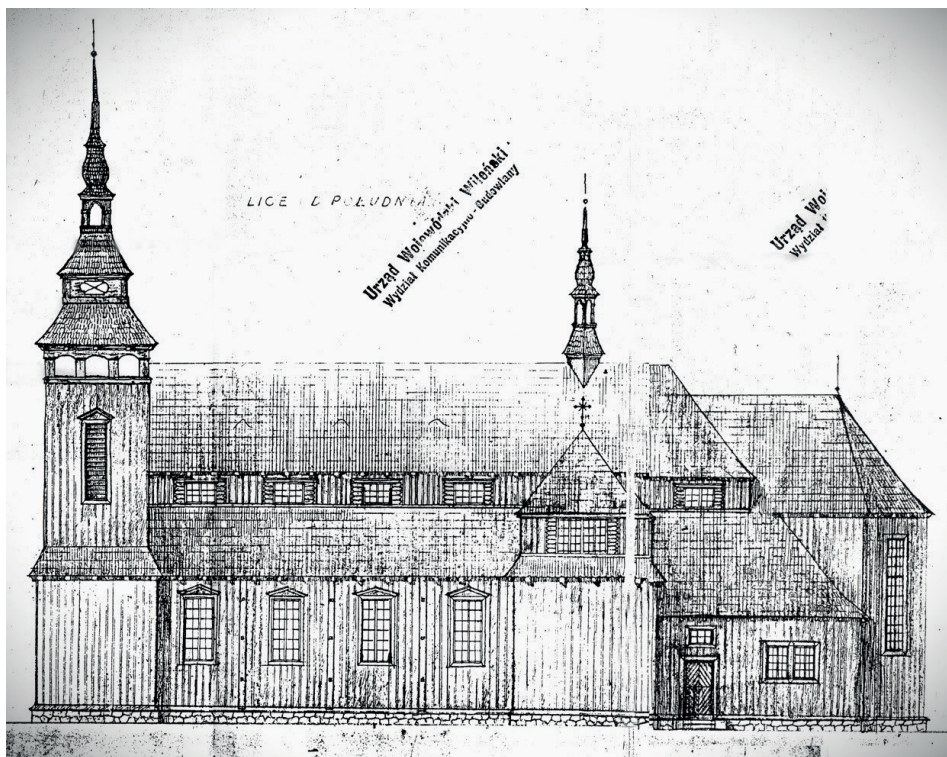
Адметнымі прыкладамі гістарызму тае пары з'яўляюцца такія аб'екты, як касцёлы у вёсках Канвельшкі і Пеляса (Воранаўскі р-н), вёсцы Крашын (Баранавіцкі р-н), вёсцы Жукойні Жалядскія (Астравецкі р-н), праваслаўныя царквы ў мястэчку Новы Мядзель, у вёсцы Вялікая Лысіца (Нясвіжскі р-н), стараверскія царквы ў мястэчку Свір на Мядзельшчыне, у вёсцы Кублішчы (Мёрскі р-н), Кітаеўкая сінагога ў Пінску ды інш.

Нацыянальны рамантызм, пошукі рэгіянальнага стылю 1920-х гг.

Адначасна адбываецца пошук новых лакальных сталяў у рэчышчы нацыянальнага рамантызму. Гэты этап доўжыўся да пачатку 1930-х гг. Практыка дзяржаўнага будаўніцтва ў Заходняй Беларусі таго часу звязаная з варыяцыямі “закапанскага стылю”, або званага ў той час таксама “старапанскім”, “narodowym” або “stylem dworków”.

Выразныя рысы “закапанскага” стылю мелі пабудаваныя тады праваслаўныя царквы – Раства Найсвяцейшай Багародзіцы ў Лыскаве (Пружанскі р-н) і Спаса-Праабражэнская ў Занарачы (Мядзельскі р-н), а таксама касцёлы Св. Станіслава Косткі ў Ваўкавыску, Маці Божай Чэнстахоўскай у Богудзьках (Жабінкаўскі р-н), Св. Юзафа ў Быцені (Івацэвіцкі р-н), Касцёл Найсвяцейшага Сэрца Ісуса ў Лоску (Валожныскі р-н) ды інш. Цікавасць уяўляе, знойдзены ў Літоўскім цэнтральным дзяржаўным архіве (Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas) у Вільні праект 1933 году, драўлянага касцёла ў Крэве архітэктара Стэфана Нарэмбскага. Гэты храм пабудавалі пад кіраўніцтвам ксяндза Ч. Кардэля ў 1934–1936 гг. на месцы ранейшага, таксама спаленага падчас

Першай сусветнай вайны, храма. Касцёл Маці Божае Ласкавае ў Крэве быў пабудаваны па праекту Нарэмскага інжынерам Янам Стаброўскім у 1935 годзе⁶ [Іл. 1].

Іл. 1. Касцёл у Крэва, 1933 г., архітэктар Стэфан Нарэмбскі і інжынер Пётр Стаброўскі (Lietuvos centrinių valstybės archyvas, F51, Ap. 10, b-618, a.1)

Яшчэ напярэдадні Першай сусветай вайны ў рамантычным духу “балтыйска-вісянскага” стылю польскім дойлідам Юзафам Піем Дзеконьскім з Варшавы быў запраектаваны касцёл Яна Хрысціцеля для мястэчка Мсцібаў, што на Ваўкавышчыне, які быў дабудаваны толькі ў пачатку 1920-х гг. Дзеконьскі быў стваральнікам і гарачым

⁶ С. Харэўскі, *Рымска-каталіцкі касцёл Маці Божае Ласкавае ў Крэве. Рамантычная інтэрпрэтацыя народных традыцый*, [у:] *Крэва: гісторыя, археалогія, культурная спадчына*. АН Беларусі, Мінск 2020, с. 356–362.

прыхільнікам гэтак званага вісла-балтыйскага стылю, што абাপіраўся на архаічныя традыцыі сярэднявечнага культавага дойлідства Цэнтральнае Польшчы, Усходняе Прусіі і Літвы. Аўтарству гэтага дойліда належаць дзясяткі храмаў у Польшчы. У Беларусі паводле яго праекта паўсталі касцёлы ў Лагішыне і Рэчыцы. Дзеконьскім быў складзены і праект касцёла на Залатой Горцы для Мінска, што планавалася пабудаваць на Залатагорскай плошчы побач са старымі каталіцкімі могілкамі. Праект касцёла быў зацверджаны ў 1906 годзе будаўнічым аддзяленнем Менскага губернскага праўлення. У выніку падзеяў вайны і рэвалюцыі праект Дзеконьскага для Мінска застаўся нерэалізаваным.

Касцёл Яна Хрысціцеля ў Мсцібаве – адзін з самых ярскравых узораў рамантычных пошукаў тутэйшага стылю ў рэтраспектыўным кшталце. У 1910 годзе пачалося будаўніцтва новага мураванага храма, паводле праекта Дзеконьскага. Неўзабаве ж будова была спыненая ў сувязі з падзеямі Першай сусветнай вайны. Такім чынам галоўныя работы былі скончаныя толькі ў 1922 годзе, пры тым, да самага асвячэння ў 1932 годзе, яшчэ не былі аплочаныя ўсе работы, выраб мэблі і званоў. У дадзеным выпадку мы маем справу з пераходнай стылістыкай ад рэтраспектыўнага кірунку ў храмавым будаўніцтве пач. XX стагоддзя да стварэння адметнага мясцовага стылю, што мусіў адпавядаць тутэйшай культурнай традыцыі. Сёння гэты храм – унікальны і адметны прыклад тагачаснай інтэрпрэтацыі рэгіянальнай архітэктурнай спадчыны.

Вялікі ўклад у тэорыю і архітэктурную практыку міжваеннае эпохі ў Заходняй Беларусі зрабіў славетны беларускі палітычны і культурны дзеяч архітэктар Лявон Вітан-Дубейкаўскі⁷. Гэты архітэктар нарадзіўся на Мсціслаўшчыне, скончыў Школу будаўнічых рамёстваў ў Варшаве, а затым Інстытут грамадзянскіх інжынераў у Пецяярбургу. Пэўны час, 1901–1907 гг. ён працаваў ва ўласным архітэктурным бюро ў Смаленску. У той перыяд Вітан-Дубейкаўскі спраектаваў праваслаўныя царквы ў Манастыршчыне і Вязьме, кіраваў, як інжынер, будаўніцтвам каталіцкага касцёла Беззаганнага Пачацця Дзевы Марыі ў Смаленску,

⁷ С. Харэўскі, *Беларускі стыль у будаўніцтве 1921–1939 гг. (Лявон Вітан Дубейкаўскі)*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2002, nr 18, s. 206–213.

пабудаваў тамсама капліцу на каталіцкіх могілках. У 1907 годзе Дубейкаўскі працягнуў вучобу ў Парыжы, дзе скончыў Акадэмію архітэктуры (Ecole d'architecture). Пасля архітэктар вярнуўся спачатку ў Варшаву, а з 1916 году праваў у Пецяярбургу. На замову ксяндза Францішка Будзькі ён стварыў там праект каталіцкага касцёла для вёскі Янатруда Полацкага павета, менавіта ў гэтак званым “Беларускім стылі”. Хоць у студзені 1917 году праект быў зацверджаны Міністэрствам па справах замежных веравызнанняў і быў атрыманы дазвол на будаўніцтва, праект застаўся нерэалізаваным. У Расіі пачалася рэвалюцыя. А праз тры гады ксёндз Ф. Будзька памёр ад сухотаў. Гэтыя прыкрыя акалічнасці архітэктар згадваў пазней з вялікай скрухаю, называючы той нерэалізаваны праект “недакончанай сымфоніяй архітэктурнай паэзіі”⁸.

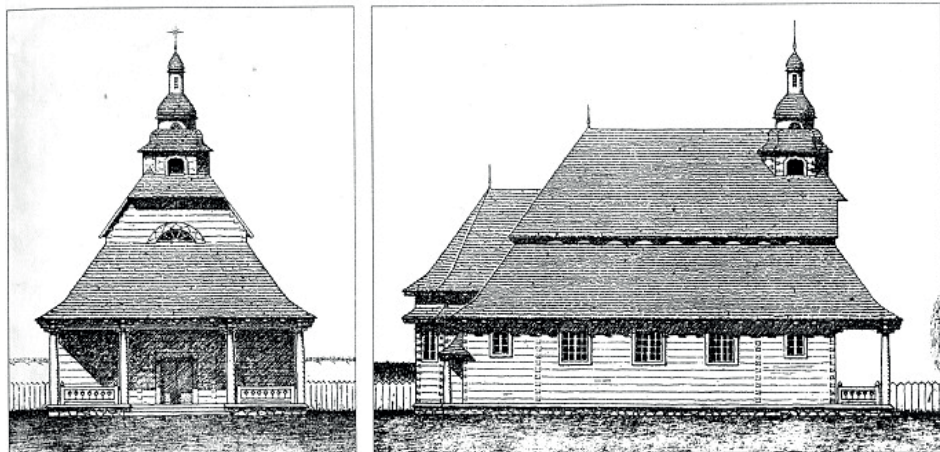
Запраектаваны ў “Беларускім стылі” касцёл у Янатрудзе павінен быць адносна невялікім драўляным храмам зальнага тыпу, з высокім гонтавым дахам. На галоўным фасадзе, над хорамі, мелася быць высокая званіца ў тры ярусы. Адметнасць праекта палягала на выкарыстанні прыёму са старасвецкай школы драўлянага дойдліства Віцебшчыны, а менавіта – вялікая высокая галерэя на чатырох калонах, крытая высокім гонтавым шатром, які ішоў вакол вежы і злучаўся з дахам усяго касцёла. Зварачае на сябе ўвагу ў тым праекце Дубейкаўскага актыўнае выкарыстанне ў вобразе моцна вынесеных крокваў даху, як у традыцыйным драўляным храмавым дойдлістве XVII–XVIII ст. Гэтая акалічнасць, як і прымяненне вялікага шатровага даху галерэі сведчыць пра глыбокія веды архітэктара па гісторыі архітэктуры Беларусі [Іл. 2].

Таксама менавіта ў сваім «Беларускім стылі» Дубенкаўскі збудаваў у 1918 годзе двухпавярховы будынак Беларускае гімназіі ў Будславе. Тым часам дойдлід распрацоўвае ўласныя прыёмы па ўдасканалванні драўлянага будаўніцтва. У 1923 годзе ў Таварыстве архітэктараў у Вільні ён выступіў з дакладам “Эвалюцыя і рэформы дзераўлянага будаўніцтва”⁹. Гэты даклад Дубейкаўскага выйшаў асобнай брашураю

⁸ V. Kvetka, *Liavon Vitan-Dubiajkoŭski*, New York 1954, s. 5–7.

⁹ В. Гліннік, *Л. Вітан-Дубейкаўскі: старонкі біяграфіі*, “Строительство и архитектура Белоруссии” 1991, № 5, с. 40–44.

па-польску ў 1923 годзе, а беларускі арыгінал рукапісу з аўтарскай графікай зберагаецца ў Бібліятэцы Акадэміі Навук Літвы.

Іл. 2. Праект касцёла ў Янатрудзе Полацкага павета. Лістапад 1916 г. (Нацыянальны музей гісторыі і культуры Беларусі, Ляхоўскі, У. Рупіўся дзеля Бога і людзей, “Наша вера” 1997. № 4. – С. 35)

Лявон Вітан-Дубейкаўскі ў 1924 годзе запраектаваў вялікі драўляны касцёл Святых Пятра і Паўла для мястэчка Дрысвяты (Браслаўскі р-н). У той самы перыяд архітэктар праводзіў рэстаўрацыю кляштра і касцёла францішканаў у Вільні, рэканструкцыю будынка бернардынскага кляштара пад факультэт мастацтваў Віленскага ўніверсітэта Стэфана Баторыя (сёння Віленская мастацкая акадэмія), пабудоваў з дрэва комплексы лясніцтва ў Шумску і падлясніцтва ў Кене, некалькі прыватных дамоў у Вільні і ваколіцах, а таксама ўласны сядзібны дом пасярод сада на вуліцы Падгорнай у Вільні.

Лявон Вітан-Дубейкаўскі стварыў у 1925 годзе ў Вільні ўласную Школу будаўнічага рамяства, з вучнямі якой у два сезоны, 1927 і 1929 гг. збудаваў касцёл у Дрысвятых, на гарадзішчы над возерам. У гэтым храме Вітан-Дубейкаўскі ўвасобіў сваю аўтарскую ідэю “Беларускага стылю”. Пра тое, як гэты стыль мусіў выглядаць, ён сам пісаў такім чынам: “сыцены агэблёваны нагладка, у злучках, між вянцоў не відаць ані мшэння, ані шчэлак, столь – на закладку, а на кантах бэлець цягнецца разьба шнурочкам... і ўсе паасобныя фрагменты выпаўнены

па-мастацку, а ў агульнасці даюць сымпатычную сынтэзу...»¹⁰. У праекце касцёла Святых Пятра і Паўла, што і да сёння застаецца самым вялікім культавым збудаваннем з дрэва ў Беларусі, архітэктар увасобіў сваё бачанне беларускага стылю, пра што пісаў так: “...прапорцыі асобных часцінаў, якія ствараюць монументальную форму, прыпамінаючы наш Беларускі стыль”¹¹.

У выглядзе касцёла ў Дрысвятах, як у праекце, адчуваецца відавочная повязь з першым праектам Дубейкаўскага у “Беларускім стылі” – касцёла ў Янатрудзе. Таксама прасочваецца памкненне да абагульнення формы, з мэтай прыдаць ёй большую манументальнасць і ўжыць прыёмы старасвецкага дойлідства Беларусі – высокія шатры, моцна вынесеныя кроквы дахаў, адкрытыя прасторныя галерэі. У выніку атрымаўся моцна развіты ў прасторы аб’ём, з перападамі вышыняў між частак, ніспадуючы ад галоўнай вежы на фасадзе да бакавых сакрыстыяў абাপал алтара. Дынамічную, насамрэч манументальнага выгляду кампазіцыю, падрэсліваюць дзве вежы – адна над галоўным фасадом, другая – сыгнатура над сяродкрыжжам алтарнае часткі і прэзбітэрыя.

Таксама ў міжваенную эпоху ў развіццё беларускай школы архітэктуры, вывучэнне і захаванне помнікаў даўніны ў Заходняй Беларусі зрабіў уклад вядомы польскі архітэктар, гісторык архітэктуры, фатограф, прафесар Віленскага ўніверсітэта Стэфана Баторыя Юліюш Клос, які пэўны час ачольваў там уласную кафэдру архітэктуры.

Юліюш Клос спраектаваў новую планіроўку і забудову *ўрадавай калоны* ў цэнтры Браслава, а таксама вялікі драўляны касцёл Маці Божай Анёльскай у Мяжанах (Браслаўскі р-н) ды багата іншых аб’ектаў¹². У пабудове вясковага храма ў Мяжанах Клос тактоўна выкарыстаў адметныя традыцыйныя рысы народнага драўлянага дойлідства, уласцівыя менавіта дадзенаму рэгіёна. Стварэнню праекта храма ў Мяжанах папярэднічала вялікая падрыхтоўчая праца. Архітэктар пабываў у той мясцовасці разам са студэнтамі першы раз у другой палове 1922 году. Менавіта тады ён звярнуў пільную ўвагу на вельмі архаічны характар

¹⁰ V. Kvetka, *Liavon Vitan-Dubiajkoŭski*, с. 12–13.

¹¹ У. Ляхоўскі, *Рупіўся дзеля Бога і людзей*, “Наша вера” 1997, № 4, с. 32–51.

¹² К. Шыдлоўскі, *Дзейнасць архітэктара Юліюша Клоса на Браслаўшчыне*, “Przegląd Wschodni” 2001, t. VII, z. 4(28), с. 28–30.

вясковай забудовы Мяжанаў, а таксама вакольных вёсак. Архітэктар ужыў некаторыя элементы народнага дойлідства ў праекце касцёла Маці Божай Анёльскай (1923–1928) – гэтаксама ўжытыя адкрытыя галерэі, далёка вынесеныя кроквы высокага гонтавага даху, што ўтвараў пластычны пераход паміж аб’ёмамі рознае вялічыні – сакрыстыў, бакавых алтароў і прытвора. Храм меў дзве рознага памеру стромыя васьмікутнія вежы, таксама крытыя гонтаю. Касцёл Маці Божай Анёльскай застаўся ўнікальным прыкладам этнаграфізму ў гісторыі беларускае архітэктурны, наўпроставага пераймаўня прафэсійным архітэктарам лакальных тэхналагічных прыёмаў і стылістычны вобразнасці, дапасаванай да традыцыйнае вясковае забудовы.

Распаўсюджванню ў Заходняй Беларусі рэлігійнай архітэктурны ў духу нацыянальнага рамантызму, угрунтаванага на менавіта мясцовай рэгіянальнай спадчыне, садзейнічалі вядомыя архітэктары Юзэф Пій Дзеконьскі, Леў Вітан-Дубейкаўскі, Стэфан Нарэмбскі і Юліюш Клос. У агульным рэчышчы лакальнага варыянта нацыянальнага рамантызму вельмі плённа інтэрпрэтавалася ў 1920–30 гг. неабарока. У рэчышчы памкнення стварыць рэгіянальны адметны стыль архітэктары абаніраліся на вялікія тутэйшыя традыцыі барока XVII–XVIII ст. Шмат пасадзейнічалі ў тыя гады вывучэнню і папулярызацыі спадчыны віленскага барока польскія мастацтвазнаўцы, выкладчыкі Віленскага ўніверсітэта Станіслаў Лорэнц і Ежы Хопэн, якія прысвяцілі шмат публікацый па гісторыі гэтага стылю на Заходняй Беларусі і ў Вільні. Такім чынам паўстала разуменне выключнай значнасці гэтае спадчыны, што інспіравала стварэнне новых праектаў у мясцовай версіі *неабарока*. У гэтым кшталце актыўна вялося ў тыя гады і грамадзянскае будаўніцтва, сярод іншага – будынкаў вакзалаў (Парэчча, Смаргонь, Слонім, Аранчыцы ды інш.), банкаў, дзяжаўных установаў, вайсковых гарнізонаў. Грунтуючыся на дэкаратыўна-пластычных формах мясцовай архітэктурнай спадчыны, неабарока 1920-х гг. аказалася эстэтычна пераканаўчым, пасоўным да урбаністычнага характару гарадоў і мястэчак Заходняй Беларусі. Функцыянальная планіроўка ў такіх новых будынках арганічна спалучалася з рэтраспектыўнымі дэкаратыўнымі барочнымі элементамі.

У стылістыцы тагачаснага неабарока ў Заходняй Беларусі былі пабудаваныя многія каталіцкія храмы: Узвышэння Святога Крыжа

ў Баранавічах, Маці Божай Ружанцовай у Солах, Унебаўзяцця Найсвяцейшае Дзевы Марыіў Дарава, Перамянення Гасподняга ў Ваверцы, Святога Сэрца Ісуса ў Анжадава, Унебаўзяцця Найсвяцейшае Дзвы Марыі ў Налібаках ды іншыя.

Адметным узорам неабарока міжваеннага часу ёсць касцёл Найсвяцейшага Сэрца Ісуса, што ў вёсцы Пелішча (Камянецкі р-н). Гэты храм быў узведзены ў 1934 годзе інжынерам-архітэктарам з Брэста Браніславам Нелюбовічам, паводле ранейшага праекта 1929 году брэсцкага архітэктара Вінцэнта Генрыка Удавішэўскага. Касцёл у Пелішчы ўяўляе сабою прыклад тагачаснага гістарызму ў духу неабарока. Храм мае вельмі дынамічную кампазыцыю з аб'ёмаў розных памераў – вельмі высокая, амаль квадратная ў плане вежа над галоўным фасадам, ніжэйшы аб'ём малельнай залы і ўдвая ніжэйшыя бакавыя сакрысты і алтар. Над вільчаком двухсхільнага даху фасаднай вежы высіцца складанага “барочнага” профілю сыгнатурка-званіца з крыжам. Уваходны партал аформлены складнага профілю картушам у стылі неабарока. Пасярод вежы змечшанае яшчэ круглае акно, што асвятляе хоры ў сярэдзіне. Вельмі выразная кампазіцыя і элементы дэкора, у тым ліку і лапаткі па бакавых фасадах, ствараюць рамантызаваны вобраз, што апеллюе да эпохі барока.

У пошуках новага стылю

Блізкім да нацыянальнага рамантызму, паводле форматворчых і эстэтычных задач быў тагачасны стыль мадэрн. Для стварэння адметнага тутэйшага стылю ў драўляным дойлідстве, што меўся выразна прадставіць новы вобраз у спалучэнні з традыцыйнымі культавымі задачамі ён выдатна надаваўся. Сведчаннем чаму мураваная праваслаўная царква Усіх Святых у вёсцы Дольная Рута 1935 году (Карэліцкі р-н), Пакроўская царква ў вёсцы Асінагародак (Пастаўскі р-н), драўляныя касцёлы ў вёсках Дайлідкі (Смаргонскі р-н) і Руда Яворская (Дзятлаўскі р-н).

Адначасна ўсё часцей выяўляюцца рысы стыляў функцыяналізму і канструктывізму, што са сферы свецкага грамадскага і жыллёвага будаўніцтва (казармы, банкі, віллы, і г.д.) пранікаюць у рэлігійную

архітэкттуру розных канфесіяў. Спецыфіка розных культаў ва ўзаемадзеянні з канструктывізмам прыводзіла да стварэння новых выразных узораў тагачаснага стылю. Для гэтага рацыяналістычнага кірунку характэрныя максімальная мэтазгоднасць планіровачных рашэнняў і канструкцый, адпаведнасць будынка яго прызначэнню, відавочная эканамічнасць будаўніцтва. Мастацкая выразнасць выявілася праз аскетызм і абагульненасць формаў. Будынкам была характэрная геаметрычнасць аб'ёмаў, кантраст глухіх паверхняў сцен з вялікай плошчай шклення, плоскія дахі, гарызантальныя вокны, часам адкрытыя апоры на ніжніх паверхах. У новых храмах увасабляліся квінтэсэнцыя не толькі таго або іншага рэлігійнага вучэння, але і архітэктурнага вобраза, перададзенага праз канструкцыю, улітарнасць якіх максімальна адказвала духу найноўшага часу.

Канструктывізм пакінуў заўважны след у архітэктуре 1920–1930 гг., у канцы 1930-х гг. дамінаруючы ў грамадзянскім будаўніцтве. У рэчышчы канструктывізму былі збудаваныя царква Раства Багародзіцы 1926 году ў вёсцы Явар (Дзятлаўскі р-н), каталіцкія касцёлы ў Вялікай Рагозніцы (Мастоўскі р-н), Першамайску (былых Сабакінцах) (Шчучынскі р-н), Давыд-Гарадку (Столінскі р-н), Антопалі (Драгічанскі р-н), Нагорным (Клецкі р-н) ды інш.

Яркім прыкладам тут ёсць таксама былая лютэранская кірха ў Брэсце. Яна была пабудаваная ў 1938 годзе ў цэнтры горада і да сёння з'яўляецца адной з самых значных старых гарадскіх дамінантаў. Праект кірхі быў складзены архітэктарам Юзафам Бараньскім. Але гэты храм служыў свайму прызначэнню нядоўга. Натуральна, па вайне храм быў зачынены, але ацалеў. Таксама паводле праекта Юзафа Бараньскага, выкладчыка малюнка, архітэктурны і геаметрычны Тэхнічнай школе, дзяржаўнага ўпаўнаважанага архітэктара, быў пабудаваны вялікі манументальны касцёл на прадмесці Граеўка. Новы касцёл быў пабудаваны ў 1932 годзе і асвечаны ў імя Найсвяцейшага Сэрца Пана Ісуса¹³. Як і іншыя аб'екты Бараньскага, храм быў пабудаваны ў стылі канструктывізму.

¹³ M. Własiuk, *Kościół Serca Pana Jezusa na Grajewce – nieznanie, małe arcydzieło architektoniczne międzywojennego Brzeźcia/Echa Polesia*, „Kwartalnik Zjednoczenia Społecznego Związek Polaków na Białorusi” 2011, nr 3(31), s. 27–30.

Яскравым і вельмі адметным, паводле свайго канструктыўнага рашэння, ёсць прыклад царквы Раства Багародзіцы ў вёсцы Явар, што на Дзятлаўшчыне. Храм быў пабудаваны ў 1933 годзе. Аснову яго канструкцыі складае муроўка з бетонных блокаў з выкарыстаннем у падмурку бетоннае апалубкі і часткова каркаснае канструкцыі з жалезабетону пры вывадзе дэталей інтэр'еру. Гэты храм мае выразную трох'ярусную кампазіцыю, што складаецца з прастакутных у плане, перакрытых двухсхільнымі дахамі аб'ёмаў прытвору з бабінцам, зальнага аб'ёму і алтарнае часткі з рызніцай.

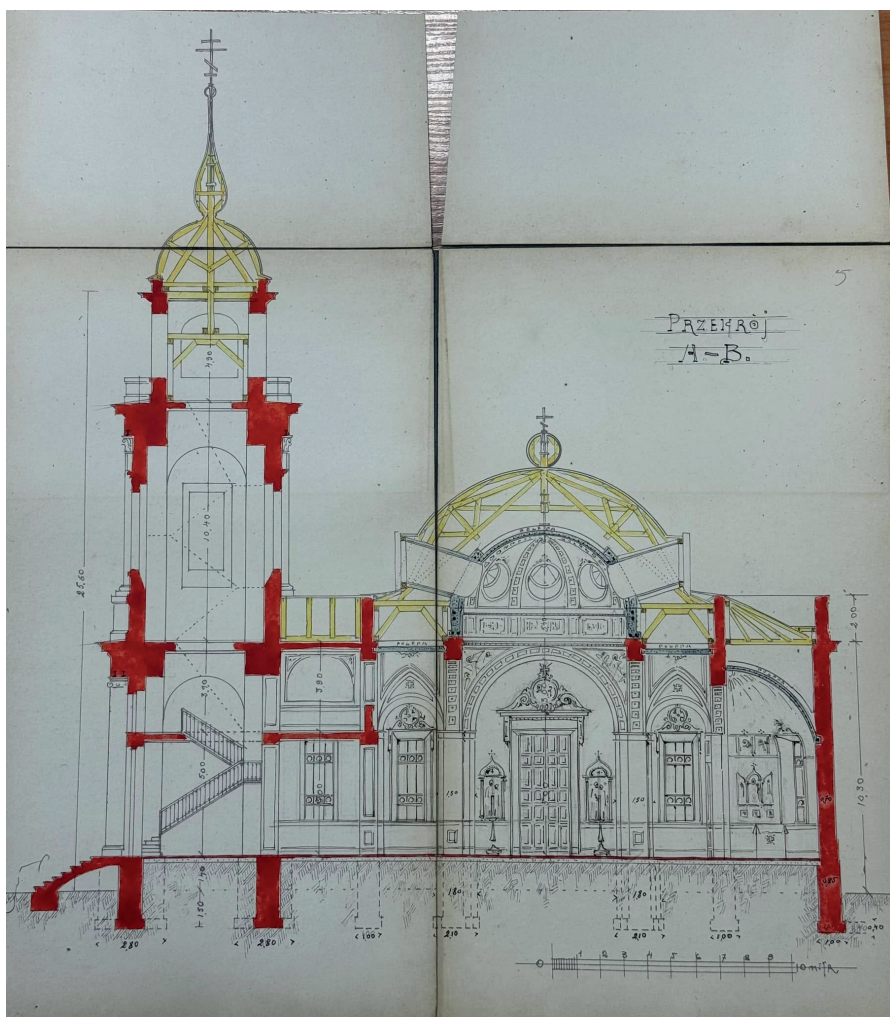
Падобнае стылістычнае рашэнне атрымалі і іншыя храмы. Напрыклад, філіяльны касцёл 1930-х гг. мядзельскай парафіі ў вёсцы Юшкавічы, што ў Мядзельскім раёне, збудаваны з бетонных блокаў.

Адначасна з канструктывізмам на мяжы 1920-х і 1930-х гг. узнікла новая хваля цікавасці да неастыляў, як рэакцыя на спрашчэнне архітэктуры і нарастання функцыяналістычных і канструктывісцкіх тэндэнцый. Перадусім гэта знайшло адлюстраванне менавіта ў культывым дойлідстве, як больш кансерватыўным, па вызначэнні. У храмавым будаўніцтве зноў узнікаюць элементы неаготыкі і неакласіцызму.

Выключна важным помнікам архітэктуры неакласіцызму ў Заходняй Беларусі стаў найбольшы праваслаўны храм, пабудаваны ў міжваенныя гады – Свята-Пакроўскі сабор у Баранавічах. Гэты велічны храм быў збудаваны ў 1924–1931 гг. паводле праекта вядомага варшаўскага архітэктара Мікалая Абатанскага [Л. 3]. Святыня складаецца з вялікай залы на чатырох пілонах, што ўтварае ў плане квадрат з далучанымі да яго трыма паўкруглымі апсідамі. Сабор перакрыты вялікім сферычным купалам з шасцю круглымі люкарнамі па дыяметры, што ярка асвятляюць пакупальную прастору малельнае залі. Гэты купал, увенчаны шарам з крыжам, сканструяваны ў два слаі. Галоўны, заходні, фасад вылучаны квадратнай у плане высокай трох'яруснай званіцаю, што ўвенчаная чатырохгранным шатром з высокім шпілем. Галоўны партал сабору вызначаны вялікім паўцыркульным тымпанам, паміж дзвюх паўкалонаў. Таксама вылучаюцца на паўднёвым і паўночным фасадах манументальныя чатырохкалонныя іянічнага ордэру,

¹⁴ J.U., *Rozwój Albertyna*, „Oriens. Dwumiesięcznik poświęcony sprawom religijnym Wschodu” 1937, nr 6, s. 173–174.

вялікія портыкі. Моцна вынесеныя за асноўны аб'ём храма, гэтыя портыкі ствараюць надзвычай урачыстае маштабнае афармленне бакавых фасадаў, дзверы якіх адчыняюцца падчас вялікіх святаў. Вокны і блэнды асноўнага аб'ёму храма, а таксама на другім ярусе званіцы аформленыя, у духу класіцызму, прафіляванымі ліштвамі з трохкутнымі сандрыкамі. Храм пастаўлены на высокім гранітным цокалі. Пад галоўным алтаром знаходзіцца вялікая крыпта.

Іл. 3. Праект Пакроўскага сабора ў Баранавічах, 1924. Архітэктар Мікалай Абаганскі (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie. Archiwum Akt Nowych. 1924 1924, 0, 2/9/0/5.5/I 2361, S. 3.)

Да 1931 году адбываліся працы ў інтэр'еры сабора, збіраліся і афармляліся іканастансы, выкладаліся мазаікі, што былі прывезеныя з разабранага Варшаўскага сабора Аляксандра Неўскага. Тагачасны праваслаўны мітрапаліт Варшаўскі Дыянісій тым часам асабіста перадаў у новы прыход Баранавічаў каштоўны іканастанс з колішніяе дамавое царквы Варшаўскага каралеўскага замка, абразы ды іншыя царкоўныя рэчы. Свята-Пакроўскі сабор ў Баранавічах быў урачыста асвечаны 4 кастрычніка 1931 году.

Сярод усяе міжваеннае архітэктуры Беларусі Пакроўскі сабор у Баранавічах застаўся найбуйнешым помнікам неакласыцызму і самай значнай сакральнай пабудовай XX стагоддзя, канчаткова давершанай у 1932 годзе.

Незвычайным стылем вызначалася таксама ўніяцкая царква ў Альбярціне, прадмесці Слоніма. Там будаўніцтва, недалёка ад аднаго, адразу дзвюх святыняў усходняга і лацінскага абрадаў у 1935 годзе распачаў настояцель тамтэйшага езуіцкага кляштара а. Станіслаў Рэпка-Ласкі, што меліся стаяць побач і сімвалізаваць еднасць Каталіцкай Царквы і роўнасць абрадаў у ёй¹⁴ (J.U. 1937). Будаўніцтва было скончана ўвосень 1937 году. У выніку паўстаў строга цэнтрыйны храм зальнага тыпу, што нагадваў раннія візантыйскія царквы на Балканах. Парафія ўсходняга (грэка-каталіцкага) абраду ў Альбярціне ў 1938 годзе налічвала 719 вернікаў. Узведзеная езуітамі ў арыгінальным рэтраспектыўным стылі ўніяцкая царква цяпер аддадзена Праваслаўнай Царкве і моцна перабудавана.

У 1920–1930-х гг. пры дзяржаўнай падтрымцы актыўна вялося культываванне будаўніцтва рымска-каталіцкай царквы, чаму тагачасныя польскія ўлады надавалі выключнае значэнне. У рэчышчы гэтае палітыкі на тэрыторыі Заходняй Беларусі было пабудавана некалькі дзясяткаў драўляных касцёлаў. Большасць тых храмаў, за рэдкім выключэннем, кшталту касцёлаў у Крэве або Ганцавічах, маючы рэтраспектыўныя рысы, вызначаліся вельмі сціплым знешнім выглядам.

Асобную групу тагачасных храмаў у Заходняй Беларусі складалі рыма-каталіцкія касцёлы, што будаваліся найчасцей паводле тыпавых праектаў за дзяржаўны кошт, для вайсковых гарнізонаў Корпуса Аховы Памежжа (польск.: *Korpus Ochrony Pogranicza*). Прыкладам таму ёсць вялікі драўляны храм Дабравешчання Найсвяцейшае Дзевы Марыі,

збудаваны ў Ганцавічах у 1934–1936 гг., што стаў, дзякуючы высокай квадратнай шмат’яруснай вежы, галоўнай архітэктурнай дамінантаю мястэчка. Яго будавалі адначасна з гарнізонным касцёлам у вайсковым гарадку Людвікова, паміж вёскамі Будча і Чудзін (Ганцавіцкі раён). У гарнізонах Корпуса Аховы Памежжа былі пабудаваныя драўляныя касцёлы – Святога Станіслава Косткі ў Ваўкавыску, Найсвяцейшага Сэрца Ісуса ў Падсвіллі (Глыбоцкі раён), Святой Ганны ў Гарадзілаве (Маладзечанскі раён), Яна Хрысціеля ў Гарадку (Маладзечанскі раён), у прадмесці Гелянова ў самім Маладзечне, у Лінаве (Пружанскі раён), Ленін (Жыткавіцкі раён) ды інш. Зазвычай драўляныя касцёлы ў вайсковых гарнізонах мелі вельмі сціплы вонкавы выгляд, будаваліся як часовыя, з выкарыстаннем мясцовых традыцыяў народнага дойлідства. Прыкладам таму можа быць памянёны касцёл у колішнім мястэчку Гарадок, пад Маладзечнам, збудаваны ў 1930 годзе на бутавым падмурку. Ён меў падоўжаны план у выглядзе прастанутнае залы, завершанай зрубам пяціграннае апсіды, па абодва бакі якое былі сакрыстыі, амаль квадратыя ў планах і нашмат ніжэйшыя па вышыні за асноўны аб’ём храма. Галоўны фасад вылучаўся высокай трох’яруснай вежаю над уваходным прытворам, без дэкаратыўных элементаў. Гэтае вельмі простае, звонку, збудаванне, крытае стромым гонтавым дахам, было вельмі характэрным для гэтае групы помнікаў каталіцкага дойлідства таго часу.

Цікавую і арыгінальную групу помнікаў сакаральнае архітэктury Заходняй Беларусі міжваеннага часу складаюць царквы старавераў, большасць якіх сканцэнтраваныя на Паазер’і (заходняй частцы Віцебскае вобласці і ў Мядзельскім раёне Мінскай). Перадусім гэта мураваны Свята-Успенскі храм Дрэўлеправаслаўнай паморскай царквы ў мястэчку Відзы, пабудаваная ў часе Першай сусветнай вайны. Гэты храм старавераў узведзены ў стылі мадэрн паводле праекта, створаным Львом Вітанам-Дубейкаўскім у 1910 годзе, быў асвечаны ў 1922 годзе. Некаторыя рысы стылю мадэрн – асіметрычныя і выгнутыя перацякаюць формы, накіраваныя ўверх дамінанты, характэрныя і для многіх драўляных стараверскіх цэркваў тае пары: у вёсках Акунёва, Астравішкі, Буеўшчына, Булавішкі, Кукляны, Мікалюнцы на захадзе Віцебшчыны. Асабліва вылучаюцца адметнымі стылістычнымі характарыстыкамі Свята-Успенская царква ў Свіры (Мядзельскі раён),

з вялікім цыбулепабным купалам над галоўным фасадам і меншым над алтарнай часткаю.

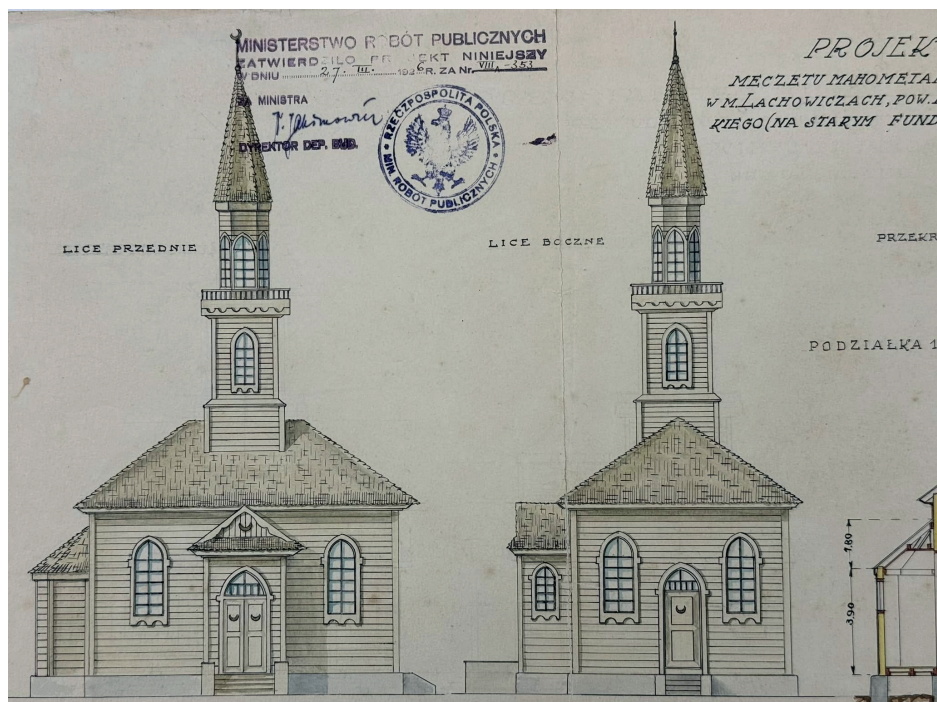
Актыўна пасля польска-бальшавіцкае вайны ідзе аднаўленне і будаўніцтва новых татарскіх мячэцяў¹⁴. У 1926 годзе была адноўлена драўляная мячэць у Некрашунцах, спаленая ў верасні 1915 году. У 1924–1925 гг. была адбудавана майстрамі-яўрэямі з Навагрудка мячэць у Асмолава. Мячэць у Мядзелі, занядбаная ў гады вайны, была адноўленая ў 1930 годзе. Мячэць у Міры, таксама пашкоджаная ў вайну, была адноўленая ў 1925–1928 гг.

Мячэць у Ляхавічах таксама была спаленая ў вайну, але ў 1926–1928 гг. адноўлена на ахвяраванні фундацыйнага савета татар, якія эмігравалі ў Амерыку, віленскага муфція і егіпецкага караля. Адбудаваная з дрэва на колішнім старасвецкім падмурку ляхавіцкая мячэць уяўляла сабою класічны ўзор мусульманскага дойлідства: цэнтрычнае збудаванне з вялікай залаю, падзеленай на мужчынскую і жаночую паловы, з прастакутным міхрабам. Звонку гэтае вялікае зрубнае збудаванне было ашаляванае. У малельную залу адкрывалася вялікая галерэя, на другім паверсе, над уваходам. З галерэі лесвіца вяла на мінарэт з ажурным балконам-шэрэфэ, для спявання азану. Разам з тым у вобразе драўлянай мячэці ў Ляхавічах выразна выявіліся прыёмы беларускага традыцыйнага дойлідства з элементамі гістарызму (стрэльчатая вокны, характэрныя для мураванага сярэднявечнага дойлідства) [Іл. 4].

Адметным будынкам сярод памянёнай групы аб’ектаў была, напрыклад, і мячэць у Відзах. У 1923 годзе тамтэйшая мусульманская абшчына прыняла рашэнне аднавіць сваю святыню на месцы старасвецкай, спаленай падчас вайны ў 1915 годзе. Збор сродкаў на яе будаўніцтва расцягуўся на гады. Але, урэшце, 15 чэрвеня 1934 году чын асвятчэння новай мячэці здзейсніў тагачасны віленскі муфтый Якуб Шынкевіч, які правёў тут першую ўрачыстую службу. Архітэктура мячэці ў Відзах спалучала прыёмы традыцыйнага беларускага дойлідства з элементамі ўласцівымі ісламу – прастакутні нешаляваны зруб асноўнага аб’ёму спалучаўся з двума прырубамі – прытворам,

¹⁴ R. Brykowski, *Tatarskie meczety w Rzeczypospolitej*, „Ochrona Zabytków” 1988, nr 1/3(162), с. 153–163.

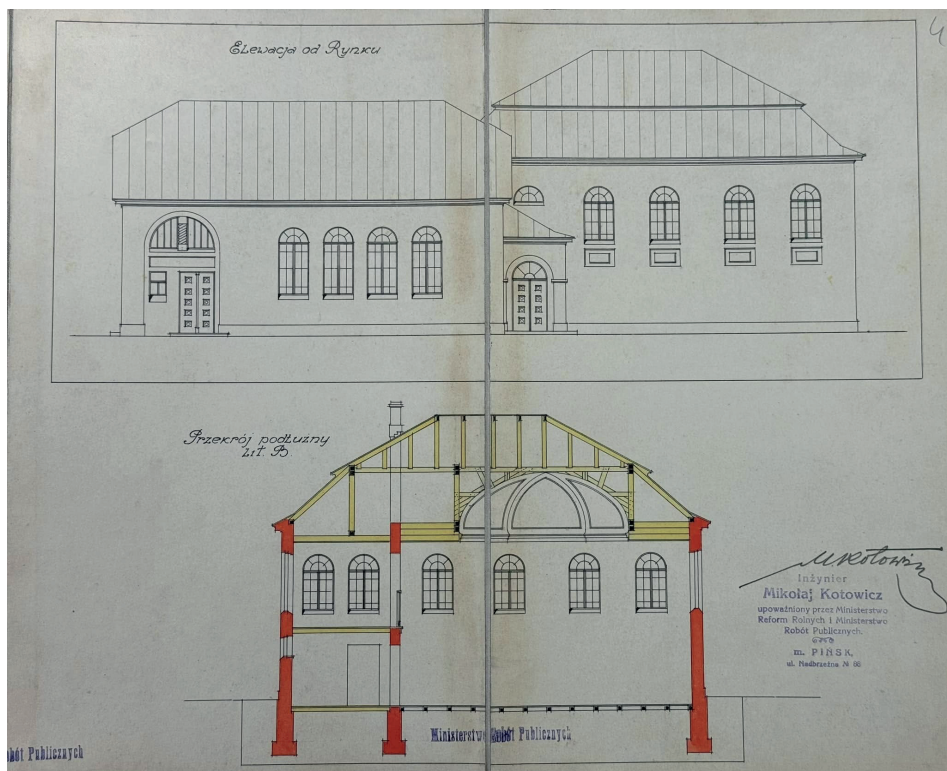
квадратым у плане, і міхрабам, невялікае нішы, скіраванай у бок Меккі, куды зварачаюцца вернікі падчас малітвы. Стромы мінарэт уяўляў сабою трох'ярусную шалёваную звонку вежу, што была завершаная паўмесяцам на высокім шпілі. Над вільчыкам, з супрацьлеглага боку ад мінарэту, была пастаўленая дэкаратыўная вежачка, таксама завершаная паўмесяцам.

Іл. 4. Праект мусульманскай мячэці ў Ляхавічах, Баранавіцкі раён [на старым падмурку] (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie. Archiwum Akt Nowych. 1926, 0 ; 2/9/0/5.5/I 2824 S.4)

У міжваенны час у Заходняй Беларусі было пабудавана таксама некалькі синагог, юдэйскіх малельных дамоў і ешываў. Новыя юдэйскія бажніцы паўсталі тады ў Брэсце, Баранавічах, Маладзечна, синагогі «Пінскер клойз» і Кітаеўская ў Пінску, у іншых гарадах і мястэчках. Тагачасныя культавыя будынкі юдэяў былі адносна сціплымі па памерах і не мелі выразных, яскравых стылістычных прыкметаў, у параўнанні з даваеннымі, мяжы XIX і XX ст., але таксама адлюстроўвалі

асаблівасці эпохі. Напрыклад, Вялікая сінагога са школаю ў Лахве, Лунінецкага раёна, збудаваная паводле праекта брэсцкага гарадскога архітэктара, інжынера Мікалая Катовіча¹⁵, што была даволі вялікім збудаваннем, гэтаксама ў рэтраспектыўным кшталце, з некаторымі рысамі стылю мадэрн [Л. 5].

Лл. 5. Праект сінагогі і школы ізраільскай у мястэчку Лахва Лунінецкага павега (1927). Архітэктар Мікалай Катовіч. (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie. Archiwum Akt Nowych. 1927. 2/9/0/5.5/I 2887.S. 3)

¹⁵ А. Ильин, *Петербургский и пинский архитектор Николай Котович*, «Пстарычная брама» 2009, № 1(24), с. 87–109.

Падсумаванне

У Заходняй Беларусі да 1939 году, паводле маіх падлікаў, у дзяржаўных межах цяперашняе Рэспублікі Беларусь, дзейнічала 542 праваслаўных царквы, блізу 446 касцёлаў і 14 каталіцкіх кляштараў, не менш, як 387 сінагог. Святарскую паслугу, паводле маіх жа падлікаў, выконвала сама меней як 617 каталіцкіх і 606 праваслаўных святароў, 293 рабіны, 17 мулаў. Савецкая ўлада, прапагандуючы атэізм, распачала рэпрэсіі супраць рэлігійных дзеячаў, духоўных і свецкіх, у выніку чаго многія святары і манахі былі арыштаваныя і забітыя, а шмат якія храмы – зачыненыя, разбураныя або прыстасаваныя да іншых мэт. Частка архіваў прапала ўжо ў 1939 годзе пры імкненні іх эвакуіраваць, пазней не звярталася ўвага на іх патэнцыянальную каштоўнасць. Міжваенная эпоха Заходняй Беларусі не пасавала да савецкай ідэалогіі. Пасля Другой сусветнай вайны культавая архітэктура ў Беларусі, як адзін з тыпаў сучаснага будаўніцтва, перастала існаваць увогуле. Архітэктура Заходняй Беларусі амаль не знайшла адпостравання ў спецыялізаваных выданнях. Першыя публікацыі па гэтай тэматыцы з’явіліся толькі ў апошнія гады¹⁶.

Сёння мы аналізуем той унікальны досвед, што атрымала Беларусь у XX стагоддзі, амаль палову якога яна была падзеленая папалам, існуючы ў двух розных палітычных, сацыяльных і культурных сістэмах. Сведчаннем таму і вялікая колькасць культавых помнікаў мінулага стагоддзя, што захаваліся да нашых дзён. Шмат дзе ў Заходняй Беларусі яны да сёння актыўна фарміруюць вобраз населеных месцаў. Іх вывучэнне, класіфікацыя, даследванне стылістычных уплываў, ёсць актуальнай і з прычыны малай вывучанасці і з прычыны іх цяперашняга функцыянальнага выкарыстання. Вялікая колькасць аб’ектаў храмавага будаўніцтва засталася ў выглядзе праектнай дакументацыі, з розных прычынаў, перадусім – пачатку вайны ў 1939 годзе.

¹⁶ А. Загідулін, *Архітэктура Заходняй Беларусі (1918–1921 гг.): гістарыяграфія праблемы*, [у:] *Белорусская политология: многообразие в единстве. Политическое знание в современном социальном и образовательном пространстве: тезисы докладов V международной научно-практической конференции, Гродно, 17–18 мая 2012 г. Ч. 1*, Гродно 2012, с. 185–188.

У Заходняй Беларусі міжваеннага часу актыўна развівалася архітэктура рэлігійнага прызначэння, у рэчышчы эвалюцыі тагачасных стыляў. Гэтая трансфармацыя ад гістарызму ў духу неаготыкі і неабарока да канструктывізму і функцыяналізму адлюстравала як аб'ектыўныя змены гістарычнай эпохі, так і асаблівасці розных рэлігійных культаў, культурную адметнасць канфесіяў. Месца ў гісторыі беларускае архітэктуры будаўнічых практыкаў Заходняй Беларусі міжваеннага часу ўнікальнае перадусім і таму, што ў БССР, ва ўсходняй частцы краіны, не магло развівацца рэлігійнае будаўніцтва рэлігійнага прызначэння наогул, з-за палітыкі ваяўнічага атэізму і рэпрэсіяў супраць святароў усіх канфесій.

Заходняя Беларусь стала тым краем, дзе традыцыі культавага дойлідства не толькі не парываліся, але і ствараліся новыя стылі, апрабоўваліся найноўшыя тэндэнцыі ў архітэктуры. Міжваенны час быў тут эпохаю інтэнсіўнага міжкультурнага абмену з іншымі рэгіёнамі тагачаснае Польшчы, запазычання розных формаў культуры і стварэння ўласных новых. Шэраг стылістычных кірункаў адлюстроўвае агульнаеўрапейскую тэндэнцыю, а з іншага боку сведчыць пра адметнасць рэгіянальнага развіцця мастацкай культуры, ва ўнікальных сацыяльна-палітычных умовах. Сярод іншага, сіптаматычным стаў факт стварэння беларускага стылю архітэктарам Львом Вітанам-Дубейкаўскім.

ЛІТАРАТУРА

- Brykowski Ryszard, *Tatarskie meczety w Rzeczypospolitej*, "Ochrona Zabytków" 1988, nr 41/3(162), s. 153–172.
- Cymbal Alâksandr, *Rèvindykacyâ pravaslauŭnyh hramaŭ u Zahodnâjbearusi (1921–1939 gg.): gîstaryâgraf*, [y:] *Religiâ i obšestvo – 13: sbornik naučnyhstatej*, pod obš. red. V.V. Starostenko, O. V. D'âčenko, Magilëŭ 2019, s. 156–158 [Цымбал Аляксандр, *Рэвіндыкацыя праваслаўных храмаў у Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.): гістарыяграфія праблемы*, [y:] *Религия и общество – 13: сборник научных статей*, под общ. ред. В.В. Старостенко, О.В. Дьяченко, Магілёў 2019, с. 156–158.
- Glinnik Vadzim, *L. Vitan-Dubejkaŭski: staronki bâgrafii*, "Stroitel'stvo i arhitektura Belorussii" 1991, № 5, с. 40–45 [Гліннік Вадзім, *Л. Вітан-Дубейкаўскі: старонкі біяграфіі*, "Строительство и архитектура Белоруссии" 1991, №5, с. 40–45].

- Harëŭski Sâргеj, *Belaruskì styl' y budaŭnìctve 1921–1939 gg.* (*Lâvon Vitan Dubejkaŭski*), „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2002, с. 206–213 [Харэўскі Сяргей, *Беларускі стыль у будаўніцтве 1921–1939 гг.* (Лявон Вітан Дубейкаўскі), „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2002, с. 206–213].
- Harëŭski Sâргеj, *Rymska-katalicki kascël Maci Boŭae Laskavae ŭ Krêve. Raman-tyčnaâ intèrpretacyâ narodnyh tradycyŭ*, [y:] *Krêva: gìstoryâ, arhealogiâ, kul'turnaâ spadčyna. AN Belarusi*, Minsk 2020, с. 356–362 [Харэўскі Сяргей, *Рымска-каталіцкі касцёл Маці Божай Ласкавай ў Крэве. Рамантычная інтэрпрэтацыя народных традыцый*, [y:] *Крэва: гісторыя, археалогія, культурная спадчына. АН Беларусі*, Мінск 2020, с. 356–362].
- Il'in Alâksandr, *Peterburgskij i pinskij arhitektork Nikolaj Kotovič*, “Gìstaryčnaâ brama: Ильин gìstoryâ i kul'tura Palessâ: gìstoryka-kraâznaŭčy časopis” 2009, № 1 (24), с. 87–109 [Аляксандр, *Петербургскі і пінскі архітэктар Нیکолай Котавіч*, „Гістарычная брама: гісторыя і культура Палесся: гісторыка-краязнаўчы часопіс” 2009, № 1(24), с. 87–109].
- J.U., *Rozwój Albertyna*, “Oriens. Dwumiesięcznik poświęcony sprawom religijnym Wschodu” 1937, № 6, с. 172.
- Kvetka Vitan, *Liavon Vitan-Dubiajkoŭski*, New York 1954.
- Lâhoŭski Uladzimer, *Rupiŭsâ dzelâ Boga i lûdziej*, “Naša vera” 1997, nr 4, s. 32–51 [Ляхоўскі Уладзімер, *Рупіўся дзеля Бога і людзей*, “Наша вера” 1997, nr 4, с. 32–51].
- Lorentz Stanislaw, *Konserwacja ruin zamków w Wileńszczyźnie i Nowogródzczyźnie*, „Ochrona Zabytków Sztuki” 1930/1931, z. 1–4.
- Morozov Jauhen, *Modernizm w architekturze białoruskiej lat 1920–1930 – cechy ogólnoeuropejskie i osobliwosci regionalne*, [w:] *Modernizm w Europie – Modernizm w Gdyni. Architektura lat międzywojennych i jej ochrona*, Gdynia 2009, s. 45–50.
- Šydloŭski Kastus', *Dzejnasc' arhitektara Ŭlŭša Klosa na Braslaŭščynie*, “Prze-gład Wschodni” 2001, t. VII, z. 4(28), с. 1409–1421 [Шыдлоўскі Кастусь, *Дзейнасць архітэктара Юліўша Клоса на Браслаўшчыне*, “Prze-gład Wschodni” 2001, t. VII, z. 4(28), с. 1409–1421].
- Własiuk Mikalaj, *Kościół Serca Pana Jezusa na Grajewce – nieznanе, małe ar-cydzіełо architektoniczne międzywojennego Brześćcia*, “Echa Polesia” 2011, nr 3(31), s. 27–30.
- Zagìdulin Alâksej, *Arhitektura Zahodnâj Belarusi (1918–1921 gg.): gìstaryâgrafiâ prablemy*, [u:] *Belorusskaâ politologiâ: mnogoobrazie v edinstve. Č. 1*, Grodna 2012, s. 185–187. [Загідулін Аляксей, *Архітэктара Заходняй Беларусі (1918–1921 гг.): гістарыяграфія праблемы*, [y:] *Белорусская политология: многообразие в единстве. Ч. 1*, Гродна 2012, с. 185–187.

Zagìdulìn Alàksej, *Asnoŭnyâ nakirunkì razvìccâ arhìtèktury ìbudaŭnìctva Zahodnâj Belarusi (1918–1939 gg.)*, “Vesnik Grodzenskaga dzâržaŭnaga ŭnìversitàeta ìmâ Ânkì Kupaly” 2014, nr 3(183), s. 6–16 [Загідулін Аляксей, *Асноўныя накірункі развіцця архітэктурны і будаўніцтва Заходняй Беларусі (1918–1939 гг.)* Асноўныя накірункі развіцця архітэктурны і будаўніцтва Заходняй Беларусі (1918–1939 гг.), “Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы” 2014, nr 3(183), с. 6–16].

IN MEMORIAM

Nina Raczkiewicz

Uniwersytet w Białymstoku

e-mail: n.raczkiewicz@uwb.edu.pl

ORCID: 0009-0001-9181-4899

IN MEMORIAM

Prof. dr hab. Michał Kondratiuk (1934–2025)

10 września 2025 roku zmarł nasz Profesor, nasz Mistrz, Michał Kondratiuk – wybitny językoznawca, wysoko ceniony sławista i dialektolog, wytrawny badacz wschodniosłowiańskich gwar Podlasia i twórca białostockiej szkoły onomastycznej, ale przede wszystkim dobry, skromny, wrażliwy człowiek. Człowiek przed duże „C”.

Profesor Michał Kondratiuk urodził się 6 marca 1934 roku w Dubinach koło Hajnówki. Tam ukończył szkołę podstawową, a w Białymstoku szkołę średnią (Liceum Pedagogiczne). Na Uniwersytecie Warszawskim studiował filologię rosyjską i białoruską. W 1960 roku został zatrudniony w Instytucie Słowianoznawstwa Polskiej Akademii Nauk, gdzie pracował do 1992 roku. Już jako student uczestniczył, od 1958 roku, w licznych ekspedycjach dialektologicznych zbierających materiały gwarowe do *Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny* (1980–1996), kilkutomowego dzieła o wielkim znaczeniu dla dialektologii białoruskiej, ukraińskiej i polskiej. W latach 1961–1969 pod kierunkiem prof. Antoniny Obrębskiej-Jabłońskiej prowadził, na zlecenie Komisji Ustalania Nazw Miejscowości przy ówczesnym Urzędzie Rady Ministrów, rejestrację nazw miejscowych i obiektów fizjograficznych w dawnym województwie białostockim. Zgromadzony wówczas materiał toponomastyczny, po opracowaniu w Katedrze Filologii Białoruskiej UW (1992–1995), został wydany jako *Słownik nazw terenowych północno-wschodniej Polski*.

Jako młody naukowiec brał udział w pracach zespołu redakcyjnego A. Obrębskiej-Jabłońskiej, współpracował przy przygotowaniu edycji niepublikowanych materiałów folklorystycznych Michała Federowskiego, które ostatecznie ukazały się jako wielotomowe dzieło etnograficzne *Lud białoruski na Rusi Litewskiej. Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1905*.

W roku 1970 Michał Kondratiuk obronił pracę doktorską *Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostocczyzny*, w której poddał analizie językowo-etymologicznej około 1700 współczesnych i dawnych ojkonimów wraz z ich formami gwarowymi i dokumentacją źródłową, a w 1984 uzyskał stopień doktora habilitowanego na podstawie całego dorobku naukowego i rozprawy habilitacyjnej *Elementy bałtyckie w toponimii i mikrotoponimii regionu białostockiego* (1985). Monografia ta jest szczegółowym opracowaniem blisko tysiąca nazw miejscowości

i obiektów fizjograficznych zawierających w swej strukturze rdzenie lub formanty pochodzenia litewskiego.

W latach 1985–1990 we współpracy z naukowcami z Zakładu Filologii Rosyjskiej i Filologii Ukraińskiej UMCS Profesor Michał Kondratiuk zajmował się badaniem gwar wschodniej części Lubelszczyzny zainicjowanym przez wybitnego dialektologa Władysława Kuraszkiewicza. Materiał dialektologiczny, zebrany podczas badań terenowych, znajduje się w PAN w formie kartoteki do *Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Pobuża*.

W roku 1985 podjął pracę dydaktyczną w Filii Uniwersytetu Warszawskiego, która w 1997 roku przekształciła się w samodzielny uniwersytet – Uniwersytet w Białymstoku. Uczelnia ta od 1992 roku stała się podstawowym miejscem Jego pracy. Był z nią związany do 2010 roku. Pracując w Instytucie Filologii Wschodniosłowiańskiej, zainicjował powołanie specjalności filologia białoruska. Dzięki Jego staraniom białorutenistyka, początkowo funkcjonująca jako dodatkowa specjalność przy rusycystyce, wkrótce przekształciła się w samodzielny kierunek. Od 1992 roku Profesor kierował utworzoną z Jego inicjatywy Pracownią Białorutenistyczną, przekształconą następnie w Zakład Białorutenistyki (1996), który w 1999 roku otrzymał status Katedry Filologii Białoruskiej przy Instytucie Filologii Wschodniosłowiańskiej UwB.

Profesor Kondratiuk był recenzentem wielu rozpraw doktorskich i habilitacyjnych, wypromował kilku doktorów, pod Jego kierunkiem powstawały prace magisterskie i licencjackie.

Oprócz pracy naukowo-dydaktycznej Profesor zajmował się działalnością organizacyjną i edytorską. Był redaktorem naukowym prac zbiorowych z zakresu językoznawstwa, m.in. *Навуковы зборнік* (Białystok 1974), *Bałto-słowiańskie związki językowe* (Wrocław 1990), *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim* (Białystok 1995). W latach 1998–2013 był kierownikiem naukowym cyklu konferencji polsko-białoruskich *Droga ku wzajemności* oraz redaktorem serii wydawniczej *Polsko-białoruskie związki językowe, literackie, historyczne i kulturowe*.

Naukowe zainteresowania Profesora Kondratiuka dotyczyły wielu zagadnień językoznawstwa słowiańskiego i bałtyckiego. Szczególnie bogaty jest Jego wkład w badania z zakresu dialektologii i onomastyki na pograniczu polsko-białorusko-ukraińskim i słowiańsko-bałtyckim. Dorobek naukowy Profesora jest ogromny – liczy ponad 200 publikacji. *Wokalizm*

gwar białorusko-ukraińskich powiatu hajnowskiego (1964), *Tendencje słowotwórcze w nazwach mieszkańców na pograniczu polsko-białorusko-ukraińskim* (1969), *Białoruskie pożyczki słownikowe w języku polskim. Wspólne izoleksy białorusko-podlasko-mazowieckie* (1975), *Niektóre problemy badań onomastycznych w regionie białostockim* (1995), *Bibliografia onomastyki wschodniosłowiańskiej do roku 1965 włącznie* (1997), *Bałtyckie nazwy osobowe włościan w Inwentarzu starostwa tykocińskiego z 1573 roku. Ogólna charakterystyka* (1990), *Imperativus w gwarach polsko-białorusko-ukraińskiego pogranicza* (2002), *Nazwiska pochodzenia bałtyckiego w regionie białostockim* (2000), *O rzadkich w Polsce nazwiskach z pogranicza słowiańsko-bałtyckiego* (2001), *Niektóre zapożyczenia leksykalne w gwarach polsko-białorusko-ukraińskiego pogranicza* (2002), *O kilku powszechnych na Białostocczyźnie nazwiskach pochodzenia litewskiego* (2010), *Etniczne nazwy miejscowości z sufiksem -any na terenie Białostocczyzny* (2014), *Nazwy geograficzne i osobowe Białostocczyzny* (2016) – to tylko niektóre z nich.

Osiągnięcia naukowe Profesora w zakresie językoznawstwa zostały docenione nie tylko w kraju, lecz także za granicą: doczekał się On licznych biogramów zamieszczonych w encyklopediach językoznawczych polskich, białoruskich, ukraińskich oraz litewskich.

Już będąc na emeryturze, nie zaprzestał Profesor pracy naukowej. Pracował dużo i intensywnie. Dwie spośród kilku opublikowanych w tym okresie prac zasługują na szczególną uwagę: *Urzędowe i gwarowe nazwy miejscowości Białostocczyzny* (2011), zawierająca wykaz 5112 nazw obiektów fizjograficznych w ich postaciach oficjalnych i wariantach ludowych, oraz monografia *Gwarowe nazwy miejscowości Białostocczyzny w układzie alfabetycznym* (2014), w której zestawiono nazwy gwarowe zamieszkanych jednostek osadniczych różnego typu (miast, miasteczek, osiedli, wsi, przysiółków, kolonii, leśniczówek, osad młyńskich, osad kolejowych, części miast i wsi) z nazwami urzędowymi. Brzmienie form gwarowych zapisane zostało w terenie od ludności autochtonicznej.

W ostatnich latach swojego życia Profesor Kondratiuk wydał monografię *Kultura materialna wsi białostockiej i jej zmiany w świetle gwar ludowych XX wieku* (2021), w której walor naukowości łączy się z jasnym językiem wykładu, co czyni ją przystępną dla szerokiego kręgu odbiorców. Doceniając tę monografię, wybitny *polski językoznawca* prof. dr hab. Feliks Czyżewski napisał o niej tak:

Książka *Kultura materialna wsi białostockiej...*, obok już przedstawionych walorów, syntetyzujących stan wiedzy dialektologicznej, pełni także fundamentalną rolę dokumentu źródłowego. Lakoniczny bowiem tytuł rozdziału VII *Słownik gwarowy wsi Nomiki z połowy XX wieku* otwiera przed czytelnikiem możliwość wglądu w skarbnicę mowy ludu białoruskiego połowy XX w. Jest to ważne dzieło leksykograficzne, stanowiące zwieńczenie trudu dialektologicznego dwóch osób: nieżyjącego już Stanisława Glinki, jako eksploratora, i Michała Kondratiuka, który materiał zawarty w Słowniku uporządkował, zredagował i własnym sumptem opublikował. To piękny, chociaż ostatnio rzadki przykład bezinteresownej wspólnoty pracy.

My, uczniowie Profesora Michała Kondratiuka, naszego Mistrza i Nauczyciela, spotykaliśmy się regularnie, w marcu, z okazji Jego urodzin. Profesor bardzo się cieszył z tych spotkań. Były one okazją nie tylko do wspomnień, ale i do rozmów na tematy współczesne. Czasami się sprzeczaaliśmy! Niezależnie od tego, o czym rozmawialiśmy, i tak później rozmowy schodziły na tematy naukowe. Profesor opowiadał, o czym teraz pisze lub będzie pisał, pytał o nasze plany. Z niektórych z nas był bardzo dumny, zwłaszcza z Pani prof. Lilii Citko. Podczas naszego ostatniego spotkania w marcu 2025 roku siedział cichy i milczący, raczej przysłuchiwał się naszym rozmowom, uśmiechał się ciepło, parę razy powiedział: „Moje dzieci”. Życzliwy, serdeczny, wyrozumiały, zawsze gotowy, by wspomóc – takim Go zapamiętamy.

RECENZJE

Anna Sakowicz

Uniwersytet w Białymstoku
email: a.sakowicz@uwb.edu.pl
ORCID: 0000-0001-5685-6076

„Inność” jako wartość i papierek lakmusowy dla naszej moralności

Recenzja: *Motyw inności w literaturach i kulturach słowiańskich*, red. E. Pańkowska, J. Dziedzic, A. Alsztyniuk, Lublin 2022

“Otherness” as a Value and a Litmus Test for Our Morality

Review: *The Theme of Otherness in Slavic Literature and Cultures*, ed. by E. Pańkowska, J. Dziedzic, A. Alsztyniuk, Lublin 2022

„Inność” rozumiana jako złożona kategoria kulturowa i antropologiczna jest jednym z bardziej interesujących zagadnień współczesnej humanistyki. Zagadnienie „inności” od dawna zajmuje istotne miejsce w refleksji badaczy nie tylko z dziedziny humanistycznej, lecz także nauk społecznych. Źródeł zainteresowania tym problemem należy szukać w zachodzących zmianach w społeczeństwach, powodujących przeobrażenia otaczającego nas świata. Prekursorami zrozumienia „Inności” byli badacze następujących kierunków filozoficznych: fenomenologii (Edmund Husserl, Emmanuel Lévinas), hermeneutyki (Paul Ricoeur i Martin Heidegger), filozofii dialogu (Martin Buber) i innych, szczególnie religijnych nurtów. Prace najważniejszych badaczy koncentrują się na zrozumieniu, czym jest „inność”, na etycznym zrozumieniu odmienności. Bezsprzecznie, problem nas samych z Innymi jest papierkiem lakmusowym dla naszej moralności, chrześcijańskości. Niewątpliwie, „inność” może być źródłem lęku i niechęci. „Inność” wobec tożsamego, swojskiego, uznawanego w danym społeczeństwie za normę, może dotyczyć różnych

wymiarów, np.: tożsamości etnicznej i narodowościowej, religii, wyglądu zewnętrznego, stylu życia i innych perspektyw spojrzenia na rzeczywistość.

„Inność” – to wspólna przestrzeń problemowa, która może być postrzegana zarówno pozytywnie, jak i negatywnie, co z kolei prowadzi do konfliktów. Niezaprzeczalnie kwestia „inności” jest istotną inspiracją dla badaczy.

Wydana w 2022 roku monografia zbiorowa *Motyw inności w literaturach i kulturach słowiańskich* pod redakcją Ewy Pańkowskiej, Joanny Dziedzic i Anny Alsztyniuk stanowi wartościowy głos w dyskusji nad problemem „inności” i jej reprezentacji w przestrzeni literackiej i kulturowej narodów słowiańskich. Publikacja licząca ponad czterysta stron składa się z artykułów badaczy z różnych ośrodków naukowych, co pozwala na odzwierciedlenie wielogłosowości badawczych konstatacji. Obszerna i różnorodna tematyka artykułów poruszana w książce odzwierciedla natomiast złożoność w definiowaniu „inności”.

Książkę otwiera *Wstęp. Czym jest „inność”? Zarys problematyki*, w którym Ewa Pańkowska i Joanna Dziedzic podejmują próbę konceptualizacji pojęć „inność” i „inny” w perspektywie kulturowo-literackiej. Autorki omawiają m.in. „inność” dziecka, kobiety, osób zmagających się z chorobą, a także wybrane aspekty przedstawienia „inności” w szeroko pojętej fantastyce. Rozbudowane wprowadzenie stanowi punkt wyjścia dla szesnastu artykułów poświęconych różnym ujęciom „inności” w literaturach i kulturach słowiańskich, przy czym tych drugich jest znacznie mniej.

Jadwiga Gracla (Uniwersytet Warszawski) swój artykuł poświęca niedocenianej wciąż dramaturgii Jewgienija Zamiatina, która stała się dla niego „swoistą przestrzenią ucieczki od rzeczywistości, jej maską, emigracją do innych czasów i krajów przed emigracją właściwą”¹. Autorka szczegółowo analizuje dramat *Ognie świętego Dominika*, m.in. zwracając uwagę na kompozycyjną doskonałość tekstu, wskazując na wagę dodatkowego aktu (nieistniejącego z punktu widzenia rozwoju fabuły).

Artykuł Jeleny Liepiszewej poświęcony jest rodzinnemu teatrowi inkluzywnemu, który jest jedyną na Białorusi grupą teatralną złożoną z profesjonalnych aktorów oraz dzieci i młodzieży z zaburzeniami ze spektrum

¹ J. Gracla, *Pod maską innego czasu. Uwagi o dramacie Jewgienija Zamiatina „Ognie świętego Dominika”*, [w:] *Motyw inności w literaturach i kulturach słowiańskich*, red. E. Pańkowska, J. Dziedzic, A. Alsztyniuk, Lublin 2022, s. 61.

autyzmu. Autorka podejmuje refleksję nad projektami teatralnymi łączącymi elementy sztuki, pedagogiki i medycyny, koncentrując się przy tym na interpretacji spektaklu *Osiem zmysłów, czyli Narodziny człowieka*.

Autor kolejnego artykułu Witold Kowalczyk przygląda się sytuacji Żyda z opowiadania Maksyma Gorkiego *Каин и Артем*. Kognitywne podejście pozwoliło badaczowi na dowiedzenie, że Żyd w społeczeństwie rosyjskim przedstawionym przez Gorkiego „okazuje się człowiekiem podwójnie prześladowanym – jako Inny etnicznie i religijnie, i jako człowiek słaby w ogóle (wpływ filozofii Nitzscheego)”².

Eleonora Szestakowa koncentruje się na problemach związanych z pojęciem „inności” w powieści Anatolija Mariengofa *Цинику*, rozpatrując je w kontekstach: społeczno-kulturowym, historyczno-ideologicznym, filozoficznym, artystyczno-estetycznym.

Kolejny szkic dotyczy emigracyjnego opowiadania rosyjskiej pisarki Zinaidy Gippius *Так слышалось*. Maria Cymborska-Leboda ukazuje, w jaki sposób artystyczne myślenie pisarki koresponduje z europejską myślą filozoficzną (G. Marcel, M. Buber, E. Lévinas, J. Derrida), a także wyjaśnia w jakim stopniu Gippius świadomie nawiązuje do twórczości Fiodora Dostojewskiego.

Barbara Stelingowska podejmuje próbę rekonstrukcji postaw wobec kultury kobiecej w literaturze rosyjskiej przełomu XIX i XX wieku. Przedmiotem rozważań autorki artykułu jest życie i twórczość Anastazji Wierbickiej, Zinaidy Gippius i Anny Mar, które wpłynęły na zmianę oblicza prozy rosyjskiej omawianego okresu.

Powieść Mieczysława Srokowskiego *Kult ciała*, skoncentrowana na tytułowym kulcie ciała i afirmacji miłości fizycznej, jest przedmiotem analizy prowadzonej przez Beatę Walęciuk-Dejnekę. Artykuł poświęcony został ukazaniu świata głównej bohaterki Hanki Złotopolskiej, będącej uosobieniem egoizmu, okrucieństwa i zła.

Artykuł Kamili Woźniak poświęcony został multimedialnemu projektowi Markéty Bańkovej „New York City Map”. Autorka analizuje sposób kreowania wizerunku Nowego Jorku przez czeską artystkę i pisarkę,

² W. Kowalczyk, *Żyd jako Inny. O empatii w opowiadaniu Maksyma Gorkiego „Каин и Артем”* (*«Каин и Артем»* 1899), [w:] *Motyw inności...*, s. 104.

wskazując na obecność zarówno elementów tradycyjnych, jak i nowatorskich w strukturze projektu.

Szymon Trusewicz rozpatruje poezję Eugeniusza Tkaczyszyna-Dyckiego w kontekście kategorii „inności”, zwracając uwagę na jej wymiar uwewnętrzniony. Autora artykułu interesuje przede wszystkim sposób, w jaki poeta wykorzystuje metaforykę przestrzenno-cielesną i topikę queerowo-chłopską oraz specyfikę języka poetyckiego, stanowiącego narzędzie wyrażania doświadczenia „inności”.

W kolejnym artykule Aleksander Janiszewski podejmuje problem „inności” emigranta. Na przykładzie opowieści Romana Wachowicza *Maragatos* badacz ukazuje różnorodne aspekty egzystencji Polaka w Brazylii, zwracając uwagę na kwestię adaptacji kulturowej.

Ewa Pańkowska analizuje „inność” na przykładzie wybranych motywów obecnych w powieści Michaiła Jelizarowa *Земля*, takich jak „cementarny biznes”, śmierć, miłość. Autorka zwraca uwagę na problem dojrzewania głównego bohatera i narratora – Władimira Korotyszewa.

Artykuł Agnieszki Baczewskiej-Murdek poświęcony jest elementom poetyki absurdu w opowiadaniu *Omon Ra* Wiktora Pielewina. Analizowane są strategie narracyjne i estetyczne, dzięki którym pisarz obnaża absurdy świata sowieckiego i obala jego mity.

Przedmiotem zainteresowania Filipa Świerczyńskiego są spektra technologicznej obcości w *Niezwykłym* Stanisława Lema. Autor zwraca uwagę na sposoby, w jakie Lem konstruuje wizję „inności” pozaludzkiej.

Anna Alsztyński skupia się na wizerunku i „inności” kobiety w opowieści Aleny Brawa *Дараванне*. Analiza dotyczy sposobów reprezentacji kobiecego doświadczenia w perspektywie społecznej, kulturowej i psychologicznej.

Joanna Dziedzic omawia kategorię „inności” w cyklu *Трохкрылыя нмыўкі* (pol. *Trójskrzydłate ptaki*) Jana Czykwina. Autorka ukazuje, iż białoruski twórca w swoich krótkich utworach prozatorskich przedstawia różne oblicza „inności”. Przedstawione przez Czykwina problemy mają charakter refleksji ponadczasowych, odczytywanych w różnych kontekstach, szczególnie w egzystencjalnym, filozoficznym i teologicznym.

Zbiór zamyka artykuł Marty Zambrzyckiej – studium literackiej reprezentacji depresji klinicznej w powieści Kseni Fuks *По той бок сонця*. Autorka analizuje sposób przedstawienia doświadczenia choroby psychicznej

w kontekście współczesnych tendencji literatury ukraińskiej oraz strategii narracyjnych umożliwiających wyrażenie stanu „inności” emocjonalnej i egzystencjalnej.

Motyw inności w literaturach i kulturach słowiańskich to publikacja, która nie tylko dokumentuje stan współczesnych badań nad problemem „inności” w literaturach słowiańskich, lecz także proponuje nowe kierunki interpretacyjne. Zróżnicowanie tematyczne i metodologiczne poszczególnych artykułów pozwala odbiorcy dostrzec bogactwo i złożoność problematyki „inności” w kontekście słowiańskim, a zarazem prowokuje do refleksji nad miejscem tych kultur w szerszym, europejskim dyskursie humanistycznym. Od strony edytorskiej monografia prezentuje się starannie: teksty są dobrze zredagowane, a układ tomu przejrzysty i logiczny. Można jedynie zauważyć pewne nierówności w objętości poszczególnych artykułów, co jednak nie wpływa na ogólną wartość publikacji. Podsumowując, *Motyw inności w literaturach i kulturach słowiańskich* to ważna i potrzebna pozycja w badaniach nad współczesną humanistyką słowiańską. Być może przywołane w niej zagadnienia i teksty literackie zainspirują do dalszych prac badawczych, a białostocki zespół naukowców podejmie się trudu wydania kolejnej cennej monografii.

Słowa kluczowe: motyw inności, literatura słowiańska, kultura słowiańska, problem moralności, wolność, wybór, lęk przed Innym

SPRAWOZDANIA

Joanna Dziedzic

Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: j.dziedzic@uwb.edu.pl
ORCID: 0000-0002-4354-5882

III Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Literatura i konteksty. Polsko-białorusko-rosyjskie związki literackie, językowe i kulturowe”

3rd International Scientific Conference “Literature and Contexts. Polish-Belarusian-Russian Literary, Linguistic, and Cultural Relations”

W dniu 21 maja 2025 roku na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Białymstoku odbyła się trzecia edycja Międzynarodowej Konferencji Naukowej z cyklu „Literatura i konteksty” poświęcona polsko-białorusko-rosyjskim związkom literackim, językowym i kulturowym. Zorganizowane przez Katedrę Badań Filologicznych „Wschód – Zachód” i Pracownię Białorutenistyki wydarzenie miało szczególny charakter, ponieważ zostało poświęcone 85. rocznicy urodzin Pana Profesora Jana Czykwina (1940–2022) – związanego z Podlasiem i białostocką uczelnią wybitnego poety, prozaika, tłumacza i badacza literatury, którego dorobek naukowy oraz artystyczny wywarł znaczący wpływ na rozwój polsko-białoruskich relacji literackich i kulturowych.

Konferencja zgromadziła filologów, historyków i kulturoznawców z Polski, Wielkiej Brytanii, Litwy, Francji, Chin, Czech i Słowacji. Dyskusje toczyły się wokół dziedzictwa naukowego Profesora Czykwina, jego twórczości poetyckiej i prozatorskiej oraz wkładu w rozwój literatury białoruskiej i polskiej na przełomie XX i XXI wieku. Szczególną uwagę poświęcono również działalności Białoruskiego Stowarzyszenia Literackiego „Białowieża”,

którego współzałożycielem i członkiem był Pan Profesor. Konferencja była nie tylko okazją do naukowej refleksji nad dorobkiem Jana Czykwina, lecz także przestrzenią dialogu i wymiany myśli między przedstawicielami różnych tradycji literackich i kulturowych. W trakcie konferencji poruszano także kwestie związane z literaturą emigracyjną, różnorodnymi aspektami pogranicza kulturowego, literackiego i językowego, a także z dialogiem kultur w relacjach polsko-białorusko-rosyjskich. Wydarzenie odbyło się w formie hybrydowej, umożliwiając udział zarówno stacjonarny, jak i zdalny.

Konferencję otworzyła prodziekan Wydziału Filologicznego UwB dr Beata Piecychna. Zgromadzonych gości powitały również prof. Halina Twaranowicz, żona Profesora Czykwina, a także kierownik Pracowni Białorutenistyki dr hab. Anna Sakowicz. Część naukowa konferencji została poprzedzona wystąpieniem artystycznym studentów i doktorantów Wydziału Filologicznego UwB, którzy recytowali liryki autora *Idę*.

Wygłoszone w trakcie konferencji referaty koncentrowały się na różnorodnych aspektach kultury, literatury i historii, ze szczególnym uwzględnieniem twórczości Jana Czykwina oraz literatury białoruskiej, polskiej i rosyjskiej. Podczas obrad plenarnych prof. dr hab. Beata Siwek (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II) analizowała kulturowe, literackie i religijne konteksty poezji podlaskiego twórcy, podkreślając złożoność i filozoficzną głębię tej liryki przy jednoczesnym mistrzostwie słowa poetyckiego. Z kolei prof. dr hab. Siergiej Kowalow (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej) przedstawił sylwetkę Profesora Czykwina jako redaktora i recenzenta naukowego, wzbogacając swoją refleksję o osobiste wspomnienia o podlaskim uczonym. Prof. Wiktoria Laszuk (Uniwersytet Mateja Bela, Słowacja) poddała analizie słowo-obraz „człowiek” w twórczej i naukowej (auto)refleksji autora *Splotu słonecznego*.

W trakcie prac kolejnego panelu prezentowane były referaty dotyczące wybranych aspektów spuścizny literackiej i naukowej Profesora Czykwina. Mariusz Kaliciński (Uniwersytet Warszawski) badał tropy *sacrum* w poezji Jana Czykwina. Temat wojny i jej destrukcyjnego wpływu na jednostkę ludzką ukazany w nowelistyce podlaskiego pisarza był rozpatrywany w wystąpieniu Joanny Dziedzic (Uniwersytet w Białymstoku). Artur Zachar (Uniwersytet w Białymstoku) skupił się na antycznych wątkach oraz powiązaniach intertekstualnych w wybranych utworach tego twórcy. Temat małej ojczyzny w twórczości autora *Idę* był przedmiotem prelekcji dr hab. Anny

Sakowicz (Uniwersytet w Białymstoku), zaś Anna Alsztyński (Uniwersytet w Białymstoku) omówiła jego prace literaturoznawcze.

Kolejnym obszarem prowadzonych podczas konferencji dysput były zagadnienia literatury białoruskiej oraz jej kontekstów. Prelegenci przedstawili rezultaty badań dotyczących różnorodnych aspektów pogranicza kulturowego, literackiego i językowego. Prof. Inna Szved (Uniwersytet Anhuiny) przeanalizowała idee szczęścia i dobrobytu w tradycyjnych życzeniach ludowych pogranicza białorusko-polskiego. Ihar Łabacewicz (Francis Skaryna Belarusian Library and Museum) przedstawił historię polsko-białoruskich stosunków kulturalnych. Andrei Haiduk (Sorbonne Université) omówił obecność tematyki białoruskiej we francuskojęzycznych publikacjach naukowych z pierwszej połowy XX wieku. Stiafan Zacharkiewicz (Europos humanitarinis universitetas) poddał analizie kategorię etniczności jako instrumentu politycznego w kontekście zachodniej granicy osadnictwa białoruskiego. Z kolei Siergiej Chareuski (Europos humanitarinis universitetas) przedstawił specyfikę sakralnej architektury Zachodniej Białorusi w latach 1920–1930. Motyw nostalgii za minionymi czasami w białoruskojęzycznej literaturze Podlasia zaprezentował Vratislav Karpíšek (Slovanský ústav Akademie věd ČR). Choroba jako metafora kondycji zniewolonego świata w twórczości Alhierda Baharewicza była tematem wystąpienia Agnieszki Baczewskiej-Murdek (Uniwersytet w Białymstoku). Wśród wygłoszonych referatów pojawiły się także interesujące prelekcje dotyczące zagadnień językoznawczych – dr hab. Żanna Niekraszewicz-Karotkaja (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) poddała refleksji zjawisko utrwalania żywej mowy autochtonicznej w szesnastowiecznych tekstach wspomnieniowych, natomiast Michał Mordań (Uniwersytet w Białymstoku) zaprezentował badania dotyczące obecności nazwiska Czykwina w księgach metrykalnych parafii prawosławnej w Dubiczach w latach 1843–1914.

Obrady w sekcjach dotyczyły również wybranych aspektów literatury rosyjskiej. Kwestię publikacji rosyjskich utworów literackich w „Dzienniku Wileńskim” w kontekście relacji polsko-rosyjskich omówiła dr hab. Magdalena Dąbrowska (Uniwersytet Warszawski). Prof. dr hab. Galina Nefagina (Uniwersytet Pomorski w Słupsku) przedstawiła z kolei obecność polskiego tekstu w rosyjskiej literaturze drugiej fali emigracji. Ewa Pańkowska (Uniwersytet w Białymstoku) w swojej prelekcji skupiła się na ukazanych w twórczości Wiktora Pielewina i Jana Czykwina relacjach człowiek–robot.

W wydarzeniu, poza przedstawicielami świata naukowego i studentami, uczestniczyli również przedstawiciele środowisk literackich i mediów, m.in. Mira Łuksza – pisarka i członkini Białoruskiego Stowarzyszenia Literackiego „Białowieża” – oraz Urszula Szubzda, reprezentująca media białoruskojęzyczne (Radio Racja).

Wydarzenie stanowiło wyjątkową okazję do zgłębienia wielowymiarowych relacji polsko-białorusko-rosyjskich, a także przypomnienia spuścizny literackiej i naukowej Profesora Jana Czykwina jako postaci o wyjątkowym znaczeniu dla dialogu międzykulturowego. Przebieg konferencji potwierdził, że literatura pozostaje przestrzenią spotkania, rozmowy i wspólnego poszukiwania sensów w zmieniającym się świecie.

Noty o Autorach

Agnieszka Baczeńska-Murdzek – dr, adiunkt w Katedrze Badań Filologicznych „Wschód – Zachód” na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Białymstoku, autorka monografii *Między ucieczką a buntem. Koncepcja wolności w prozie Władimira Nabokowa okresu berlińskiego* (Białystok 2019). Zainteresowania badawcze – literatura rosyjska XX wieku: satyra, groteska, absurd.

Сяргей Харэўскі – historyk architektury, krytyk sztuki, artysta i publicysta, wykłada na Europejskim Uniwersytecie Humanistycznym (Wilno). Autor publikacji: *Сто твораў XX стагоддзя. Нарысы па гісторыі беларускага мастацтва найноўшага часу* (Мінск 2011); *Культавое доўлідства Заходняй Беларусі 1915—1940 гг.* (Вільня 2008).

Magdalena Dąbrowska – dr hab., adiunkt w Instytucie Filologii Rosyjskiej na Wydziale Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego. Autorka ok. 200 publikacji naukowych w języku polskim, rosyjskim i angielskim. Zainteresowania badawcze: komparatystyka literacka, rosyjsko-zachodnioeuropejskie związki literackie i kulturalne XVIII i XIX wieku (w szczególności rosyjsko-polskie), czasopiśmiennictwo, podróżopisarstwo.

Joanna Dziedzic – dr, adiunkt w Katedrze Badań Filologicznych „Wschód – Zachód” na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Białymstoku; autorka monografii *Fiodor Tiutczew i jego dzieło. Człowiek – przyroda – historiozofia – estetyka* (Białystok 2016). Zainteresowania badawcze: literatura rosyjska XIX wieku, poezja nurtu „czystej sztuki”, toposy i motywy w literaturze wschodniosłowiańskiej.

Mariusz Kaliciński – mgr, doktorant Szkoły Doktorskiej Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Warszawskiego. Autor artykułów naukowych na temat twórczości poetyckiej Ryhora Baradulina i Kazimira Swajaka, m.in. *Relacje pomiędzy Bogiem a człowiekiem w twórczości Ryhora Baradulina na podstawie tomu poezji KSTY* („Acta Albaruthenica” 2023), *Sakralizacja Białorusi na kartach poezji Ryhora Baradulina* („Białorutenistyka Białostocka” 2024). Zainteresowania naukowe: literatura białoruska w XX wieku, polsko-białoruskie związki literackie.

Vratislav Karpíšek – mgr, badacz w Instytucie Sławistycznym Akademii Nauk Republiki Czeskiej (Praga). Jego zainteresowania badawcze obejmują mikrojęzyki, zwłaszcza mikrojęzyk podlaski, zachowanie języków mniejszościowych oraz dialektologię słowiańską.

Michał Mordań – dr, adiunkt w Katedrze Językoznawstwa Sławistycznego na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Białymstoku; autor monografii *Chrześcijańskie dziedzictwo imiennicze utrwalone w nazwiskach mieszkańców Bielska Podlaskiego, Hajnówki i Siemiatycz* (Białystok 2019). Zainteresowania badawcze: onomastyka, zwłaszcza antroponimia historyczna i współczesna na pograniczach kulturowo-językowych.

Nina Raczkiewicz – dr, wieloletni pracownik Katedry Filologii Białoruskiej w Instytucie Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu w Białymstoku, obecnie wykładowca na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Białymstoku, autorka licznych publikacji z zakresu obrzędowości i nazewnictwa wschodniosłowiańskiego na Białostocczyźnie, autorka rozprawy doktorskiej *Słownictwo dotyczące świąt, zwyczajów i obrzędów dorocznych w gwarach Białostocczyzny* (2001) napisanej pod kierunkiem Profesora Michała Kondratiuka.

Anna Sakowicz – dr hab., adiunkt w Katedrze Badań Filologicznych „Wschód – Zachód” na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Białymstoku; autorka monografii *Польска-беларускае літаратурнае памежжа: творчасць Аляксея Карпюка і Сакрата Яновіча* (Białystok 2023). Zainteresowania badawcze: literatura pogranicza polsko-białoruskiego, literatura białoruska, sławistyka porównawcza.

Artur Zachar – mgr, doktorant literaturoznawstwa w Szkole Doktorskiej Uniwersytetu w Białymstoku. Autor artykułu *Эмоциональная функция интертекста по мотивам романа Владимира Макина «Андеграунд, или Герой нашего времени»* („Bibliotekarz Podlaski” 2025). Zainteresowania badawcze obejmują intertekstualność w dziele literackim, twórczość Jana Czykwina oraz analizę współczesnych form mikropoezji i poezji wizualnej.

Сцяпан Захаркевіч – prof. dr hab., profesor nadzwyczajny Wydziału Nauk Humanistycznych i Sztuk Europejskiego Uniwersytetu Humanistycznego (Wilno, Litwa). Autor licznych artykułów poświęconych historii białoruskiej etnografii i etnologii. Zainteresowania naukowe: historia białoruskiej etnografii i etnologii, nacjonalizm białoruski, ewolucja kultury społeczeństwa białoruskiego.

БІАЉОРУТЕНІСТЫКА БІАЉОСТОЦКА

„БІАЉОРУТЕНІСТЫКА БІАЉОСТОЦКА”

Rocznik naukowo-teoretyczny, poświęcony zagadnieniom
z zakresu literatury, języka, historii i kultury białoruskiej,
a także filologii słowiańskiej. Zajmuje się epokami
najdawniejszymi i współczesnością.
Zawiera dział recenzji oraz sprawozdania

ISSN 2957-2088